

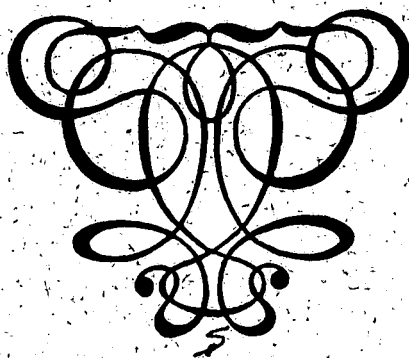
STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR

POLITIK · STATISTIK · EKONOMI

NY FÖLJD UTGIVEN AV

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 46

1943

HÄFT. I

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:50.

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

kommer att under år 1943 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i politik — ordet taget i sin äldre och mera omfattande bemärkelse — statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren à jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämväl annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, C. E. QUENSEL, G. CARLSSON, S. BOLIN och E. GJERSTAD), närmast av professor em. R. MALMGREN som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor A. BRUSEWITZ, Uppsala (litteraturgranskningar: politik) och docent E. THERMÆNIUS, Göteborg (översikter och meddelanden: politik).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året, omfattande tillsammans minst 20 ark. Prenumerationspriset är 10 kr. pr år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund» (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes. Lund i december 1942.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN.

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

- FREDRIK LAGERROTH, Staaff eller De Geer? Till frågan om vårt levande statskicks typologi 1
P. J. KLINTHE, Storrum, rike och maktuppfattning 34

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

- »Frammående makt», »utländsk stat» enligt grundlagarna. Av ERIK FAHLBECK 49
Riksdagen och utrikespolitiken 1942. Av AXEL BRUSEWITZ 53
Statens trafikkommission. Av CHR. GEMZELL 58
Lägprövningsrättens tillämpning i Eire. Av LARS FRYKHOLM 64
Eires referendümregler. Av ELIS HÅSTAD 66
Befolkningsrörelsen i Danmark under år 1941. Av CARL-ERIK QUENSEL 69

LITTERATURGRANSKNINGAR:

- Hans Jensen, Nordisk Statsstyr. Anm. av Fredrik Lagerroth 73
Carl Arvid Hessler, Staten och konsten i Sverige. Anm. av Axel Brusewitz 82
Edvard Thermænius, Adressdebatten i underhuset. Anm. av Gunnar Heckscher 85
Adolf Törngren, Från Finlands strid för rätt och frihet. Personliga upplevelser åren 1901—1914. Anm. av Sven Lindman 88

- REDOGÖRELSE för Fahlbeckska Stiftelsens verksamhet år 1942 92

STAAFF ELLER DE GEER?

TILL FRÅGAN OM VÅRT LEVANDE STATSSKICKS TYPOLOGI

Av Professor FREDRIK LAGERROTH, Lund

I.

Den utveckling, Herbert Tingsten tecknar i sitt imposanta arbete *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling*, har försiggått mitt för allas våra ögon. Någon möjlighet att bjuda på överraskningar borde författaren icke ha. Icke förty erfar man inför den sammanfattning, han gör av sina resultat, något som snarast bör betecknas som en chock. Så stark tor sig, när man rätt besinnar sig därpå, kontrasten mellan socialdemokratien sådan den var avsedd att bli och socialdemokratien sådan den faktiskt blivit.

När det socialdemokratiska partiet först framträder i Sverige, behärskas det på ett sätt som varken något tidigare eller senare parti i vårt land av en ideologi. Realitetsbetonat är det minst av allt. Och dock gjorde ideologien i särskild grad anspråk på att vara grundad på påtagliga sociala och ekonomiska fakta. Däri bestod dess vetenskaplighet i motsättning till äldre tiders utopiska socialism. Förklaringen till denna motsägelse låg däri, att ideologien kom från främmande land, där den uppgjorts med ett samhällstillstånd för ögonen, vartill det efterblivna Sverige ännu när unga entusiaster med Hjalmar Branting i spetsen här satte den socialdemokratiska rörelsen i gång icke nått fram. Så mycket lättare var det att utan några hänsyn låta den politiska kampen taga den skarpa antitesens form. De svenska ledarna hade ingen rätt vare sig erfarenhet av eller medansvarighet för den samhällsordning, det gällde att avskaffa. Och fritt efter den främmande mästarens anvisningar kunde de utmåla det lyckorike, som skulle träda i dess ställe.

Det faktiska samhällstillstånd, som den främmande mästaren, Karl Marx, tog till utgångspunkt, när han uppgjorde sin ideologi, var industrialismen, karakteriseras därav, att mot en fåtalig kapi-

talstark arbetsgivareklass stod en stor proletariserad arbetarklass. De voro hänvisade till en oförsonlig inbördes kamp. Och dock borde kampen kunnat föras utan fanatism. Industrialismen var sin tids rätta produktionsform. Detsamma gäller om klassamhället som samhällsform. Liksom detta en gång avlöst det feodala samhället, skulle det självt en gång i tiden avlösas av ett klasslöst samhälle med rättfärdig fördelning av produktionsmöjligheter och arbetsresultat. Av sin mästare Hegel hade Marx lärt sig denna historiska relativism, som bjärt sticker av mot naturrättens postulering av en evig, av alla växlingar oberörd förnuftsordning. Dock lät han icke proletariatet passivt avvakta industrialismens egen självupplösning. När egendomsanhopningen fortskridit tillräckligt långt, skulle proletariatet gripa in i kraft av den politiska makt, den genom sin numerära överlägsenhet förvärvat, för att expropriera expropriatorerna. Dess seger skulle komma med ens och bli total. Några partiella reformer under väntetiden voro uteslutna, i varje fall så länge Marx anlade sitt stora perspektiv.

Se där några av den svenska socialdemokratiens teoretiska utgångspunkter, valda med hänsyn till vad som kan anses politiskt relevant. Fråga blir då, huru förhållandena nu ställa sig i praktiken.

Industrialismen, som skulle vara socialismens historiska förutsättning, har kommit men icke pauperismen. Den koncentration av rikedom, den avveckling av de sociala mellanklasserna, den ökning av arbetarklassens elände, som Marx förespått, har, säger Tingsten, icke ägt rum. Tron på den oförsonliga motsättningen mellan borgerliga och socialister har enligt samme sagesman för-tunnats och därmed tanken på de senares totala övertagande av makten. Demokratien, som skulle vara ett medel för genomförandet av socialismen, har tagit loven av denna. Socialiseringstanken har fått vika för en allmän välfärdsideologi. Klassbegreppet har börjat vika för folkbegreppet, klasskampsteorien för en folkhems-ideologi. Socialdemokratien har börjat betrakta sig som en utvecklingsfas i svensk historia och icke väsentligen som en internationell företeelse. De starka svenska rätts- och frihetstraditionerna ha givit den en moderat och reformistisk karaktär. Maktens ansvar har försvagat radikalismen. Det socialdemokratiska partiet har ställt sig på den bestående ordningens grundval och blivit ett parti bland andra partier med samma skyldighet som de att påtaga sig regeringsansvar enligt den konventionella parlamentarismens fordringar, därvid accentuerande sina särskilda reformkrav liksom andra par-

tier accentuera sina. Tanken att en samverkan med borgerliga partier skulle anses som en besmittelse har längesedan fått vika för samförstånds- och kompromisspolitik. Den nuvarande samlingsregeringen ter sig ingalunda som en efemär företeelse, betingad av den farliga utrikespolitiska situationen. Dess chef, socialdemokratiens för närvarande främste man, Per Albin Hansson, har uttalat sig för möjligheten av att en samverkan mellan partierna ända upp i regeringen kunde fortsätta även under fredliga förhållanden.

Så långt Tingsten, som sin uppgift likmätigt ser utvecklingen ur socialdemokratiens synpunkt. Man kan emellertid också se den från det borgerliga samhällets utsiktspunkt och draga sig till minnes, huru detta eller rättare dess högra falang, ty den borgerliga vänstern hade ju sin inställning för sig, såg på det socialdemokratiska partiet. Man kan icke undra på att det skedde med misstänksamhet. Blint hängiven en radikal internationell doktrin och utan försänkningar i svensk tradition hotade nykomlingen att helt omstörta den bestående ordningen. Lösenordet för dem, som icke i längden ansågo sig kunna från riksdagen utestänga ens av så farliga läror infekterade folkmassor, blev allmän rösträtt med garantier. Som sådana angåvos klassval, graderad skala och först och sist proportionella val. Därjämte såg man hän till första kammaren såsom de nationella och de religiösa värdenas pålitligaste värn.

Proportionalismen segrade och första kammaren blev bestående i sin gamla maktställning om också i demokratiserad gestalt. Men socialdemokratien lät sig icke hindra. Den har efter hand erövrat majoritet både i andra och första kammaren. Annan kunde ju heller icke rimligen bli konsekvensen av att arbetarklassen genom industrialiseringen vunnit majoritet inom valmanskårerna. Men de samhällsbevarande ha sluppit se de revolutionära omstörtningar de befarat och det helt enkelt därför att socialdemokratiens ansvars-kännande vuxit med dess makt. Efterhand som arbetarna blivit aktiva medborgare i Sveriges rike ha de ock känt sig redobogna att försvara det. Och det gamla systemet med intim förbindelse mellan stat och kyrka har accepterats. Den man, som främst utformade ovannämnda lösenord, Gottfrid Billing, skulle dragit en suck av lättnad inför den utveckling, som ägt rum, om också icke motive-ringarna i allo skulle passat honom.

Ej minst skäl till belåtenhet skulle samme man haft i fråga om de konstitutionella positioner, socialdemokratien efterhand kommit att intaga. Att republikkravet förlorat all aktualitet har kanske

störst intresse som vittnesbörd om den utomordentliga förmåga att anpassa sig efter skiftande samhällsformer, monarkien ofta visat sig äga. Större betydelse har att socialdemokratien accepterat tvåkammerssystemet i dess anda och sanning. I valet mellan det degenererade överhus av engelskt snitt, liberalerna efter andra kammarens totala demokratisering ville tilldela rollen att tillse vad klockan var slagen, och den regenererade första kammare, högern vill bibehålla som andra kammarens kompanjon, har socialdemokratien i en motion av 1907 bestämt sig för det senare alternativet. Tydligt sade den då ifrån att vår författnings historiska grund icke finge uppges. Den opraktiska tanken att första kammaren blott skulle ha suspensivt veto glömdes till sist bort. Än mera betyder dock, att socialdemokratien icke visat samma veneration för majoritetsprincipen som liberalerna. Vid författningsrevisionen 1918 betonade Branting vikten utav att också högern finge sina synpunkter beaktade och sluppe att passivt finna sig till rätta med förändringen, och hans arvtagare Per Albin Hansson har försmått att använda sin majoritetsställning för bildandet av en majoritetsregering och i stället till synes onödd sökt kontakt med först ett, sedan ytterligare tvenne riksdagspartier. Och han tänker sig, som vi sett, möjligheten av att bevara koalitionsregeringen även efter överstånden yttre kris. I viss mån har han härvid tillmötesgått yrkanden, som under rösträttsstriderna gjordes av Billing: den politiska makten borde icke övervägande tillfalla de dittills icke röstberättigade utan i stället jämnt fördelas mellan olika medborgarklasser, så att samtliga samfundsintressen effektivt kunde göra sig gällande. Själv var Billing icke nöjd med att minoritetspartierna finge den numeriskt rättvisa representationen i riksdagen och hoppades icke alltför mycket av de proportionella valen. Att jämt överröstas vore det intet bevänt med. Han skulle kanske blivit mer belåten, om han sett sitt parti tillförsäkrad en varaktig representation i den institution, som styr riket och fattar sina beslut utan omröstning.

II.

Så mycket om den svenska socialdemokratiens ställning till de svenska författningsproblemen, sådan den tett och ter sig så väl för dem själva som för deras borgerliga motståndare. Det kan nu vara tid att se samma problem ur rent borgerlig synvinkel. Det författ-

ningsinstitut, socialdemokratiens approbering av tvåkammerssystemet och skygghet för majoritetsprincipens konsekvenser hänleder vår uppmärksamhet på, parlamentarismen, var ju ett trätöfrö mellan vänster och höger långt innan någon socialdemokrati existerade. Dess diskussion här innebär därför ett vidgande av tidsperspektivet vida över de gränser, som det förelagda ämnet drager för Tingstens framställning.

Vad är parlamentarism? Frågan har ofta ställts och besvarats olika allt efter det värde, som för frågeställaren betytt mest: ett klart och motsägelselöst begrepp eller ett begrepp, som i sig fångar så mycket som möjligt av författningens skiftande mångfald. Den, som här frågar, har anledning hålla på det förra alternativet. Han avser den rena parlamentarismen ungefär som nykantianen Cohen talar om *Logik der reinen Erkenntnis, Ethik des reinen Willens* etc. Visserligen har begreppet vunnits på empirisk väg, men att det aldrig riktigt motsvarats av verkligheten betyder föga. Det är nog, om det existerat i parlamentariskernas drömmar såsom ett ideal eller rättare såsom en konstruktion, som föranletts av deras erfarenheter fast det ej täcker dessa.

Parlamentarismen räknar med en skarp dualism mellan ett regeringsprogram och ett oppositionsprogram, ett regeringsparti och ett oppositionsparti. Flera politiska program existera icke och ej heller flera parlamentariska grupper. Någon absolut sanning gör intetdera partiet anspråk på att sitta inne med. Vart och ett har det tidsenliga programmet eller rättare gör anspråk på att få komma till makten för att realisera det, när det blir tidsenligt. Domaren över vad som så är kvalificerat är dock icke framgången i och för sig utan möjligheten att vinna erkännande hos den, som är högsta politiska instans: folket i val av sin representation, parlamentet. Inför detta böja sig båda parterna i full lojalitet. Därav den tolerans, som präglar regeringsskiftena. En regering avgår, när den ser, att dess förtroende är förverkat, och avgår då hel och hållen och visar sin motståndare den égard, att den ger statschefen anvisning på dess ledare som den nya regeringens självskrivna ledamöter. Men till den nya regeringen ställer den sig sedan kallt avvaktande. Den säger nej till alla dess förslag. Vartdera systemet är ett avslutat helt för sig och inga byggstenar få utbrytas därur för att infogas i motståndarens. Det kompromissas icke. Rena linjer krävas. Koalitionsregeringar äro att beteckna som försumpningar. Den nya regeringen må löpa linan ut på vägen mot

sitt fall. En gång kommer den dag, då det igen är oppositionens tur att bilda regering. Övergångarna äro mjuka som pendelns svängningar. Dock kan denna bild icke ge en fullt adekvat föreställning om vad som sker. När oppositionen igen bildar regering, återvänder den icke till sitt gamla program. Den har lärt sig både av sitt eget och av motståndarens nederlag. De parlamentariska växlingarna illustreras bäst av den uppåtgående spiralen.

Men en så tecknad parlamentarism företer påfallande likheter med den marxistiska historiekonstruktionen. Liksom den förra räknar med att partier växla som innehavare av landets regering, räknar den senare med att samhällsklasser växla som ledare av produktionen. Också de senare måste gå, när deras mission är fylld. Några legitimitetsanspråk kunna de icke göra gällande. Och motsatsen mellan den samhällsklass, som sitter vid makten, och den, som strävar därhän, kan lika litet överbyggas som motsatsen mellan regering och opposition. Växlingen måste avbidas, och när den kommer blir den total. Skillnaden består huvudsakligen däri, att medan den marxistiska historiekonstruktionen rör sig med långa intervaller, parlamentarismen rör sig med korta. Det är en naturlig följd av att de sociala motsättningarna äro av så mycket djupare art än de politiska. I sekler hade feodalismen härskat. Så kom borgerlighetens århundrade. Sen kommer socialismen, och på den ser man ingen ände. De parlamentariska lyckoväxlingarna tänkas följa varandra så snabbt att samma personer kunna gång efter annan alternera vid regeringens utövning. De taga gärna gestalt i för en generation fortgående replikskiften mellan tvenne politiska ledargestalter, som i särskild grad lyckats fånga nationens fantasi.

Den icke iögonenfallande men likväl icke oväsentliga likhet, den gjorda jämförelsen avslöjar mellan marxistisk och parlamentarisk syn på utvecklingen, bör göra det lättare för oss att förstå, varför vad man må kalla höger i regel alltid haft en mindre positiv inställning till parlamentarismen. Sitt väsen likmätigt skulle den ju hävda kontinuitetens princip. Tvära omkastningar kunde den då rimligen icke vara någon vän av och det lika litet vare sig de ägde rum med seklers eller decenniernas mellanrum. Pendelns svängningar voro blott att betrakta som en bestickande men vilseledande metafor. Mer adekvat var bilden av den febersjuka, som nervöst kastade sig från den ena sidan till den andra utan att komma till ro. Ett sunt samhällsliv krävde en försiktig och gradvis företagen anpassning efter nya betingelser i den omgivande världen.

För svensk höger kommer därtill en särskild omständighet i betraktande. Det statsskick, som Sverige efter långa och bittra erfarenheter kämpat sig fram till 1809 och som det för högern gällt att slå vakt kring alldeles oavsett att dess skapare benämnde sig liberala, kännetecknades av en statisk jämvikt. Dessförinnan hade man haft alltför sorgliga erfarenheter av att den maktägande fått löpa linan ut. Konungamakt och ständermakt hade var i sin ordning suttit inne med all makt och fört, så ansåg man i alla fall, riket till undergångens brant. Den svenska författningshistoriens facit hade blivit den tes, som Montesquieu ger anvisning på, då han till förebyggande av maktmissbruk förordar ett sådant arrangemang, att makt hejdar makt. Icke ett ögonblick reflekterade man på att återvända till det labila jämviktsläge, som skapats av frihetstidens parlamentarism och enligt en av dess parlamentariker karakteriserades därav, att den »konfusion», ett rådande parti åstadkom, omedelbart gav anvisning på »korrektion» däremot; när partierna vore i sin höjd, plögade de falla, deras pluralitet försvunne, annat folk komme upp och de som tänkte förnuftigt stode dem emot. 1809 års män underkände den ständernas allmakt, som utgjorde den frihetstida parlamentarismens förutsättning, och engagerade sig i stället med sådan effekt för den blandade statsformen, att alla samhällsbevarande däri för all framtid sågo frihetens rätta palladium. För den relativistiska syn på partiväsendet, som kommit till uttryck i ett officiellt ständeruttalande av 1756, gående ut på att skiljaktiga meningar ej kunde undvikas i en fri nation men genom en konungs oväld kunde bli till gagn, saknade man sinne 1809. Man hade lagt på minnet den karakteristik, Gustav III i sitt strafftal till ständerna den 21 aug. 1772 gav av frihetstidens partier såsom tvenne folkslag, förenade allenast om att sönderslita fäderneslandet, och av dess partivälvningar såsom revolutioner eller periodiska sjukdomar, som sargat och förnedrat hela samhället. Läxan glömdes icke heller av de följande generationerna. Partiväsendet var och förblev diskrediterat.

Det kan vara skäl att närmare studera denna inställning till partiväsendet hos tre framstående svenska parlamentariker från skilda perioder efter 1809: Fredrik Bogislaus von Schwerin, Henning Hamilton och Gottfrid Billing. Den förste kan så till vida sägas mindre passa in i ensemblen som han ju var liberal. Hans statsbegrepp var dock det, som vanligen omfattas av de konservativa, det organiska. Hans aversion mot frihetstiden var tydlig. Han var

en liberal av helt annan art än Karl Henrik Anckarsvärd, för vilken frihetstiden tedde sig som ett ideal av mänsklig sällhet.

F. B. von Schwerin räknade icke blott med den rent rättsliga dualism mellan konung och ständer, 1809 års R F etablerat, utan därtill med en särskild politisk sådan mellan ministär och opposition. Mötena mellan dem vore »högtidliga nationalsamtal», vilkas ömsesidiga explikationer gjorde det möjligt för idéerna »att justera sig». Själv förklarade han sig tillhöra oppositionen men vägrade vidkännas beteckningen partichef. Städse ville han allenast räknas till fäderneslandets parti. Något organiserat parti stod icke heller bakom honom. Betydelsefullast är att han synes ha varit alldeles främmande för tanken att oppositionen en dag skulle bli ministär. För den rytm i statslivet, som de stora ministärväxlingarna innebära, saknade han sinne.

Hamilton kritiserade vid 1870 års dechargedebatt den De Geerska regeringen för det den icke tagit ledningen av riksdagen och med dess hjälp sökt tillgodose aktuella samhällskrav. Stödjande sig på riksdagens förtroende skulle statsrådet upplysa och leda dess verksamhet, men något sådant hade icke skett. I en följande presspolemik visar han sig dock vara lika främmande för vad ovan angivits såsom för parlamentarismen konstitutivt som förut von Schwerin. Landets angelägenheter skulle icke skiftesvis vila i händerna på partier, bildade i varjehanda syften, stundom ensidiga. Vad han ville var att lagens, ordningens och det sansade framåtskridandets vänner skulle förena sig att lämna en fosterländsk regering ett med trygghet påräknat stöd. Något slaviskt följande av regeringens mening fordrade han icke, blott att de, när regeringen ställde kabinettsfråga på något större eller viktigare förslag, icke skulle rösta emot det, därför att de måhända kunde ogilla en eller annan detalj däri. Tanken att ett oppositionsparti skulle, därest kabinettsfrågan besvarades nekande, stå berett att övertaga regeringsansvaret är honom även därför främmande, att han i motsats till von Schwerin blott intresserar sig för regeringens anhängare i riksdagen. Oppositionen lämnar han å sido. Hans parlamentarism var, som Gunnar Rexius framhållit i Svensk Tidskrift 1917, uteslutande negativ.

När Billing i den debatt, som 1909 fördes i första kammaren om det vilande rösträttsförslaget, tar ställning till parlamentarismen, är det med den renodlade form i sikte, den fått i Karl Staaffs av brittiska förebilder påverkade propaganda. Hans karakteristik av motståndaren är outrerad men icke missvisande. Den tron hade

blivit gängse, förklarade Billing, att i riksdagen borde icke representeras de olika åskådningarna hos folket — Staaff hade ju med åren blivit en bestämd motståndare till proportionalismens med en decimalvågs precision jämförliga rättvisa — utan blott majoriteten. Med fullt allvar framdrev man den satsen, att det var majoriteten, som ensam skulle äga bestämmanderätt, och man försvarade teorien därmed, att majoriteten genom sitt sätt att regera skulle i sin tid framkalla en minoritet så stark, att den växte till en majoritet. Med avskakande av all förklädnad skulle således önskemålet vara det att majoriteten skulle regera så länge, till dess den hade kommit att regera så illa, att minoriteten komme att övergå till majoritet. Tydligt är Billing lika främmande för den rotationsprincip, som är för parlamentarismen konstitutiv som von Schwerin och Hamilton. Han vill icke taga den risk av ens momentant vanstyre, som parlamentarismen dock alltid räknar med åtminstone på så sätt, att det rådande regeringssystemet visar sig vara föråldrat och behöver ersättas med ett nytt.

III.

Trots alla varningar slog parlamentarismen igenom. Även högern accepterade densamma liksom den accepterat demokratien. Rudolf Kjellén gjorde visserligen gällande, att när den låtit sitt motstånd mot den allmänna rösträtten falla det skett på det villkoret att vänstern uppgav parlamentarismen, men då den senare vägrade kännas vid ett sådant pactum, fann den förra för gott att uppge även det gamla maktdelningsidealet. Den Hammarskjöldska regeringen av 1914 var det personliga konungadömet's sista kraftyttring i gammal stil. Och 1920 fick parlamentarismen ett sorts officiellt erkännande av den sista ämbetsmannaregering, som hittills styrt Sverige. Ministären De Geer d. y. förklarade sig vara allenast ett provisorium, tills en parlamentarisk regering efter nya val kunde komma till stånd. Sedan tillkomsten av den andra Brantingska regeringen 1921 anses det parlamentariska systemet odelat ha härskat i vårt land.

Men vilken parlamentarism!

Parlamentarismen förutsätter i ett effektivt tvåkammerssystem som vårt att ett och samma parti har majoritet i båda kamrarna. En sådan position har dock ett parti först nyligen förvärvat, nämligen det socialdemokratiska, och då underlät det att utnyttja den så som den parlamentariska doktrinen kräver. Dessförinnan har

endast en koalition av partier intagit en sådan ställning, nämligen de allierade liberala och socialdemokratiska partierna 1920, men då var redan tiden inne för den regering, som 1917 bildats på basen av dessa partiers förening, att bryta upp.

Tiden fram till 1936 var minoritetsparlamentarismens tid. De regeringar, som då sutto vid styret, hade positivt stöd från allenast ett parti inom representationen, och detta parti saknade majoritet inom så väl första som andra kammaren. Från de andra partiernas sida var tolerans det högsta en regering kunde påräkna. Men därigenom saknade regeringen ock de möjligheter till frejdigt genomförande av ett parlamentariskt totalprogram, som parlamentarismen räknar med. Partisplittringen förlamade handlingskraften. De stora ytterlighetspartier, som närmast varit att räkna med som regeringsbildande, neutraliserade varandra. En statisk jämvikt jämförlig med den, Montesquieu ville etablera mellan de officiella statsmakterna, konung och folkrepresentation, hotade att tränga in i den s. a. s. inofficiella statsorganisation, partiväsendet utgör. För att komma ur fläcken måste det stora parti, som kommit till makten, associera sig med centerpartiet, som på så sätt fick ett inflytande föga svarande mot dess anspråkslösa numerär. Ju mindre skillnaden var mellan högerens och socialdemokraternas röstsiffror, desto mindre röstsiffra behövde folkfrisinnade för att kunna föra sin vågmästarpolitik. Den roll av skiljedomare, som den äkta parlamentarismen tillerkänner folket på så sätt att det, såsom Pontus Fahlbeck säger, »självt partilöst, omväxlande åt vardera av de två tävlande partierna utdelar tävlingens pris, allteftersom det finner det ena eller det andra styra landet bäst», övertogs av det parti inom riksdagen, som hade det minst outrerade partiprogrammet. Carl Gustav Ekmans tumme fällde den ena regeringen efter den andra. Den fördelaktiga position han intog förde honom också två gånger till statsministerställning. Också vid denna officiella maktställning höll han sig fast med stöd av in casu bildade s. k. hoppande majoriteter. Spasmodiska ryckningar fingo ersätta den äkta parlamentarismens jämna pulsslåg. I många fall fingo regeringarna finna sig i att deras hemställanden avslogos. Ibland ställde de kabinetsfråga och stupade därpå. En äkta parlamentarisk regering fordrar dock att få sin vilja igenom i stort och smått. 1920-talets regeringar avgingo, när de tyckte riksdagen blev alltför ogin, i en sorts utslag av misshumör. I andra fall avgingo regeringarna på grund av motgångar vid valen men icke för det de förlorat

majoriteten, ty en sådan ägde ju intet parti, utan därför att deras minoritet minskats.

Svårt är att finna logiken i konungens val av efterträdare. C. G. Ekman hade haft största andelen i störetandet av den andra Brantingska regeringen, men uppdraget att bilda ny regering lämnades icke åt honom utan åt Ernst Trygger, förstakammarhögerns chef. Först efter den Sändlerska regeringens demission fick den fruktade ministärdödaren uppdrag att själv visa vad han förmådde. Han avgick på grund av förmenta motgångar vid 1928 års val men trädde igen in som statsminister efter det han fällt den regering, som nämnda år bildats av andrakammarhögerns ledare Arvid Lindman, och det trots att 1928 års valutslag ännu bestod. Man kan icke värja sig för intrycket att partier och kamrar i tur och ordning fingo pröva sina krafter som regering ungefär som medborgarna i den aténska demokratien utlottade ämbetena sig emellan.

Resultatet av den politiska utvecklingen blev också tämligen oberoende av vilket parti, som satt vid makten. Är det någon som tror, frågar Georg Andrén i denna tidskrift 1930 efter att ha redogjort för huru lång tid var i sin stad socialdemokratiska, höger- och frisinnade ministärer haft åt sig utmätt av 1920-talets år och månader, finns det någon som tror, »att svensk politik under samma tider präglats av dessa ministärers färg? Nej vår politik har varit en tämligen liberal centerpolitik, ofta tämligen frigjord från de olika partiernas allra mest karakteristiska önskemål». Det finns icke i sagda epoks parlamentariska växlingar det mått av idékamp, som den rena parlamentarismen kräver. Vi ha fått, förklarar samme sagesman, »en oförmedlad, stundom skriande motsats mellan ett skäligen verklighetsfrämmande och orealiserbart idéprogram och en idélös kompromissande praxis». Därmed sammanhänger att regeringar uppträdde under annan etikett än partiets. Staaff drog sig ej för att kalla sin regering en partiregering. Att den kommit till världen för realiserandet av ett liberalt idéprogram var sannerligen intet att skämmas för. Kungen men icke regeringen skulle stå över partierna. Den första ministären Branting deklarerade sig åter som »landsregering» och ministären Trygger som »riksregering». Excellensen Trygger bekände sig därjämte personligen till »en intelligent anpassning». Ingen tanke på att pröva möjligheten att tillämpa ett politiskt system i dess yttersta konsekvenser med risk att en vacker dag opinionen slår om — tjuugoårig varaktighet ha nog politiska opinioner ytterst sällan — och engagerar sig för dess antites! Det

kompromissades från fall till fall mellan motsatta politiska åskådningar och rivaliserande sociala intressen. Det begynnande 1930-talets mest markanta riksdagsbeslut blev den s. k. kohandeln av år 1933, varigenom de mest framträdande klasspartierna, bondeförbundet och socialdemokraterna, ömsesidigt offrade vissa dem kära principer för gärdandet av respektive samhällsklass' materiella väl.

Centralfiguren inom minoritetsregeringarnas epok är utan tvivel C. G. Ekman. Han avfördes visserligen från all politisk verksamhet redan 1932, men vågmästarpolitiken florerade fram till 1936. Minoritetsparlamentarismen är tillika utskottsparlamentarism. I utskotten ingås kompromisser mellan de stridande partierna, av vilka endast ett är företrätt i regeringen. Där avgöres också regeringens öde. Riksdagen blir på så sätt den ledande i förhållande till regeringen. Man kan till och med tala om en regerande riksdag som under frihetstiden. Frågan huruvida regeringen följt de av statsutskottet de facto givna direktiven för arbetslöshetens bekämpande diskuteras 1923 och 1926 ungefär som 1738—39 diskuterades, huruvida Arvid Horns rådkammare iakttagit sekreta utskottets direktiv i alliansfrågan från 1734. De bli föremål för samma tolkningsmetoder som lagtexter. Regeringen blir icke styrande utan verkställande, en sorts fullmäktig för riksdagen såsom den rätte principalen. Statsutskottet kommer att spela sekreta utskottets roll. Att direktiv ges just i samband med statsregleringen gör det möjligt att överbygga klyftan mellan kamrarna. Den Ekmanska parlamentarismen är tillika gemensamvoteringsparlamentarism. Med styrka hävdar Ekman 1923 gentemot reminiscenser av Staaffs brittiska ideal första kammarens likaberättigande med andra kammaren, när det gäller regeringsbildningen. Hans parlamentarism är mer realitetsbetonad än Staaffs men tillika mer svensk. Om den påminner om frihetstiden, så avviker den dock även därifrån, nämligen genom frånvaron av det tvåpartisystem, frihetstiden har gemensamt med den engelska parlamentarismen.

Med 1936 års val inträdde en ny fas i svensk parlamentarisk utveckling. Per Albin Hansson, som stupat på våren samma år efter ett försök till ny »kohandel», på så sätt planerad, att socialdemokratien accepterade de borgerliga partiernas beslut i försvarsfrågan mot det att dessa bejakade den socialdemokratiska regeringens förslag i folkpensioneringsfrågan, fann sig genom valen ha nått en röstsiffra nog hög, för att han med tillhjälp av det parti, varmed han hade den Marxska ideologien gemensam, skulle kunna behärska

andra kammaren. Icke förty inbjöd han till deltagande i regeringen samma borgerliga parti, med vilket han ingått 1933 års »ko-handel», bondeförbundet. Detta, som under mellantiden haft regeringen om hand utan annan grund, kan man tycka, än att också en gång turen skulle komma till det, när alla andra respektabla partier dragit sina nitar i nyss omtalade lottningsprocedur, accepterade det socialdemokratiska anbudet. Så tillkom igen efter närmare två decenniers paus en koalitionsregering, denna gång från början med säker majoritet i båda kamrarna. De, som länge klagat över regerande riksdag och yrkat på en stark regering, blevo hörda över hövan. Sedan kompromisserna kunde uppgöras i statsrådsberedningen i stället för i utskotten, förlorade dessa sin dominerande betydelse. Riksdagen som helhet degraderades, sades det, till ett k. m:ts transportkompani, jämförligt med k. m:ts ständer under Karl XI:s tid. Kritik kunde minoriteten visserligen utöva å de kungliga propositionerna, men inga utsikter funnos att inom den innevarande legislaturperioden mot dem samla några tillfälliga majoriteter. Och hoppet att genom ny partikonstellation eventuellt i samband med nya val kasta socialdemokraterna ur sadeln sveks, när de omkring 1940 förvärvade absolut majoritet i båda kamrarna. Den uppfattningen trängde nämligen allt mer igenom att tack vare den fortgående industrialiseringen socialdemokraterna icke mer skulle kunna drivas ur sina positioner. Deras seger sammanhänge icke med en viss politisk opinions mer tillfälliga dominans utan med en social omvälvning, på vilken ingen ände var att vänta. Varken inom riksdag eller valmanskår var mera den rotation att emotse, som är parlamentarismens a och o. De borgerliga partierna ha, om icke socialdemokraterna godvilligt förunna dem ett annat öde, för framtiden att inrikta sig på ställningen som permanent opposition. Förhållandet mellan ministär och opposition kan framdeles förväntas taga den gestalt, det hade hos von Schwerin. Det har sagts, att denne i sin konstruktion av nämnda förhållande påverkats av vad han iakttog i det samtida England. Under det långa toryregementet 1787 till 1830 kunde det verkligen förefalla, säger Gunnar Heckscher, som om oppositionen icke spelade någon annan roll än att leverera en offentlig kritik av ministärens politik utan allt hopp om att någonsin kunna träda i dess ställe. Vi ha skäl att tycka, att den liberale greven och riksposten dömt alltför pessimistiskt om whigs' chanser. Han borde erinrat sig, att de förut suttit vid makten i decennier liksom i Sverige hattarna före 1765.

De förändringar det härvid gällde voro dock krusningar på ytan i jämförelse med de på djupet gående omvälvningar, samhällsklassernas alternering innebär. Vi erinra oss vad ovan sagts om de långa intervallerna i Marx' historiekonstruktion.

Som alla veta, har dock detta horoskop praktisk betydelse endast under förutsättning av att, när freden en gång kommer, Sverige fortbestår som en självständig stat. Under krigets påfrestning har redan relativt snart efter dess begynnelse en koalitionsregering bildats av samtliga de fyra partier, som tidigare turats om att styra riket. Liksom förut det parti, med vilket socialdemokraterna senast vant sig att kompromissa om riksdagsbesluten, flyttat in i regeringen, ha där nu ock de partier tagit boplats, som kritiken av de redan från början till seger predestinerade propositionerna skulle åligga. Men därmed är också all allvarlig opposition förstummad. Ty vilka skulle mera leda en sådan? Det finns icke längre de rätta förutsättningarna för de »högtidliga nationalsamtal» vid riksdagarna, »enda scenen för talförmågan», av vilka von Schwerin väntade sig så mycket för »idéernas justering». Denna försiggår i stället i statsrådsberedningen, i vars rum ännu ingen påyrkat inredande av åhörareläktare. Men därmed har den publicitetsprincip, som länge i överensstämmelse med urgamla svenska traditioner alltsedan tingsförfattningens tid präglat svenskt parlamentariskt liv, förlorat mycket av sin forna betydelse. Och regeringen har alldeles oavsett den fasta sociala grundval dess kärna äger blivit hart när oavsättlig. Ty vilka skulle framdeles föra an i en kamp för dess störtande?

IV.

Så ter sig den utveckling, som i Sverige ägt rum under namn av parlamentarism. Har det verkligen funnits något skäl att taga detta i bruk? Att avvikelser från den rena parlamentarismen, sådan den bäst uppenbarats sig i parlamentarismens klassiska land, England, ägt rum har en var sett, men man har tröstat sig med att vårt land utbildat sin särskilda typ av detta gloriösa statsskick. När man säger ifrån vad man menar med svensk parlamentarism, borde ju inga missförstånd kunna uppstå. Detta är gott och väl, men annekteringen av ett namn, som från början avsett något helt annat, kan i alla fall föra olägenheter med sig. Man frestas använda det klassiska begreppet som måttsticka och kan icke frigöra sig från föreställningen att utvecklingen, när den icke försiggått i enlighet med dess krav, kommit på sned. Vore det icke bättre att säga, att

någon parlamentarism icke existerat under vår nuvarande regeringsform. Betingelser för en sådan ha saknats. Karl Staaff såg klart, vilka de voro och ville lägga dem till rätta: andra kammarens basering på demokratisk majoritär grund och första kammarens degradering till samma faktiska maktlöshet, som han ansåg redan blivit monarken tilldömd. Han fick icke sin vilja igenom. Proportionalismen infördes till bevarande av partisplittringen. Första kammarens makt befästes genom dess demokratisering. Men varför då envisas konfrontera den utveckling, som på trots av hans anvisningar ägt rum, med hans ideal? Finns det ingen annan svensk statsman, vars anvisningar utvecklingen bättre kan sägas ha följt?

Den, som härvid närmast kan komma i fråga, är Louis De Geer, skaparen av det tvåkammerssystem, som man 1907 genom renovering lyckades rädda från att störta samman. Om det är dess fortbestånd, som utgör en av de viktigaste orsakerna till att en parlamentarism efter rent engelska linjer ej kunnat utveckla sig i vårt land, bör dess upphovsman presumeras ha något att säga oss om det regerings-system, som bäst rimmar sig därmed. Förväntningarna komma icke heller på skam. Louis De Geer har i sina »Minnen» yttrat sig ganska ingående om regeringens ställning till kamrar och partier. Vi behöva icke nu underkasta oss besväret att från hans praktik leta oss fram till hans teori.

Sin politiska trosbekännelse har De Geer nedskrivit i Kap. Justitiestatsminister 1858 à propos den sanktion, han detta år genomdrev av lagen om ogift kvinnas rätt att bli myndig vid 25 år, därest hon därom hos domstol anmälde sin önskan. Villkoret var en tillsats, riksdagen gjort i konungens proposition, och många tyckte, att det icke lönade sig att sanktionera en så moderat lag, då få kvinnor skulle besvära sig med en sådan hemställan. De Geer drev emellertid på, viss om att det icke skulle dröja länge, innan ytterligare ett steg kunde tagas. Utan att här behöva rekapitulera de följande reformerna på området, kunna vi instämma i De Geers förklaring att hans förmodan varit riktig. Utgångspunkten för hans mer generella deklaration är också pedagogiskt väl funnen. Man anar från början hans konstruktion av ett politiskt händelseförlopp, när det är sådant det bör vara eller åtminstone rimligen kan bli, så länge människorna äro sådana de äro.

»Jag är», säger De Geer, »optimist icke blott i fråga om världsstyrelsen i dess helhet utan ock i fråga om samhällsutvecklingen, och jag ställer det slutliga målet för mitt samhällsideal ganska

radikalt i avseende å frihet, broderlighet och jämlikhet.» Liberal i fråga om medlen är han dock konservativ i fråga om metoderna. »Lika övertygad som jag är», fortsätter han, »att utvecklingen går mot detta mål, oemotståndligt och oberoende av de små mänskliga krafter, som arbeta för eller mot, lika övertygad är jag, att denna utveckling i stort sett måste gå ytterst långsamt och ojämnt, — långsamt därför att mänskligheten är på långt när icke mogen för samhällsidealet, och ojämnt till följd av den relativa styrkan eller svagheten av de mänskliga krafter, som spjärna emot eller verka framåt». Tvåra kastningar fram och tillbaka mellan motsatta politiska system, av den parlamentariska doktrinen uppfattade som icke blott oundvikliga utan också hälsosamma, därest de kunna försiggå i ministerkrisens form, te sig för De Geer som komprometterande vittnesbörd om att reformverket icke gjorts så som sig borde. »Det är sant sagt», fortsätter han, »att revolutioner uppkomma därigenom att lagarna stå stilla men människor förändras. Men revolutioner uppkomma också därigenom, att lagarna förändras fortare eller i annan riktning än människorna. Republikerna och kejsardömena i Frankrike lämna exempel på båda fallen. Den sanna statskonsten består i att förekomma revolutioner eller i smått att aldrig driva fram någonting fortare än att det allmänna tänkesättet icke må verka reaktionärt, men också att, med målet ständigt i sikte, aldrig stå stilla, då man utan denna fara kan gå framåt; dock hellre stå stilla än att äventyra att få gå tillbaka.» De Geer framträder som den försiktige generalen, som ej vill riskera en reträtt, eller kanske hellre som den samvetsgranne pedagogen, som ser till, att alla verkligen kunna följa lektionen. »Min strävan har oftast varit», säger han, »att föra fram liberala idéer men endast så långt, som att de konservativas bistånd åtminstone till väsentlig del kunde vinnas; och min ställning har därför lika ofta varit att utöva ett framdrivande tryck på de konservativa som ett återhållande på de liberala.»

Det är tydligt att pendelns svängningar icke för De Geer illustrera den politiska utveckling, han anser önskvärd. Men därför saknar han icke sinne för den dialektiska process, som spelar en så central roll både i marxismens och parlamentarismens utvecklingsschema. Klart har han insett, att utan grundlig ventilering reformer icke kunna vinna det stöd av det allmänna tänkesättet, varförutan bakslag alltid kunna befaras. Betydelsefulla äro härvid de reflexioner, De Geer först gjort i en minnesteckning av den man, som 1809

hävdade det allmänna tänkesättets betydelse för den föreslagna statsförfattningens bestånd, Hans Järta, och inryckt i sina »Minnen» som ett andra moment i sin politiska trosbekännelse. »Även vid de största reformer, som verkligen blivit genomförda, har man ofta det motstånd, varmed de bekämpades, att tacka för deras välgörande verkningar», skriver De Geer närmast med tanke på det motstånd, den äldre Järta riktade mot sin tids ofta omogna reformförslag. »Endast därigenom renades de från slaggen, endast därigenom hindrades de att bliva satta i verket för tidigt, eller att sträckas ut för långt, varav alltid uppstår reaktion. Den återhållande kraften i samhället är icke mindre nödvändig än den framdrivande, och ej sällan ställa sig de ädlaste och djupaste naturerna på den återhållande sidan.» Vad De Geer önskar är att problemen äro genomdiskuterade, innan de få sin lösning. För tanken att utvecklingen själv är en dialektisk process på så sätt att motsatta lösningar av problemen var i sin ordning äro tidsenliga, saknar han sinne. Utvecklingen går för honom icke i spiral utan i rät linje mot ett mål, som för de mera klarsynta är uppenbart från början. Partidualismen gör sig gällande simultant, ej successive.

Det är icke svårt att se, huru väl denna syn på utvecklingen rimmar sig med den lösning, De Geer ger av representationsproblemet. »Utgående från den grundsats, att en nationalrepresentations nödvändigaste egenskap är att vara ett sant uttryck av tänkesättet hos majoriteten av den politiskt tänkande delen av nationen, men att detta tänkesätt med alla sina växlingar icke bör hava makt att göra sig gällande, förrän visshet vunnits, att det utgör majoritetens överlagda och varaktiga tanke», avser det stora representationsförslaget enligt De Geers kända motivering till statsrådsprotokollet den 5 jan. 1863 att »å ena sidan . . . åt flertalet av de väljande lämna den avgörande övervikten men att å andra sidan . . . fördela representationen på två kamrar på ett sätt, som på samma gång förekommer förhastade beslut och tryggar det beståendes rätt». Andra kammaren förutsattes närmast representera de liberala, första kammaren de konservativa synpunkterna. Först när båda kamrarna äro överens om en lösning, är trygghet vunnen för dess varaktiga bestånd.

Den citerade trosbekännelsen ger emellertid också en föreställning om den roll, De Geer tillerkänner regeringen i förhållande till partierna. Som en välvillig mentor står den över både liberala och konservativa, förmanande de förra och eggande de senare. »Mitt bemödande har städse varit», säger han i första kammaren, när

han 1880 står i begrepp att taga avsked från statsministerbefattningen, »att främja en lugn utveckling med att ställa regeringen utanför partierna och lika mycket söka stöd hos riksdagens båda kamrar genom att mellan dem medla». Därmed är också sagt vad De Geer anser vara den främsta statskonsten: kompromissen. Med iver försvarar han i »Minnen» kompromissen framför andra i Sveriges historia, den av 1873, åstadkommen ej minst av De Geer fast icke i ministerställning. »Jag har», förklarar han, »i riksdagen åtskilliga gånger förfäktat den åsikten, att en kompromiss icke i och för sig själv kan vara absolut förkastlig inom politikens område utan att allt ankommer på hurudan kompromissen är; och såsom exempel har jag anfört, att hela vårt statsskick icke är något annat än en kompromiss mellan de absolut monarkiska och de republikanska styrelsegrundsatserna. Jag har också citerat Macaulays ord, att logiken tillåter ingen kompromiss, medan politikens kvintessens är kompromissen.»

Det sist citerade anförandet är icke minst därutinnan av intresse att det utgör ett nytt belägg — ett viktigare föreligger i själva tvåkammerssystemet — för att De Geer accepterat 1809 års maktodelningsprincip. Väl att märka har han dock i både ord och handling tagit avstånd från den outrerade form av dualism, vår regeringsform ursprungligen företedde. Med rätta framhåller Clason i sin karakteristik av densamma, att konung och ständer ställts alltför fristående mot varandra nästan som representanter för tvenne mistrogna makter, vilka misstänkas för ständig benägenhet till obehörigt intrång på varandras områden och för oförmåga till lojalt samarbete. Vad De Geer vill åvägbringa är just samarbete och han vägrar fördenskull att tro, att misstroendet mellan de båda statsmakterna skulle vara för vår författning konstitutivt. Klarast framträder detta, när han, ännu justitiestatsminister, mottager det förtroende, Stockholms stadsfullmäktige visat honom genom att utse honom till ledamot av första kammaren. »Det är icke», säger han till deras deputation, »genom att ställa de båda statsmakterna såsom till sin natur fientliga mot varandra, som landets väl bäst befrämjas; och ett av bevisen — om än icke av villkoren — för deras eniga strävan till det gemensamma målet är om konung och folk med valen av sina förtroendemän träffa samma personer. — — — För min del anser jag konungamaktens och folkets sanna intressen så oskiljaktigt förenade, att jag icke skulle kunna tro mig tjäna den ena utan att jämväl tjäna den andra.»

Ett samarbete mellan de två statsmakterna är därför icke mindre nödvändigt för De Geer än för den parlamentariska doktrinen anhängare, det är blott av annat slag. De Geer tänker sig detsamma försiggå i en anda av sträng saklighet, frigjord från alla partihänsyn. Det räcker för honom icke med att regeringen står över partierna. Helst borde riksdagslivet helt vara sådana förutan.

Vittnesbörd om denna partifientliga ståndpunkt förekomma oavlättligen i »Minnen». De viktigaste må här återges.

Från sin första riksdag berättar De Geer, hurusom han på inbjudan och under försäkring, att han därigenom icke förbunde sig till någotdera, bevisat sammanträden hos tvenne riddarhuspartier men känt en sådan motvilja att sluta sig till vare sig det ena eller andra kottieriet, att han snarast upphörde med sina besök. Tydligt har han känt sig tillbakastött av en trångsynt politisk sekterism.

Med tillfredsställelse antecknar han åter intryck, han fått från den första kammarriksdagen. Det hade sagts, att i vardera kammaren uppstått grupper, som voro ministeriella »quand même». Det vore dock osant åtminstone vad beträffar första kammaren. Att döma av diskussionerna där skulle man snarare kunnat antaga, att var och en i varje sak följde sitt eget tycke utan att svärja någon viss fana, och allra minst såg man någon sammanhållning för att stödja ministären. Han antecknar dock också, att detta gav åt första kammaren i motsättning till den andra en karaktär av oberäknelighet.

Vid Oskar II:s första riksdag, den av 1873, erhöll De Geer av ledarna för det s. k. skånska partiet, Ekman och Stjernblad, en uppmaning att jämte dem sätta sig i spetsen för enskilda sammankomster av deras meningsfränder i ändamål att sedan öppna underhandlingar med andra kammarens förtroendemän om en lösning av grunderna för försvars- och grundskattefrågorna, som kunde ha utsikt att antagas av bägge kamrarna. Huru kärt det än varit för De Geer att överbygga en klyfta mellan kamrarna, som enligt hans mening höll på att »sönderslita» ej blott nämnda frågor utan snart sagt alla andra, har han dock icke utan vidare kunnat villfara en sådan begäran. Med den obenägenhet, han hade för partibildningar, yrkade han, att hela första kammaren skulle inbjudas till sammankomsterna, och bragte det också därhän, att dess samtliga ledamöter fingo vara med vid det sammanträde på hotell Rydberg, där han framlade konturerna till den ryktbara kompromissen. Tydligt har De Geer ansett separata överenskommelser mellan kam-

marledamöter illojala mot dem, som ej fingo vara med och framlägga sina argument. En majoritet inom majoriteten kan ju mycket väl utgöra en minoritet av plenarförsamlingen.

I ouvertüren till det kapitel, som handlar om 1874 års riksdag, talar De Geer om en känsla av otrevnad, varav han gripits. Han hade vid föregående riksdag uppträtt som ett slags partichef för de s. k. skåningarna, ehuru det uttryckligen skett under förbehåll att programmet icke skulle omfatta mer än de båda stora frågorna om indelningsverket och grundskatterna samt att han i allt annat ville vara obunden. Nu önskade emellertid denna sida, att en fastare organisation av partiet skulle åvägabringas och att man efter föregående enskilda överläggningar skulle i snart sagt alla frågor underkasta sig flertalets beslut vid omröstningar i kammaren. Icke utan skäl framhöll man, huru lantmannapartiet i andra kammaren just från ett sådant förfarande hämtade sin styrka. För sin del ville De Geer å ena sidan gärna verka för att sammanhålla partiet i de båda stora frågorna, men å andra sidan ville han icke binda sig vid något program för andra ärenden. Tydligen menar De Geer, att man mycket väl kan tänka lika med den ena människan i en fråga och med den andra i en annan och att sammankopplingen kan komma i strid med den gyllene logiska regeln att låta detta vara detta.

Det är i överensstämmelse härmed, som De Geer samma riksdag avböjer Posses inkallande i konseljen med den motiveringen att detta skulle innefatta ett helt lantmannaprogram och att han ej ville under ett sådant sätta sitt namn, alldenstund däri inginge alltför många punkter, i vilka han hyste andra åsikter.

Det är härav också tydligt, att De Geers av samtiden så starkt påtalade underlåtenhet att icke för den första kammarriksdagen framlägga något utarbetat program knappast hade sin grund i en efter representationsfrågans lösning iråkad politisk lättja. Han hade, säger han, icke föreställt sig, att reformerna skulle gå med högtryck eller att regeringen utan att söka efterforska representationens tänkesätt skulle på en gång uppgöra och framlägga sina stora planer. Han har tydligen tänkt sig, att reformkraven vart och ett i sin stund skulle göra sig påmint och så småningom mogna för lösning.

Om regeringen skall vara höjd över riksdagspartier, som eventuellt trots De Geers önsknings i annan riktning kunna existera, och själv ej heller har att uppgöra något program på lång sikt, behöver

den politiska homogeniteten mellan dess ledamöter ej vara alltför stor. Det har för De Geer enligt hans eget vittnesbörd räckt med att han fått konseljen rekryterad av män, som i det stora hela delat hans uppfattning. Sammanhållningen mellan ledamöterna av hans första ministär har dock synts honom vara så god, att han vid dess upplösning 1870 kunnat likna den vid ett val, vars sammanstörtande ej hade sin grund i att stenarna ej passade för varandra.

Om De Geer ej önskat något ministeriellt parti i riksdagen, har han icke heller velat räkna med andra motiv för kamrarnas voteringar i av regeringen väckta frågor än den övertygelse, dess skilda ledamöter hyste i varje sak för sig. Därför att bönderna så gjort ha de hans stora högaktning. »Min aktning för bönderna skulle blivit betydligt mindre», förklarar han, »om de för min persons skull skulle uppoffra sin övertygelse i sak. . . De låta icke förmå sig att uppoffra sina syftemål för några ministrars skull men fordra icke heller deras avgång utan överlåta åt ministrarna att själva bedöma, när de böra draga sig tillbaka. Sådan är deras parlamentarism, och den är icke att förakta.»

Till den sist aktualiserade frågan, den i vilka fall en regering bör lämna sin post, har De Geer ofta tagit ställning i sina »Minnen». Intet av vad han därvid har att säga ger vid handen, att han skulle betrakta regeringen såsom på så sätt riksdagen underordnad, att den senare skulle kunna bestämma över den förras sammansättning. Tydligen betraktar han dem i full överensstämmelse med den svenska författningens legala utgångspunkter såsom fullt jämbördiga organ för en dem båda överordnad statsmakt, riket. Praktiska överväganden, ej doktrinära hänsyn böra enligt honom bli avgörande för en regerings avgång.

Att regeringen icke är skyldig att såsom frihetstidens parlamentariska doktrin fordrade och igen under 1920-talet förkunnades ställa sig riksdagens direktiv till efterrättelse och avgå, när denna ger tillkänna sitt missnöje med det sätt, varpå de följts, framgår av vad De Geer anför i 1866 års dechargedebatt. Reservanter till konstitutionsutskottets betänkande 1866 hade klandrat Gripenstedt, för det han på trots av att ständerna föregående riksdag begärt tillsättandet av en tullkommitté i protektionistisk syftning tillstyrkt tillsättandet av en sådan i frihandelsriktning. De Geer försvarar honom under förmenande av att ett föredragande statsråd hade rätt att följa sin egen övertygelse och att konungen icke behövde i allo följa riksdagens anvisningar.

Samma principiella ställning intar De Geer, då vid 1868 års riksdag fara föreligger för att andra kammaren skall vägra anslag till handels- och sjöfartsfonden och därigenom sätta regeringen ur stånd att infria löften, den givit såväl kammaren som utländska makter. Han är i förstone beredd att ställa kabinettsfråga men ändrar i sista stund sitt uttalande därhän, att han förklarar, att ingen regering kan underkasta sig en sådan ställning, även om den beredes under annan form än genom ett misstroendevotum. Det hade nämligen kommit för honom, att det måhända icke vore rätt av honom att gå sin väg och lämna konungamakten i sticket, och han lade därför sina ord så, att det i händelse av behov skulle stå honom öppet att antingen avgå eller, om kungen så önskade, tillstyrka k. m:t att icke respektera riksdagens beslut utan förordna om att nämnda fond ändå på ett eller annat sätt fick vad den tillkom.

Tidigare i det åt samma riksdag ägnade kapitlet har han opponerat sig mot att statsråd ville avgå för det riksdagen refuserat deras anslagskrav. En ministär behövde ej avgå för vägrade anslag i annat fall än då det var att antaga, att anslagen vägrats just för att framkalla en kris och att de skulle kunna erhållas med en annan ministär, vilket under dåvarande förhållanden alls icke var sannolikt.

Den senare synpunkten är för De Geer så betydelsefull, att han återkommer till den i samband med ministären Posses avgång 1883. De stora frågorna hade fallit på ett sådant sätt, att sannolikt ingen annan ministär skulle omedelbart vilja våga försöket att lösa dem, och om ingenting stode att uträtta, kunde lika väl de gamla ministrarna stå kvar. Och konungens anmodan till De Geer att träda in som statsminister i stället för Posse för att framlägga samma förslag som denne med några smärre ändringar besvarar han nekande med den motiveringen, att om det var meningen att fullfölja just det program, med vilket Posse gått in, han icke kunde inse, varför denne skulle avgå.

På ett mera positivt sätt framträder De Geers ståndpunkt i fråga om en ministärs ställning till riksdagen uti den diskussion, han för med Henning Hamilton om lantmannapartiets stora motion i förvarsfrågan 1878. Om förslaget ginge igenom, vore det ett fullgott skäl för ministärförändring, ty »de krafter, som förmått åstadkomma resultatet, borde också få utföra verkställigheten». En regering, som verkställer beslut, den själv ogillar, kan han tydligen med de krav, han ställer på en regerings ledareställning, icke tänka sig, i varje fall icke om besluten äro av större räckvidd. Dock är det för

honom icke en given sak att en regering skall avgå, därför att riksdagen fattat ett viktigt beslut, som den ej kan vara med på. Det lät tänka sig, förklarar han i omedelbar fortsättning av vad nyss anförts, »att riksdagen förhastat kunde antaga sådana grunder, som icke läto sig tillämpas utan fara för rikets ekonomiska ställning eller som avsågo inrättandet av ett försvar, som vore sämre än det vi ägde, och det kunde då bliva ministärens fosterländska plikt att stanna kvar för att underkänna riksdagens beslut. Först om förslaget befanns möjligt, vore tiden inne för ministärens avgång». En kamp-ministär, som envisas med att stanna kvar vid makten år efter år för att hindra riksdagen att få ett väl utarbetat program genomfört, vill han icke engagera sig i. Men att av vad man skulle kunna kalla parlamentariska legitimitetshänsyn falla undan för vad uppenbarligen endast har karaktär av hugskott faller honom icke in.

Att förebygga att en sådan situation uppstår är ju närmast första kammarens uppgift. Betecknande är därför ock att De Geer i sådant sammanhang förklarar en kammares nej till ett regeringens förslag ej vara tillfyllest för att den skulle avgå. Skulle det, frågar han sin antagonist, »därför att en fråga fallit, efter någon vanlig konstitutionell uppfattning vara berättigat, att en ministär, som i den ena kammaren fått bifall till sitt förslag och en så stor minoritet i den andra kammaren, att den hade en numerisk övertikt av riksdagens personal i sin helhet, avginge endast till följd av ena kammarens majoritets beslut?» Om han räknar med en parlamentarism i vår tids mening, är det en gemensamvoteringsparlamentarism. Att han icke för egen del vill tillämpa någon andrakammarparlamentarism, låter han ytterligare förstå i den ministeriella svanesång från 1880, varifrån redan ett centralt citat hämtats. Första kammaren har nyss bifallit regeringens förslag till försvarsorganisation, och andra kammaren väntas avslå detsamma. Att den senares så gestaltade beslut kommer att föranleda regeringens avgång kunde så uttydas, som om De Geer icke fäste lika stor betydelse vid ett bifall av första kammaren som vid ett avslag av andra kammaren. Så vore dock, framhäver han med skärpa, icke förhållandet. Han hade flera gånger med handling visat, att han i likartade fall ej funnit anledning att nedlägga sitt ämbete. Regeringens väntade avgång betydde i stället ett erkännande av att han misslyckats i sitt konstitutionella program överlag. Om kamrarna nu uti en fråga, som så djupt ingriper i landets viktigaste angelägenhet, ännu en gång stanna mot varandra i oförenliga beslut, så ser han sig, för-

klarar han, ur stånd att längre till någon båtnad vidhålla sitt ovan nämnda medlarvärv. »Möjligen kan det utföras av någon annan. Varom icke, så torde det vara nödvändigt att regeringen mera än hittills närmar sig den ena sidan eller den andra; men i ett konstitutionellt land kräver både rikets och ministrarnas värdighet att ett ombyte av personer föregår ombytet av grundsatser.» Det är, som om De Geer siade om den andrakammarparlamentarism, som en gång skulle få sin mest övertygade förkämpe i Karl Staaff. I värdigare ord kunde han icke resignerat i fråga om sitt eget system. Tydligt låter han ännu en gång riksdagen veta vad han anser vara den nödvändiga betingelsen för att en svensk regeringschef kvarstannar i ämbetet, nämligen möjligheten att i sådan ställning kunna uträtta något varaktigt för den övertygelse han omfattar. De Geer har en gång motiverat ståndsrepresentationens avskaffande därmed, att en svensk regering måste äga ett säkrare stöd av representationen än det, som kunde vinnas, när densamma vore delad i två lika mäktiga partier, vilka av ståndsintresse eller ståndshat göra nästan allt till partifrågor, och fördenskull ersatt den sociala motsättningen mellan adel och prästestånd å ena sidan, borgare- och bondestånd å den andra med en, såsom han menat, psykologiskt funtad motsättning mellan första och andra kammaren. När den senare motsättningen nu visat sig lika djupgående och varaktig som den förra, finner han tiden inne att draga sig tillbaka från varje politisk ledareställning. Sitt avböjande svar å konungens förslag att han 1883 ånyo skulle inträda som statsminister har han motiverat därmed, att hans statsmannabana var avslutad.

V.

Då vi övergå till att pröva, huruvida den utveckling, Sveriges politiska liv tagit under de sista decennierna, kan sägas överensstämma med det De Geerska schemat, få vi först anledning konstatera, att den skarpa motsättning mellan kamrarna, som föranledde resignationen 1880, ej längre existerar. Det förhållande dem emellan, som nu äger rum, kan sägas svara mot De Geers intentioner. Den sociala motsättning, som på trots av desamma uppstod till följd av en för oss nu svårbegriplig felbedömning av den graderade skalans verkningar, har i och med demokratiens fullständiga seger 1918—1921 lämnat plats för den enbart psykologiska motsättning, det nya representationsskicketts upphovsman ursprungligen åsyftade. Det möter icke längre några svårigheter för en regering att

samarbeta med båda kamrarna. Om regeringsskiften i så stor utsträckning ägt rum i samband med de utslag, just andra kammarvalen givit, är det rimligt nog. Förändringarna i första kammarens sammansättning företagas ju först successive. Att man även måste räkna med första kammaren, när det gäller en regerings vara eller icke vara, fick ju särskilt C. G. Ekman anledning betona. Då under perioden en gång konstitutionsutskottets prickning föranledde ett statsråds avgång, var det från första kammaren, som ett uttryckligt consilium abeundi utfärdades.

Partiväsendet har i vårt århundrade fått en utveckling, den utpräglade antipartimannen De Geer säkerligen icke räknade med. På så sätt ha också alla regeringar under perioden varit partiregeringar, att dess ledamöter i största utsträckning varit enrollerade i något parti. Men de ha aldrig varit det i den meningen, att de ensidigt kunnat eller velat fullfölja eget partiprogram. De ha alltid måst taga hänsyn till andra partiers önskningsar. Men i ju större utsträckning de så gjort, ha de själva stått över partierna. En regering, som tar hänsyn till alla partier, vare sig dessa äro däri personligen representerade eller ej, får sägas vara helt partilös, lika visst som alla färger tillsammanblandade ger vitt till resultat.

En regering, som drar sig fram med hoppande majoriteter, får också anses motsvara De Geers krav på sakliga motiv för de politiska avgörandena. Den räknar med att alltid tillräckligt många ledamöter av riksdagen skola böja sig för den makt, som är immanent i dess argumenteringar, och behöver då ej bry sig om huruvida det vederbörliga stöd, som är nödvändigt för erhållande av majoritet, ena gången kommer från höger, andra gången från vänster. Tillvägagångssättet blir detsamma som i ett dömande eller förvaltande kollegium. Varje voterande ledamot har i det ena fallet den ene, i det andra fallet den andre till meningsfrände. En större konstans i grupperingarna skulle i en domstol eller i en fakultet snarast se mistänkt ut.

Det får också sägas, att när valen ej ge ett bestämt parti absolut majoritet, regeringsproblemet ej kan lösas genom automatisk tillämpning av en låt vara oskriven författningsregel. Taktiska, ej doktrinära skäl få bli avgörande för monarkens val av rådgivare och det på så sätt, att man lämnar ministärbildningen åt den, som i föreliggande situation har största möjlighet att etablera ett fruktbringande samarbete med andra statsmakten. Den nya regeringen får sedan stanna kvar, så länge den anser, att den kan vara riket

*

till större gagn än någon annan tänkbar regering. I allt väsentligt har också utvecklingen fortgått efter dessa regler. Exempelvis kan nämnas, att när Lindman trots allvarliga parlamentariska motgångar vid slutet av 1929 års riksdag stannade kvar vid makten, det skedde med en motivering, som ej blott senare av motståndare godtogs utan också var i De Geers anda, nämligen att intet parti i dåvarande situation hade bättre utsikter att gå i land med en regerings uppgifter. Att låta riksdagen på förhand veta, vilken parlamentarisk motgång, som skall komma regeringen att tröttna och med ett: es möchte kein Hund so länger leben lämna taburetterna kan sägas stå i strid med det krav på saklig behandling av varje särskild fråga, som för De Geer var a och o i fråga om politiska principer. Exempel finns ock på att man inom riksdagen reagerat mot dylikt demissionshot och reserverat sig sin rätt att utan personliga hänsyn pröva bärkraften i regeringens argument. Ställandet av en kabinetsfråga var dock en inkonsekvens, som även De Geer tillät sig.

Den strävan, man kan iakttaga hos De Geer att till trygghet av en reforms varaktighet för densamma skapa så bred parlamentarisk bas som möjligt, kan sägas genomgående prägla också den politik, som förts av Per Albin Hansson alltifrån hans första ministärbildning intill nu. Man behöver icke söka uttolka hans politiska åtgöranden för att förstå detta. Han har klart givit besked därom i sina uttalanden i riksdagens kamrar.

I remissdebatten 1933 gör han sig till tolk för den uppfattningen att en demokratisk ordning framför allt kräver samarbete mellan representanterna för olika grupper. Och han upprepar vad han säger sig tidigare ha sagt, nämligen att om det finnes en majoritet så gör den klokt i att beakta vad en stark minoritet har att säga, den skall icke tro, att det är god demokratisk styrelse, om de, som möjligen hava en viss övervikt inom nationen, regera som om de ensamma utgjorde nationen och utan hänsyn till andra. God demokrati är samarbete.

Som ett resultat av dylikt samarbete betraktar han den stora krisuppgörelsen med bondeförbundet mot slutet av riksdagen, den s. k. kohandeln. Livligt beklagar han i debatten i andra kammaren den 19 juni, att icke flera av riksdagens partier kunnat sluta upp kring densamma. Av remissdebatten hade dock framgått, att alla partier önskade ej blott att statens möjligheter i mycket stor utsträckning mobiliserades för att motverka krisen utan ock att de åtgärder, som statsmakterna gingo att vidtaga, vidtoges under an-

slutning från så stora grupper som möjligt av den svenska riksdagen. Under förhandlingar, som han själv från början tänkt sig skulle föras av regeringen med representanter för de borgerliga partierna var för sig men på resp. partiledares önskan kommit att föras över hela linjen med representanter för alla partier samtidigt, hade han sökt bringa en allmän överensstämmelse till stånd. Att han skulle lyckas härmed hade syntts honom så mycket rimligare, som några principiella motsättningar mellan de olika partierna enligt vad han i en granskning parti för parti söker visa icke förelagat. Att han icke lyckats vinna över höger, liberaler och folkfrisinna var icke hans fel. Hade de borgerliga partierna, som tillsammans utgjorde majoriteten, velat inbördes träffa en överenskommelse utan regeringens medverkan, så hade det stått dem fritt både i jordbruksfrågor och arbetslöshetspolitik, men regeringen hade icke kunnat stanna kvar för att genomföra vad den själv icke önskade få till stånd. Till sist uttalar han en admonition till oppositionen, nämligen att, sedan nu riksdagen med stor majoritet gått in för ett välfärdsprogram, besinna sina förpliktelser åtminstone i så måtto, att man icke försökte med fördömliga metoder vinna ut partipolitiska fördelar i en stund, då den nationella samlingen verkligen kallade på alla män och kvinnor i Sveriges land.

Samma inställning visar Per Albin Hansson också, när han mot slutet av 1936 års riksdag tar till orda i de av regeringen kombinerade pensions- och försvarsfrågorna. Kombinationen är gjord av regeringens anhängare redan i den socialdemokratiska reservationen till särskilda utskottets utlåtande i försvarsfrågan på så sätt, att ett bifall av regeringspartiet till den dyrbarare försvarsorganisation, utskottet föreslagit, göres beroende av att samtidigt en bestämd socialpolitisk reform genomföres, nämligen en förbättring av folkpensionerna å dyrorterna. Med iver försvarar statsministern detta försök till samförståndslösning så väl i försvarsdebatten den 10 juni som i pensionsdebatten den 13 samma månad.

I den förra understryker han igen frånvaron av verkliga principiella motsättningar mellan partierna. Men varför då icke gemensamt ansvar föra frågan ur den partipolitiska stridslinjen till den plats, som rätteligen tillkomme en i högsta grad nationell angelägenhet? Hopkopplingen av de båda frågorna vore endast en ny variant av den sammanställning av försvar och reformer, som tidigare hade syntts helt naturlig. Den åsyftade reformen till de gamlas förmån skulle stärka försvarsviljan. Därtill komme, att en

militär reorganisation måste hålla sig inom den kostnadsram, som betingades av hänsyn till jämväl andra behov än de militära.

I den senare debatten återkommer statsministern till 1933 års krisuppgörelse, som visserligen närmast träffats mellan socialdemokrati och bondeförbund men till vilken efterhand även folkpartiet anslutit sig. Vilken stabilisering av det parlamentariska livet hade icke detta inneburit! Tydligen menar talaren, att ett bifall till dyrortsförslaget skulle vara ett steg i samma riktning. Något vågmästeri vore det här icke fråga om. Skillnaden i den dåvarande regeringens ställning i jämförelse med praktiskt taget varje annan regering åtminstone sedan 1920 hade ju varit den att regeringen bemödat sig och lyckats skapa ett fast underlag för det väsentligaste i sin politik. Frånvaron av vågmästarepolitik hade framför allt visat sig däri, att regeringen icke inlåtit sig på några särförhandlingar med folkpartiet trots det man hos detta kunnat vänta särskild förståelse för dyrortsfrågan. Regeringen hade vid detta som vid andra tillfällen förhandlat öppet med riksdagens partier och till den ändan inbjudit till förhandlingar genom ordagrant likalydande skrivelser till bondeförbund, folkparti och riksdagshöger. Men denna strävan efter en nationell samling hade neutraliserats av en strävan efter borgerlig samling. Åtskilligt tydde på att man på senaste tiden på borgerligt håll så långt ifrån sökt en utjämning, att man i stället rusat i väg för att skapa så starka motsättningar som möjligt. Häremot ställde statsministern som en bestående vinst av sin samförståndspolitik det närmande, som skett mellan de stora breda folklagren, bönder och arbetare. Regeringen vore besjälad av en önskan att för statsmakternas beslut skapa den bredast möjliga grund. Trodde höger och folkparti, att de kunde få det svenska folket med sig, när de ville gruppera de s. k. borgerliga på ena sidan och de stora folklager, som stode bakom regeringen, på den andra, komme de snart att bli tagna ur sin villfarelse. Han och hans kolleger skulle göra vad de kunde för att taga folket ur den tron att det viktigaste i politiken vore att tänka på partiet.

När Per Albin Hansson mötte riksdagens kamrar i 1937 års remissdebatt, stod han, såsom vi redan haft tillfälle erinra om, i spetsen för en koalitionsregering av de båda partier, som träffat 1933 års krisuppgörelse, och kunde trygga sig till kompakta majoriteter i både första och andra kammaren. Högerens ledare, Gösta Bagge, konstaterar också den parlamentariska klarhet, som uppstått, men beklagar, att den vunnits till priset av politiskt dunkel, i det social-

demokratien avstått från att hävda sitt principprogram och bondeförbundet ändrat ståndpunkt i den fråga, på vilken det i samverkan med de övriga borgerliga partierna 1936 fällt regeringen. Statsministern medger, att socialdemokratien begränsat sitt program till vad som i dåvarande situation var möjligt, men ser häri blott ett uttryck för den samförståndspolitik, den följt eller sökt följa alltsedan sitt första framträdande i Sverige. Liksom den förut samverkat med liberalerna i 1917—1920 års koalitionsregering, hade den 1936 associerat sig med bondeförbundet men i full tillförsikt att icke — det är tydligen den Ekmanska vågmästarepolitiken, som får sin snärt — minoriteten får kujonera majoriteten. Det hade varit politiskt möjligt och även parlamentariskt försvarligt, om socialdemokraterna ensamma bildat regering, därvid efter gamla liberala toner åberopande andra kammaren som utslagsgivande. I den hade de nämligen praktiskt sett majoritet, alldenstund orimligt vore att de borgerliga partierna skulle associera sig med de små socialistiska ytterlighetspartierna. I stället hade emellertid statsministern sökt kontakt med de tidigare samarbetande grupperna för att på det sättet försöka att, sedan folket talat, ge stabilitet åt de parlamentariska förhållandena. Ett fast majoritetsunderlag hade bildats. Dock har statsministern icke alltför stor respekt för majoriteten. Bestämt tar han avstånd från tanken att man ej behöfve resonera och kompromissa, när man hade majoritet, utan blott votera. Betecknande är härvidlag, att han tar avstånd från den framställning, man på liberalt håll givit av vad 1936 års andra kammarval åstadkommit, nämligen att vårt förra demokratiska folkstyre, som krävde samverkan av sinsemellan mycket olika minoritetspartier, ersatts av ett enda partis suveräna herravälde. En dylik diktatur, avsedd att i sin tid på grund av nya valresultat avlösas av en ny diktatur, passar, huru väl den än överensstämmer med den rena parlamentarismens fordringar, icke samman med Per Albin Hanssons ideal, som går ut på samarbete ej blott mellan minoriteter inbördes utan också mellan majoritet och minoritet och då tydligen även en sådan minoritet, som stannat utanför regeringen.

Så ter sig Per Albin Hanssons parlamentariska teori, när han såsom statsminister för andra gången startat sitt samarbete med riksdagen. Illa kan den sägas harmoniera med det tal om riksdagen såsom k. m:ts transportkompani, som snart blev gängse. Det förtjänar ock anmärkas, att statsministern bestämt reagerat mot riktigheten av den karakteristik, den elaka beteckningen var avsedd

att ge. I remissdebatten 1939 förklarar han sig visserligen aldrig kunna acceptera en tankegång, som skulle innebära, att vissa pretentiösa mindre grupper skulle få bestämma folkstyrets form och folkstyrets handlingar. Men samtidigt är han beredd att deklarerar, att till folkstyret hör också minoriteten med rättigheter och med skäliga anspråk på att det skall tagas hänsyn till dess mening. Med indignation tillbakavisar han påståendet att riksdagen, enkannerligen dess utskott, icke skulle våga sig på att pröva de kungliga propositionerna med ansvar och noggrannhet. Tydligt ligger i allt detta ett erkännande av att oppositionen genom sina anmärkningar bör kunna föranleda riksdagen att besluta annorlunda än k. m:t föreslagit och icke för att få sina synpunkter tillgodosedda behöver bida den tid, då den utbyter skuggkabinettets roll mot den verkliga regeringens.

Till sist må anföras vad Per Albin Hansson i 1940 års remissdebatt har att anföras om samlingsregeringen. Den har, förklarar han, tillkommit som resultat icke bara av nu rådande förhållanden, utan den har också växt fram ganska naturligt ur en utveckling, som har närmat till varandra de åskådningar, för vilka partierna äro uttryck. Icke heller tror han, att dess bildande skall förstumma riksdagskritiken. När regeringen har en sådan sammansättning, att från början misstankar om partifunderingar vid utarbetandet av regeringsförslagen äro eliminerade, skall det vara möjligt få till stånd ett friare meningsutbyte mellan de båda statsmakterna.

Så ter sig enligt vittnesbörd av synnerligen representativa dokument den parlamentariska åskådning, som omfattas av vårt lands för närvarande ledande statsman. Tydligt är han icke vän av oöverkomliga skiljemurar mellan vare sig klasser eller partier. Ehuru socialdemokrat reagerar han mot tanken att ställa borgerliga och socialdemokrater emot varandra i oförsonlig motsättning såsom representanter för stridiga klassintressen och motsatta ideologier. I stället söker han förena den urgamla svenska bondeklassen och den nyskapade industriella arbetarklassen kring en välfärds politik, som med ömsesidiga offer möjliggör bådadas förkovran. Helst vill han för samma politik vinna även övriga borgerliga partier. I det längsta undviker han förhandlingar enbart med särskilda riksdagsgrupper. Inga representativa sådana böra hållas utanför. Från den liberala andrakammarparlamentarismen tar han avstånd tydligen utifrån förutsättningen att första kammaren är lika viktig. För varje reform bör skapas bredast möjliga bas, tydligt till förebyg-

gande av bakslag. Den stabila, icke den labila jämvikten är vad han eftersträvar. Av oppositionen väntar han värdefull kritik till eventuell förbättring av egna förslag men ser näppeligen hän till den såsom en blivande regering. Ty vad skulle komma en ordning, han baserat på så säkra grunder, att slå över i sin motsats? I samlingsregeringen ser han icke blott en av världskriget föranledd nödfallsåtgärd, motiverad i en stund, då den angelägenhet, som måste vara alla lika maktpåliggande, Sveriges yttre självständighet, helt dominerar den politiska horisonten, utan en följd av att de skarpa partimotsättningarna överlag alltmer utjämnats. Avog mot klassstrider, innerst inne också fiende till partistrider, vän av allsidig och lojal samverkan mellan skilda riksdagsgrupper, främmande för tanken på andra kammarens dominans påminner han i avgörande stycken om Louis De Geer. Med denne överensstämmer han också i sitt krav att regeringen skall ha aktivt medverkat till de riksdagsbeslut av större räckvidd, som den har att verkställa. Hans doktrinära respekt för riksdagen är säkerligen större än De Geers men icke större än att han i 1937 års remissdebatt förklarar, att han, om han än en gång finge anledning pröva visst ärende, som konstitutionsutskottet i sitt betänkande bragt på tal, skulle tillstyrka samma beslut som det, vilket det däri stämplat såsom med rikets sannskyldiga nytta oförenligt.

VI.

Vår undersökning av det levande svenska statsskickets typologi är därmed till ända. Vi ha först bestämt det som en negering av den rena parlamentarismens begrepp för att sedan positivt bestämma det som en form av samverkan, som är samma begrepp diametralt motsatt. Att söka utrota namnet parlamentarism inom våra landamären torde dock vara lika hopplöst som att söka omnumrera de svenska Karlarna.

Till sist framställer sig gärna frågan vilkendera statsformen är den högsta, den rena parlamentarismen eller den s. k. parlamentarism, vi nu till vardags praktisera. Den bör icke avvisas därför att ett svar blott skulle ge uttryck för en subjektiv värdering och fördenskull ej höra hemma i vetenskapens värld. Den, som ställer det ena statsskicket framför det andra, vill därmed blott ge uttryck för att det ena bättre än det andra låter ett folks krafter komma till utveckling.

Det bör då först sägas, att den rena parlamentarismen också utmärkes av rena linjer. Princip ställes mot princip, antites emot tes i klar och skarp belysning. Den jämna växling, i vilken de tvenne partierna intaga ställning av regering och opposition, icke blott harmonierar med den periodiska förnyelse, ett parlament alltid genomgår, utan synes också ge uttryck för den rytm, som präglar så väl de biologiska som de kosmiska företeelserna. Det blir en ordentlig utluftning efter den gamla regimen. Nya friska krafter taga vid undan för undan. De jämna mellanrum, med vilka de båda tävlande partierna komma till makten, svara väl mot den likhetsprincip, som antika naturfilosofer skönja i världsutvecklingen som helhet, Heraklit i den jämna växlingen mellan världsskapelser och världsförbränningar och Empedokles både i den opartiskhet, varmed kärleken och hatet få herraväldet sig utmätt, och i elementens alternering som dominerande faktorer. Bäst överensstämmer dock — av hänsyn till att varje ny parlamentarisk epok också bringar något politiskt nytt — den rena parlamentarismen, såsom vi redan sett, med Hegels grandiosa utvecklingsschema.

Den, som från den rena parlamentarismen träder över i det svenska statsskick, som annekterat parlamentarismens namn, frapperas genast av kontrasten. I stället för skarpa gränser mjuka övergångar, i stället för klar himmel, under vilken man lätt finner sig tillrätta, en förvillande clair-obscur. Åtminstone mellan de fyra stora partierna råder, sedan socialdemokratien ställt sitt rent socialistiska program på en avlägsen framtid, knappast några oöverstiggliga principiella olikheter. Det är grad- icke artskillnader, temperaments- ej idémotsättningar, man har att göra med. Socialdemokratien vill mer av socialpolitik än högern, högern mer av försvar än socialdemokratien, men det är orimligt att säga, att någondera vill vara vare sig socialpolitik eller försvar förutan. Det ena partiet är mera hågat för förändringar än det andra, men intet vill stå stilla. Slagord, som tidigare flitigt brukades av de liberala, tillhöra kanske nu de konservativas vokabulär — man tänke på den fria konkurrensen! — men helt ha ej heller de förra släppt dem, och intetdera partiet vill låta dem ljuda allena. Rent parlamentariska partier betrakta sig som slutna enheter liksom förut faktionerna och ha vis à vis motpartiet ingen annan önskan än att störta det från makten, låt vara under fredliga former, för att så göra sitt politiska system allenarådande. Men mellan de moderna svenska partierna kompromissas till vardags. Någon verklig utluftning kommer aldrig

till stånd, ty regeringsväxlingarna betyda icke verkliga systemskiften. Det är i stort sett samma jämna reformpolitik hela vägen igenom. Metoderna höra bättre hemma i förvaltningen än i parlamentet.

Och dock kan även å ett statsskick sådant som vårt läggas en utvecklingsfilosofisk aspekt. Man kan se alla partierna stadda på vandring genom tiderna mot ett hägrande framtidsmål, så till vida för alla gemensamt som det blott betecknas med den under 1930-talet så gouterade termen »välfärd». Det är i klarsyn och i marschtakt, som partierna skilja sig från varandra. De, som se skarpast, få söka bäst de kunna för de mindre skarpsynta utpeka vad de upptäckt. De, som ha möjlighet att gå raskast, få sakta farten för att få de mindre marschdugliga med. Dessa å sin sida få söka sätta farten upp. Huvudsaken är att det blir så bred front som möjligt och någorlunda god rättning. Så blir kompromissen en form för den viktiga utvecklingsfaktor, som heter inbördes hjälp. Målet nås aldrig helt, men redan strävandet som sådant ger livet värde.

STORRUM, RIKE OCH MAKT- UPPFATTNING

Av Jur. D:r P. J. KLINTHE, Helsingfors, Finland

De offentliga rättssatser, som gälla staterna i sig själva och utövningen av statsmakten, ha under det nuvarande världskriget i stor utsträckning förlorat sin hävdvunna och regelrätta giltighet, där de ej helt satts ur kraft eller — åtminstone temporärt — skjutits åt sidan. Sålunda kunna vi konstatera, att mycket betydande delar av den internationella rätten tillintetgjorts, genom att den icke längre erkänts och tillämpats av det nuvarande världskrigets ledande makter. Först och främst är hela den rättsapparat, som Nationernas Förbund avsåg att tillskapa, slagen i spillror. Vidare har det klassiska neutralitetsbegreppet, som redan under det föregående världskriget fick betänkliga stötar, numera i stor utsträckning upphört att äga giltighet, alldeles oavsett dess uppluckring genom folkförbundsprinciperna före krigsutbrottet. De få stater, som ännu äro »neutrala», utföra en vansklig balansgång med prövning från fall till fall för att undvika stridsgravarna. Deras åtgöranden ha knappast annat än namnet gemensamt med den klassiska neutralitetsrättens grundsatser, ja, en del av dem har till och med övergivit detta namn och föredragit att gå under benämningen »icke-krigförande». Därmed ha de direkt önskat angiva, att den klassiska beteckningen är inadekvat för deras vidkommande.

Utöver neutralitetsrättens förfall kunde vi uppräknat vidsträckta rättsområden inom folkrätten, som satts ur bruk. Särskilt de amerikanska staterna, av vilka några ännu äro icke-krigförande, ha levererat en mängd nyheter, som synes vara ganska diffusa.

På samma sätt uppvisar den interna offentliga rätten både inom de krigförande och de utomstående staterna utomordentliga avvikelser från den »normala» rättsordningen. Krigets egen natur har krävt maktkoncentration. Om vi önska bibehålla statsrättens klassiska maktfördelningsteori — lagstiftande, verkställande och rättskipande funktion för statsorganen — så är det exekutiven, som samlat lejon-

parten på sin lott. Denna utveckling, som vidtog redan före det nuvarande världskrigets utbrott, har för övrigt gått så långt, att Montesquieus läror fått en betänklig inaktualitet.

Men också i den mån man hävdar de konstitutionella grundprinciperna från fredens dagar, ha de »tills vidare» fått träda i bakgrunden. De »demokratiska» staternas ledning tillämpar rent »auktoritära» styrelsemetoder. Märkligt är, att detta sker ofta nog just till skydd för de »demokratiska» vinningarna. Så är inte minst fallet på den sociala omvårdnadens vidsträckta rättsgebit, med huvudvikt på förvaltningen.

Institutionellt kommer denna förändring till synes däri, att endast sådana statsorgan, som förena effektivitet med snabbhet, disciplin och koncentration, ombetros med den faktiska maktutövningen. Alldeles oavsett de förhärskande politiska grundsatserna har snart sagt över allt det representativa systemet fått giva försteget åt ledareprincipen. Denna är ofta maskerad med fullmaktslagar och partipolitiska nonagressionsfördrag. Likaså är faktum inrymt i tidsbegränsningens vehikel: liksom diktaturen i det antika Rom är dagens makt-havare också legalt avsedd att vara endast ett mellanspel för staten — om än aldrig så mycket på liv och död.

Den här skisserade utvecklingen för helt naturligt blickarna till den stats- och rättsordning, vari linjerna skarpast uppdragits och utformats. Alldeles oavsett den maktpolitiska tyngdpunkten, krigsoperationer, sym- och antipatier, kulturell livssyn, ha vi kunnat fastslå faktum, att den auktoritära ledareprincipen satts i högsätet. I sin nu aktuella utformning hör denna princip organisatoriskt och rättsteoretiskt hemma i det Tyska riket efter år 1933. Som känt fingo tidigare generationer av forskare på den offentliga rättens gebit i största utsträckning sina impulser från tysk rättssystematik. Man kan med någon överdrift påstå, att hela den civiliserade världen före det första världskriget inhämtade sina lärospån, sin teoretiska inställning och sina praktiska rättsbegrepp från »Jena och Heidelberg». Tysk offentlig rätt hade här skänkt vägledning och impulser, som i själva verket hade skapat en rättssystematisk enhetlighet och en gemensam terminologi av universell natur. Ett betecknande exempel må nämnas: rättsauktoriteterna ansågo sig böra varna för att schematiskt anpassa dessa gemensamma systematiska begrepp på alla länders rättsinstitutioner, exempelvis den engelska rättens sär-egna, ofta medeltida offentligrättsliga företeelser. Anglosachserna berömde sig av sin frigjordhet från formalism och rättssystematiskt

tvång. Resultat: rättssystematisk oreda och begreppsförvirring. Det brittiska världsväldet framstod som ett rättsteoretiskt sammelsurium, men icke desto mindre högst effektivt också i organisatoriskt avseende.

Dagens statstänkande i ledareprincipens hemland har i hög grad frigjort sig från forna tiders tyska bokstavstro inför rättssystematikens och begreppsanalysens dogmlära. Kritiskt betecknas allt detta som ett de för tiden styrandes status quo, vilket skyr alla aktuella svårigheter. Det är den trånga och icke växtkraftiga stabilitetens kännetecken. Statens funktion är dynamisk. Huru paradoxalt det än kan synas ha de tyska statsrättslärda av i dag trätt upp vid sidan av sina anglosachsiska vedersakare i hävdandet av »common sense», effektivitet och faktisitet inom den offentliga rätten. Men de ha inte inskränkt sig till denna frontändring på begreppsanalysens område. Trots världskrig och omvälvningar på statsorganisationens gebit — eller kanske just tack vare dessa överväldigande händelser — har det tyska statstänkandet, sådant det framträder inom offentlig rätt, i sin nya »dynamiska funktionalism» utbyggt moderna, framtidsbetonade tankebyggnader, som grunda sig på det mäktiga, ständigt förnyade händelseförloppet av i dag och i morgon. Tysk systematik och dynamik ha härvid syntetiserats i några nya rättsidéer. Vi ha nämnt dem i rubriken för denna uppsats: storum, rike och maktuppfattning.

Nu, som alltid, är den tyska vetenskapen produktiv. Också på den offentliga rättens gebit ha kommentatorer till de märkliga nydaningarna sedan Adolf Hitlers makttillträde varit i flitig verksamhet. Detta är så mycket mera anmärkningsvärt, som det Tyska riket — rättssystematikens vagga och begreppsanalysens högborg under tider som gått — fortfarande saknar en författning i vedertagen mening. De konstitutionella särstadgandena äro desto flere. Var finna vi parallellen? Jo, i det brittiska imperiet, som också styres utan någon författningsurkund.

Det tyska statstänkandet av i dag har emellertid inte stannat kring de konstitutionella spörsmålen, som en gång fångade dess mesta uppmärksamhet. Liksom de tyska lärarna gått över både sekelgamla och nya gränser, så ha de tyska stats- och folkrättslärda vidgat sitt intresse och sin forskning att omfatta problem av tidigare okänd utsträckning. I detta sammanhang knyta vi uppmärksamheten särskilt vid tvenne namn, vilka ofta och i olika sammanhang framträda i den nya tyska offentliga rätten. Det är Carl Schmitt

i Berlin och Ernst Wolgast i Würzburg. Den förre är välkänd som författningsforskare, den senare som folkrättssystematiker. Men bägge stå dessutom mitt i den nya dynamiska idébyggnaden, uti ständig växelverkan med den tyska riksledningens uppslag, beslut och nydaningar.

Intresset riktas nu på Schmitts skrift med huvudrubriken »Völkerrechtliche Grossraumordnung»¹ och på Wolgasts artikel »Über Seefahrt und Luftfahrt in der Machtauffassung der Staaten»². Vår uppgift begränsas lämpligast till en orientering i idéinnehållet, medan en allsidig redogörelse skulle föra för vida.

Schmitts ovannämnda skrift hade i sin första upplaga kommit till redan före det nuvarande världskrigets utbrott hösten 1939. Den väckte stor uppmärksamhet, speciellt på engelskt håll. Hans idéer ha tydligt påverkat händelserna och opinionsbildningen hos ledande tyska instanser beträffande riktningarna öster och sydost, numera också nordost, för det Tyska rikets expansion. »Ein Reich hat einen Grossraum» — ett rike har ett storrumb, så lyder den tyske rättslärdes huvudtes. Och vi fråga oss genast, vad vi skola förstå med detta rike och detta storrumb.

Svaret avgränsas först med en räkka negativa bestämmingar, vilket icke i och för sig är någon särdeles förtjänstfull början. Men den är måhända nödvändig, då Schmitt på sid. 75 fastslår den radikala satsen, att det traditionella statsbegreppet såsom centralbegrepp för folkrätten inte längre motsvarar verkligheten. Det förnämsta skälet härtill är, att folkrätten »als reines Staatenrecht» hävdar paritetsprincipen mellan (de suveräna) staterna och ignorerar en äkta rangordning mellan dem som folkrättssubjekt. Han underkänner kategoriskt denna grundsten för den »gällande» folkrätten; till sin rättskonstruktion fogar han nu en politisk maxim. Paritetsbestämningen äger såsom förutsättning, skriver han på sid. 79, ett svagt Central-europa. I och med uppkomsten av det Stortyska riket har denna förutsättning upphört. Vid vår nya begreppsbildning ha vi att göra med de appliceringspunkter, där förändringarna objektivt sett ägt rum. Just termen »ägt rum» är signifikativ. Vi ha således att göra med Stortyskland och dess »Raum» — rum. Detta i sin tur är lika med Central-, Öst- och Sydösteuropa.

Emellertid får man inte — här ha vi den första negativa bestäm-

¹ 2. Ausgabe, Deutscher Rechtsverlag, Berlin-Leipzig, Wien 1940.

² Zeitschrift für Öffentliches Recht, B. XXI, Heft 3—4, Springer-Verlag in Wien 1941.

ningen! — hopsummera Stortyskland och de nämnda appliceringspunkterna. Summan vore eljes »das Reich» — riket. Nej, så enkelt är problemet inte. Schmitt har ägnat de tre första kapitlen av sin skrift åt en kritik av de offentlighetsrättsliga teorier, vari han spårar föregångare och paralleller till sin egen konstruktion. Kapitel 1 upptager i sin rubrik exempel på oäkta och traditionella rumsprinciper. Här finna vi gamla bekanta ur folkrättens fatatur: intressesfärer, territoriella rättigheter av subjektiv art till uppland, den gamla föreställningen om »naturliga» gränser, jämviktsprincipen, demografiska (subjektiva) rättigheter till ett visst territorium och slutligen de ominösa regionalpakterna. Låt oss själva taga några konkreta exempel: Irans uppdelning i en rysk och en brittisk »intressesfär», nu åter aktualiserad genom ockupation från de intresserade makternas sida; överenskommelsen att spanska Guinea i händelse av förändrad status i första hand skall tillfalla Frankrike; Frankrikes traditionella krav på Rhen-gränsen; den brittiska utrikespolitikens sekelgamla maxim för den europeiska kontinenten: »balance of power»; irredenta-kraven för Italiens och Rumäniens, senare också för Ungerns vidkommande; och slutligen en brokig flora regionalpakter, mest bilaterala, och särskilt då från NF:s förgångna epok.

Innehållet i kapitel 1 tillfredsställer dock ej Schmitt vid hans konstruktion av storummet, inte ens som negativ bestämning. Den första positiva faktorn av större bärvidd anför han i kapitel 2, Monroe-doktrinen som precedensfall för en folkrättslig storummsprincip. Man bör nämligen märka, att Monroe-doktrinen i sin historiska form helt enkelt innebar en ensidig deklaration från USA:s sida »att man i Sydamerikas oavhängighetsstrid icke skulle tillåta någon inblandning av europeiska makter». Unionen har skänkt denna numera, åtminstone enligt amerikansk uppfattning, till bindande folkrättsregel upphöjda noninterventionsmaxim allmängiltighet och universalitet. Detta är, anser Schmitt, en förfalskning av den ursprungliga storummtanken. Och den är främmande för hans tyska konstruktion; där föreslås icke någon »tysk Monroe-doktrin» med amerikansk hallstämpel. Det är endast grundtanken vi skola hålla fast vid: en intervention från främmande, utomstående (»raumfremde») makters sida är folkrättsligt illegal i ett sådant av ordningsprincipen behärskat storum som det nya central- och osteuropeiska.

I kapitel 3 kommer Schmitt till en provosten för sin konstruktion. Det berör den folkrättsliga tryggheten för det brittiska imperiets sjöförbindelser, de olika imperie-elementens yttre kontakt med

varandra. Nu präglar han följande djärva satser. Det brittiska imperiet har inget storrums. Den folkrättsliga trygghetsprincipen, avsedd för de brittiska sjöförbindelserna, är »nichts anderes als ein Anwendungsfall des Gedankens der Legitimität des blossen Status quo». Jämför därmed framställningen här ovan på sid. 36. Vi kunde driva saken till sin spets i följande syllogism: det brittiska statstänkanudet har förverkligat nationalsångens ord »Rule Britannia, rule the waves», detta sakförhållande tryggar de brittiska sjöförbindelserna, därför är det en legitim folkrättsprincip! Denna folkrättsprincip har blivit ett allmänbegrepp, som jämställer imperiets intressen med hela mänsklighetens (sid. 44). Detta är dock ej något konkret ordningsbegrepp, skriver Schmitt, utan just ett typiskt allmänbegrepp ur den klassiska folkrätten. Den sistnämnda har sålunda degraderats till en ancilla Britanniae, vars statstänkande löper längs sjövägar, medan andra folk ty sig till rumsföreställningen. Och därmed skulle vi ha uttömt den faktiska innebörden i »havens frihet» enligt engelsk sjökrigsrätt.

Något på sidan om den egentliga begreppsbildningen står Schmitts framställning i kapitel 4, där han behandlar minoritets- och folkgruppsrätten i det central- och östeuropeiska storrums. Minoritetsrättigheterna enligt det numera irrelevanta NF:s maximer betecknas endast som interventionsförevändningar för utomstående (»raumfremde») makter. Vi kunde nämna Danzig och Memelland av tidigare datum, av senare Böhmen-Mähren; samtliga äro numera inaktuella.

Så följer klimax. Kapitel 5 behandlar riksbegreppet i folkrätten. Här slutföres både begreppsanalysen och de terminologiska bestämningarna.

Den Haushoferska skolans läror om »livsrummet» för en stat är en geopolitisk uppfinning, som kanske gjort mera ont än gott genom de missförstånd den föranlett. För den kritiska betraktelsen är attributet imperialistisk snubblande nära med alla de, mer eller mindre motiverade, olustförmimmelser detta innebär. Schmitt har också uttryckligen tryggt sig till rättsvetenskapens intressesfär; han vill bestämma riksbegreppet inom folkrätten. I kapitel 5 finna vi den grundläggande sentens, som redan anfördes ovan på sid. 37. Den må upprepas: varje rike har ett storrums. Men storrums är inte identiskt med riket, och rike och stat äro inte heller lika med varandra (sid. 69). Det är inte staterna, skriver Schmitt, som äro de bärande elementen i folkrättssamfundet; det franska »la société des états» är

för honom en anakronism. Nej, det är »rikena», som utgöra de bärande och utformande faktorerna i folkens samliv.

Då »riket» äger ett storum, innebär detta, att vissa geografiskt och etnografiskt, socialt och ekonomiskt, politiskt och strategiskt bestämda områden äro reserverade för dess inflytande, med uteslutande av andra, utomstående makter. Detta betecknas också såsom ordningsprincipen för storummet, och den i sin tur normeras av »riket», och normeras exklusivt. Vi få härmed ett logiskt sammanhang mellan »riket», storummet och exklusivitets (eller noninterventions) principen. Och det är egentligen en truism, när Schmitt särskilt understryker, att icke varje stat och folk inom storummet är ett stycke av »riket».

Denna Schmitts konstruktion av riksbegreppet inom folkrätten står i bestämd motsats till den hitintills förhärskande paritetsprincipen. Han utesluter visserligen icke staterna, de suveräna folkrättsenheterna, från deras folkrättshabilitet. Men de förlora sin principiella jämbördighet med »rikena», vilka inte längre nöja sig med att vara *primi inter pares* utan göra anspråk på ledarställningen. Å andra sidan bör man hålla i minnet, att vi ha att göra med en mellanfolklig rättsbestämning. I Schmitts riksidé har man velat spåra en sentida pånyttfödelse av medeltidens Heliga romerska rike av tysk nation. Väl omfattar det nya Tyska rikets storum i många fall — kanske rentav de flesta — *disjecta membra Imperii Sacri*. Men detta är endast ett geografiskt sakförhållande. Någon rättslig kontinuitet, någon *successio in Imperio*, har varken avsetts eller eftersträfvats. Det Heliga romerska riket har manats fram ur medeltidens skuggor av påpassliga propagandamakare, utrustade med imperialismens röda kläde. Som bekant var den medeltida fantomen, trots sitt namn, varken »helig» eller »romersk», ja, knappast en gång något »rike». Men ett statsrättsligt konglomerat, en inre samordning, avsåg den det oakttat, åtminstone »der Idee nach». Icke så dagens och morgondagens Tyska rike i förhållande till sitt storum!

Efter denna klarläggning av Schmitts märkliga nykonstruktioner synes det vara uppenbart, att termen »storum» för den avsedda inflytelsesfären är ganska osökt också på svenska språket. Den germanska ordstammen är gemensam. Vi nämnde redan upptakten »äga rum» såsom objektiv bestämning. Vidare är det ett axiom för vårt logiska tänkande och därmed för vår begreppsbildning, att det mänskliga skeendet försiggår (= »äger rum») i rummet. En ut-

vidgning och närmare differentiering enligt ovanstående riktlinjer är därför tillfredsställande.

Annat är förhållandet med den centrala termen »rike» — das Reich. Wolgast har¹ upptagit den terminologiska frågan till kritisk granskning. Han har därvid, glädjande nog, också beaktat den skandinaviska synpunkten. Liksom identifieringen av det Heliga romerska riket och det nya Tyska riket med sitt storrum ligger frestande nära till hands, så är detta också fallet med staten Tyskland och Schmitts das Reich. Visserligen använda numera både fransmän och engelsmän termen »empire» i en synnerligen vidsträckt bemärkelse, extenderande utöver United Kingdom och République Française. Men faran för missförstånd finnes där, det är obestridligt. Wolgast nämner nu ordet »rike» i de skandinaviska språken. På grund av historiska förhållanden skulle »riket» betyda stamlandet (Sverige, Norge, Danmark) jämte och omfattande sina biländer; i modernt språkbruk åter själva stamlandet (= »här i riket»). Låt oss taga som exempel stormakttidens Sveriges rike, omfattande Svealand, Götaland, Norrland och Finland, ävensom possessionerna hinsidan Östersjön. De fyra förstnämnda riksdelarna tillsammans utgjorde just en särskild enhet för sig, det egentliga Sverige-Finland, utrustad med svensk rätt, med allt vad detta uttryck innebar; det övriga var biländer. Allt som allt utgjorde detta Sveriges rike.

Men i modernt svenskt språkbruk identifieras faktiskt riket och staten. Det är närmast en stilistisk prövningsfråga, vilkendera termen man använder. En åtskillnad föreligger dock däri, att man med rike avser en folkrättsligt fullmyndig, en »suverän» stat, aldrig en avhängig. Vi kunde accentuera förhållandet sålunda, att enligt svenskt språkbruk »la société des états», folkrättssamfundet, utgöres just av riken. Som synes går denna innebörd i termen stick i stäv med Schmitts nykonstruktion, och det är därför bäst att icke identifiera das Reich i denna betydelse med svenska språkets »rike». Huru vore det att taga i bruk termen »välde»? Den är folkrättsligt indifferent och innebär i gängse språkbruk redan i och för sig någonting utsträckt och expansivt.

* *

*

¹ Zeitschr. f. Öff. Recht XXI, Heft 1.

I det senare avsnittet av vår uppsats komma vi nu till Wolgasts konstruktion av maktuppfattningen, »die Machtauffassung», såsom rättsbegrepp. Den står i nära samband med Schmitts grundläggande nyorientering och förfullständigar densamma. Samtidigt utgör den en praktisk tillämpning av de nya rättsinstituterna.

Först måste här förutskickas, att Wolgast i sin framställning och begreppsutredning, alldeles som Schmitt, rör sig på den mellanfolkliga rättens område. Han betonar själv, att han opererar med rättsfakta. Den första förutsättningen för att vi juridiskt skola kunna tillämpa och utlägga rättsreglerna är dock, att vi känna deras läge. Den klassiska folkrätten ligger i själåtåget — någon önskar måhända dess återuppståndelse, men visshet därom äger man inte. I stället för det förgångna och på dess ruiner, mitt i det rådande världskrigets vånda, växer det fram nya rättsfakta, grupperande sig till nya rättsregler. Folkrätten i dag är in statu nascendi, ja, den kan helt enkelt betecknas som jus nascens, rätt i vardande. Under sådana förhållanden och i det oerhört snabba utvecklingsförloppet måste vi påfinna de nya faktorer, som normera rättsreglerna. Folkrätten i vardande och de ledande statsmännens och folkens handlande, impulser och vilja stå därför i en oavslätlig växelverkan: rättsvetenskap och politik gripa in i varandra som kuggarna i två kuggjul. Sådan är den nya folkrättens dynamik.

Det tyska statstänkanadets tvenne nya grundbegrepp i folkrätten, storrummet och das Reich (väldet), suppleras och måste, för att få sin fulländning, suppleras med statens maktuppfattning. Själva faktum har naturligtvis förelegat, så länge stater funnits till. Statsmakten är en ovillkorlig attributiv bestämning till ett av statens karakteristika, den offentlighetsliga organisationsformen. Men såväl term som begrepp ha icke tidigare trätt över det medvetnas tröskel och införlivats med den rättsvetenskapliga förrådskammarens utrustning.

Wolgast anför exempel på detta faktiska förhållande; vi skola ytterligare utöka dem. Det är fråga om statens maktuppfattning, när Rysslands traditionella politik har gått ut på att komma i besittning av de turkiska sunden och placera sina symboler på Hagia Sophia. Frankrike har eftersträvat odelad supremati i Europa, Storbritannien den klassiska maktbalansen på vår kontinent. USA förser sig efter hand med ständigt nya stödjepunkter, medan Japan uppställer och nu går i krig för en östasiatisk Monroe-doktrin. Italien ser sin livsbetingelse i en hegemoni över Medelhavet såsom mare

nostrum, ur vars hals korkarna vid Gibraltar och Suez måste slås ut. Och det Tyska riket, som en gång förde sin »två järn i elden»-politik, går nu in för en expansion i sitt storrumbesittning, ostört och normerat helt av den europeiska nyordningens principer. Som effektiv kontrast nämnes den norske ministern från anno dazumal, vilken angav såsom riktlinje för sitt land, att små nationer inte alls skulle driva någon utrikespolitik! Det gäller härvid städse staternas sätt att förhålla sig, deras vänskapliga och fientliga relationer och eventuella konflikter och deras lösande. Över allt rör det sig sist och slutligen och beständigt om ultima ratio, om kriget.

Det är en ytterst realistisk och illusionsfri åskådning Wolgast här gör sig till tolk för. Om man förslagsvis ser den i motsats till folkförbundspolitikens illusioner för blott några år sedan blir resultatet avskräckande. Men det svarar mot dagens bistra ansikte: över allt se vi staternas sacro egoismo i högsätet. Det är därför helt naturligt, att vi uppmanas hålla oss till Clausewitz' beprövade grundsatser, att maktuppfattningen är den omdömesakt, varur staternas handlande utåt, så i fred som i krig, får sitt upphov.

Emellertid föreligger här dock ej någon blind determinism. Wolgast — han har mottagit betydelsefulla impulser ur Herrmann Stegemanns stats- och historiefilosofiska läror — betonar handlandets teleologiska innebörd. Det kommer an på att handla rätt, rätt i den givna situationen. Han anför ett exempel, som berör oss mycket nära. Man säger, att Ryssland hade »ett behov» att återförvärva sin i det förra världskriget förlorade position vid Östersjön och att säkra Leningrads försvar. Härav följde penetreringen av Baltikum och erövringskriget mot Finland. »Behovet» utgjorde väl i subjektiv mening en drift eller en åstundan hos Ryssland, vilken bar inom sig omdömena för dess maktuppfattning. Men endast skenbart var detta »behov» ett objektigt tvång. Tvärtom, Ryssland kunde mycket väl ha bekänt sig till en annan maktuppfattning, som fört det mot öster, en kontinental-asiatisk uppfattning.

På denna punkt i framställningen böra vi infoga en granskning av Wolgasts statsrättsteoretiska bestämning av det moderna statsbegreppet. Detta är inte någon teoretisk spetsfundighet eller ett föremål för vetenskaplig dialektik, nej, det är en högst konkret företeelse inom den mänskliga tillvarons reella sfär. Utan kännedom om den famla vi i mörker såväl rörande storrumbesittning och välde som rörande statens maktuppfattning. I allmänhet ha de nazistiska statsrättslärdarna, liksom för övrigt också fascisterna, bekänt sig till en krass

och ganska primitiv organismteori. Staten vore ett »väsen», en »gestalt». I denna uppfattning ligger en medveten och skarp reaktion mot den förnazistiska statsläran, sådan den kulminerade i Kelsen och hans skola, vars statsbegrepp »urartat» till, snart sagt, en fiktion. För nazisternas folkliga gemenskapslära utgjorde en fiktiv stat inte något användbart instrument. Följaktligen återupptog man organismteorien, där rötterna närmast gingo till Kjellén.

Ikke så Wolgast. Liksom dagens hela tyska statstänkande står han stadigt med fötterna på verklighetens fasta mark; för visso existerar staten för honom inom sfären för »sein», icke inom sfären för »sollen». Dessa den Kelsenska skolans älsklingsbegrepp ha numera endast musealt intresse i tysk statsrätt. Men han skriver, a. a. sid. 314: »Man får aldrig glömma, att hela staten slutligen inte är någon objektiv företeelse, som skulle, lik ett träd, äga sin tillvaro oberoende av det mänskliga medvetandet. Tvärtom, staten är ett psykiskt fenomen. Dess medborgare uppbära den i sitt medvetande och i sin vilja».

Wolgast kommer också i detta sammanhang in på den s. k. statselementteorien. Den klassiska statsbestämningen lydde: »Staten är en med ursprunglig härskarmakt utrustad territorialkorporation». Elementteorien uppdelade bestämningen i tre faktorer, territorium, folk och statsmakt. Det sistnämnda är en *petitio principii*: det bör vara den offentlighetsliga organisationsformen, vilken, såsom vi redan ovan på sid. 42 antydde, är attributivt bestämd av statsmakten. Wolgast anser detta tretal vara otillräckligt. Dels påpekar han, att territoriebegreppet under nuvarande världskrig undergått en avsevärd förskjutning i fråga om sjöterritoriet. Det är företeelsen »Küstenvorfelder» (genom torpeden, minan, undervattensbåten och flygmaskinen har den tidigare geografiska bilden väsentligt förändrats), som påkallat en genomgående begreppsrevision av den innebörd, att »det öppna havet» numera kan kontrolleras från kusten gentemot ytterst starka fientliga sjöstridskrafter. Dels har dagens luftkrig ådagalagt, att luftområdet, som tidigare betraktades som ett accessorium till landterritoriet, nu bör rycka upp vid dess sida som en självständig faktor.

Märkvärdigt nog bibehåller Wolgast elementteoriens terminologi: han bestämmer luftområdet som ett fjärde statselement. Vi uttala dock förmodan, att detta är en lapsus calami. Den klassiska elementteorien utgör i själva verket en primitiv begreppsfrskjutning, där individer, territorium och statsmakt(!) samordnas i något

slags kroppsligt konglomerat. Den Kelsenska skolan påvisar med rätta, att elementteorien upptager såsom subjekt de i relation, i förhållande, stående tingen i stället för relationen, förhållandet självt, eller substansen i stället för relationen. Emellertid får man inte kasta ut barnet med badvattnet. Lika felaktig som elementteoriens hopfogande av trenne byggklossar är, lika felaktigt är det att med den Kelsenska skolan förflytta de statliga grundfaktorerna bort ur realitetens sfär. I annat sammanhang har författaren till föreliggande uppsats sökt bestämma deras faktiska innebörd.¹ De nämnda grundfaktorerna utgöra statskaraktistika, de känneteckna, utmärka och bestämma statens natur, men utgöra icke dess element. Påpekas må, att detta problem och dess riktiga lösning är av grundläggande betydelse för hela statsrätten.

I det mellanfolkliga umgänget kommer den aktuella statsmakten till uttryck just i statens maktuppfattning. Såsom vi redan utredde, föreligger här — också enligt Wolgast — ett teleologiskt kausalsammanhang vid de statliga viljefunktionerna. Statsmakten och rättsordningen äro parallellföreteelser; den senare involveras i den förra och uppbäres av densamma. Rätten är en kollektiv produkt av statsviljan, och rättsordningens innebörd är den samfällda välfärden.² Så långt är man ense inom rättsvetenskapen. När nu de statliga viljefunktionerna, med statsmakten såsom ryggrad, omsättas i handlingar, normeras dessa av maktuppfattningen. Den slutsats Wolgast drager förtjänar att återgivas på originalspråket, så koncis och klarläggande är den: »Ist aber der Staat in seiner Gänze ein Bewusstseins-, ein geistiges Phänomen, um wie viel mehr müssen da seine Zielsetzungen, muss seine Machtauffassung es nicht weniger sein, als die — scheinbar nur objektiven — Mittel notwendig Bewegtheit aus Geist atmen, mit denen ein Staat seinen Zielen an Land, auf See oder in der Luft zustrebt» (sid. 314)!

Nu kunna vi till och med fixera statens maktuppfattning i en kort definition. På följande sätt bestämmer Wolgast detta nya folkrättsbegrepp: En stats maktuppfattning är den uppfattning, som en stat hyser (eller, såsom i den norska ministerns fall, icke hyser) om de mål, vilka makten eftersträvar, huru de skola behärskas, och på vilket sätt de skola tagas i bruk. Om man vill beteckna statsmakten som motor rerum, varvid staten är res och makten motor,³ så är maktuppfattningen drivmedlet för denna motor, kort sagt.

¹ Klinthe, »Om territorialinkorporationer», Helsingfors 1936, sid. 50 ff.

² Jfr Gunnar Landtmann, »Det rättas värde», Helsingfors 1937, sid. 96 f.

³ Jfr Klinthe, a. a., sid. 51.

Och skådebanan för handlingen är det mellanfolkliga samlivet, i krig som i fred.

Med stort skarpsinne har Wolgast försett sin analys av detta nya, dynamiska folkrättsbegrepp med en ytterligare klarläggning och fördjupning. Sammansättningsledet makt i begreppsordet statsmakt hör i och för sig till vetenskapens imponderabilia. Detsamma kan sägas om statens maktuppfattning. Den skiftar från stat till stat, från folk till folk och från utvecklingsperiod till utvecklingsperiod, hos en och samma nation kan den tidvis undergå förändringar, ehuru detta merendels sker långsamt och motvilligt. Vid begreppsbildningen kunna vi då särskilja tvenne arter av maktuppfattning. Den ena är av känslomässig och organisk natur och rör sig på ett irrationellt plan. Den andra åter har en kalkylmässig och mekanistisk karaktär av rationell särprägel. Wolgast benämner dessa viljemanifestationer »Wesenswille» och »Kürwille»; orden äro svåra att översätta till svenska i synnerhet det senare, som är en vetenskaplig nykonstruktion med en omkastning av sammansättningslederna i ordet »Willkür». Då vi nu vilja berika vårt svenska rättspråk och vår folkrättsterminologi med dessa begreppsord, måste vi tillgripa nybildningar. Anmärkas bör, att de bägge arterna av maktuppfattning i regel förekomma i förening och sammanblandning, sällan i full entydighet.

Vid all maktuppfattning rör det sig om *raison d'être* för staten. Detta är den logiska grunden, varpå viljefunktionen i sina två uppenbarelseformer fotar sig. I sin tur är denna en livsyttning från människors sida (folk, stater, statsmän). Viljefunktionen förutsätter psykologiskt en förnuftsimpuls, det mänskliga tänkandet. Vid den förra arten av maktuppfattning, känslomässig och organisk, giva maktdrift, -känsla och -lystnad impulserna till viljefunktionen. Här är det någonting, som »rör sig» inom nationen, spontant och irrationellt. Tysklands »Drang nach Osten», Rysslands strävan till Atlantkusten, till exempel. Som begreppsord för denna art av maktuppfattning synes därför »*raison de nation*», på svenska *nationalreson*, vara lämpligt. Ordet *reson* inbegriper både impuls- och viljementet, plus förnuftsgrunden. *Nation* åter anger det omedelbara folkliga substratet för funktionen.

Den andra arten av maktuppfattning ville vi benämna »*raison d'état*», på svenska *statsreson*. Termen har rötter i utilitarismens statstänkande. Men den synes rätt väl täcka en maktuppfattning, som för statens vidkommande grundar sig på rationell kalkyl och

eftertanke, på kallt och affektlöst övervägande. Statens viljefunktion är omedelbart inställd på resultatets uppnående. Wolgast exemplifierar med USA:s stödjepunktpolitik. I denna mening ställa vi alltså vid begreppsbildningen nation och stat i ett motsatsförhållande, parallellt med orden irrationell och rationell såsom värdeomdömen. Tillsammans tagna böra då nationalreson och statsreson, också där de förekomma hopblandade, giva en fullständig bestämning av statens maktuppfattning.

Wolgast har tillämpat sina nykonstruktioner på sjö- och luftområdet och särskilt det Tyska rikets maktuppfattning därvidlag. En detaljgranskning faller dock utom ramen för denna uppsats.

Till sist skola vi upptaga ett belysande exempel, som berör oss synnerligen nära. Också denna analys har utförts av Wolgast.¹ Det rör sig om den kullbyterade Stockholmsplanen på Ålandsöarnas befästade i finländsk och svensk samverkan. Året var 1939, det nya världskrigets första år. Wolgast skriver: »Den gamla svenska riksidéen vaknar till nytt liv. Det naturliga kraftkomplex Sverige och Finland gemensamt utgöra träder ånyo i dagen efter en sekellång sömn. Man utgår i dag från, att de bägge nordiska 'axelmakterna' äro jämställda. Den militära sakkunskapen talar om nödvändigheten att samarbeta, också om att utfylla försvarsluckor. De element inom de bägge folken, som i grunden känna nödvändigheten av att samarbeta, rycka dock en annan faktor i främsta linjen. 600 års gemensam historia, tusen slagfält, där man gemensamt gjutit sitt blod, den stolta germanska rättsbyggnaden och inte minst den stora mängd svenskt blod, som också flyter i finnarnas ådror — allt detta vaknar. Till denna syntes för samarbete träder som sista faktor, att, på samma sätt som innerlig fosterlandskärlek och försvarsvilja utgöra den unga finländska nationens ryggrad, så bliva dessa krafter ånyo livsdugliga i Sverige. Här ligger kärnpunkten i den nya gamla svenska riksidéen. Bryggan mellan Sverige och Finland i det gemensamma rummet bildas av landskapet Åland i dess särställning såsom ett statsfragment. Detta blir åter försvarsberett genom befästningsverkens bemannande med finlandssvenska trupper vid sidan av ålänningarna. Här ligger en grundsten för svenskarnas fortbestånd i Finland, ett verk av svensk statskonst. Den åländska isoleringen brytes icke genom denationalisering, utan av egna stamförvanter. Kontinuiteten i det historiska skeendet har återupprättats. Nordgermanerna intaga sin plats på den europeiska skådebanan.»

¹ Zeitschr. f. Öff. Recht XXI, Heft 1, sid. 27 f.

Huru det gick veta vi alla. Men ingenting i exemplet har mistat sin bärkraft. Och det är inte blott ett ypperligt exempel på, vad det nya tyska statstänkandet förstår med sitt rumbegrepp, sin riksidé och sin maktuppfattning. Nej, vi ha också fått kraftiga impulser till rätt bedömande av det kämpande Finlands och det neutrala Sveriges nuvarande ställning och till värdesättning av de utvecklingslinjer den europeiska rättsvetenskapen utstakar.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

”Främmande makt”, ”utländsk Vissa begrepp och uttryck i lagspråket stat” enligt grundlagarna. erhålla vid bestämda tidpunkter en särskild relevans. Långe nog kunna de stå där obeaktade, till synes självklara, men vid en given faktisk eller rättslig situation aktualiseras de. Det kan då gälla att fastställa deras egentliga juridiska betydelse, vilken kanske visar sig vara annorlunda än man vanligen föreställer sig. Under nuvarande förhållanden, då förutvarande självständiga och såsom internationella rättssubjekt erkända stater upphört att existera såsom sådana, har i olika sammanhang uppstått fråga om innebörden av ovanstående beteckningar i våra grundlagar. Förefintliga grundlagskommentarer ha ej haft anledning att särskilt belysa denna specialfråga. Efterföljande anteckningar avse att klarlägga den juridiska betydelsen av ifrågavarande uttryck.

Det kan då först vara på sin plats att efterse grundlagarnas beteckning å själva statsbegreppet. Härvidlag möta nämligen olika uttryck. Den gamla beteckningen för svenska staten är ju »riket». Så genomgående i grundlagarna jämte tillhörande konstitutionella lagstiftning, oavsett åldern (ex. från senaste tid lagen ^{20/6} 1941 med vissa bestämmelser om tryckta skrifter vid krig eller krigsfara, §§ 1, 2, 5, 8). Ärligen överlämnas ju till riksdagen Kungl. Maj:ts berättelse om vad i »rikets styrelse» sig tilldragit. »Riket» betyder undantagslöst svenska staten och nyttjas aldrig om annan stat. Under unionstiden betecknades dock i riksakten 1815 med »riket» även norska staten.

Undantagsvis nyttjas »staten» i enahanda bemärkelse som »riket». Så i R.F. § 60 (»statens inkomster», jfr nedan) och R.F. § 74 (»med den skyldighet för staten till ersättning, som bestämmas i särskild av konungen och riksdagen samfällt stiftad lag» enl. 1894 års lydelse, urspr. lydelsen »statsmedel»), i T.F.F.O., ingressen (»statens invärtes lugn och utvärtes säkerhet»), § 2:2 (»statens eller menigheters intresse i deras ekonomiska mellanhanden»), § 3:10 (»statens å färde varande underhandlingar med främmande makter»). I konstitutionell lagstiftning av sen datum synes tendens föreligga till flitigare användning av denna s. a. s. modernare beteckning för »riket»; så 1941 års instruktion för M.O. § 2 (»statens upphandlings- och entreprenadväsende», jfr nedan), eller namnen på åtskilliga nytillkomna verk och myndigheter (jfr 1941 års stadga ang. statsdepartementen, under olika departement: »statens ammunitionsnämnd», »statens arbetsmarknadscommission», »statens byggnadslånebyrå», »statens bostadsnämnd», »statens krisrevision», »statens konstråd», »statens växtskyddsanstalt», »statens elektriska inspektion», »statens uppfinnarnämnd», »statens industrikommission», o. s. v., o. s. v., »statens granskningsmyndighet» enl. § 5 i 1941 års lag om tryckta skrifter vid krig eller krigsfara). Omväxlande med »staten» förekommer emellertid, ibland t.o.m. i samma lagrum, »riket» såsom beteckning för svenska staten.

I den speciella innebörden av statsreglering (riksstat, »statsverket») nyttjas ju »staten» i vissa bekanta, hithörande lagrum: R.F. §§ 59, 64, 109, resp. R.O. §§ 34 och 39: 2.

Den gamla beteckningen för svenska staten såsom förmögenhetsrättsligt subjekt (fiscus) är ju »kronan». Så i R.F. § 26 (nuv. lyd. »till kronan förverkat gods»), § 27 (»kronans rätt»), § 60 (»till vinning för kronan»), § 77 (»kronans tillhörigheter», o. s. v.), eller 1810 års ansvarighetslag, § 3 (»kronans inkomster»), § 5 (»kronans domäner»). Så också i senaste tidens konstitutionella lagstiftning, såsom 1925 års instruktion för riksdagens revisorer, § 7 (»enskildes affärsförhållanden till kronan»), 1941 års departementalstadga (»kronans byggnader», »kronans fasta egendom», »kronans överloppsmarker»), eller 1937 års instruktion för JK., § 1 (»kronans rätt»). Här har emellertid ej sällan, ibland i samma lagrum, »staten» undanträngt den vördnadsvärda beteckningen »kronan», jfr instruktionen för riksdagens revisorer, § 14 (»statens kassor», »statens inkomster»), departementalstadgan (»statens skatteväsende», »statens och andra allmänna skogar», »statens isbrytarfartyg», »statens gruvegendom»), 1941 års instruktion för M.O., § 2 (»statens upphandlings- och entreprenadväsende», jfr ovan), eller 1937 års lag om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar, § 34 (»upphandling eller utförande av arbete för statens räkning eller försäljning av staten tillhörig lös egendom»). I R.F. § 58 nyttjas i enahanda bemärkelse »riket» (även i urspr. lyd.) i stället för »kronan» (»Skulle genom traktater — några medel riket tillflyta —»). I stället betecknar »kronan», såsom ju ofta är fallet i statsrättsliga framställningar, konungamakten, »tronen», i ingressen till R.F. (»Sveriges krona och regering») eller Succ. ordn., § 3 (»rätt till Sveriges krona och regering»).

»Riket», »staten» eller »kronan», alltså i bestämd form, är vår konstitutionella lagstiftnings genomgående beteckningar för svenska staten. Växlingen av beteckningarna torde understundom hava föranletts av stilistiska motiv, för att undvika upprepning (t. ex. R.F. § 60, § 74), annars synas ej några principiella skäl för valet av resp. uttryck föreligga, ehuru »kronan» ju av ålder regelmässigt hänför sig till svenska staten såsom offentligt förmögenhetssubjekt, samt, som sagt, en viss tendens kan spåras att i nutida lagtext föredraga beteckningen »staten» framför »riket» resp. »kronan».¹ Av sammanhanget framgår otvetydigt, att det städse är svenska staten som avses.

Av mera svävande innebörd äro beteckningar såsom »folk», »land», »nation» eller liknande. »Svenska folket representeras av riksdagen» stadgar ju R.O. § 1 (R.F. § 49: 1; »Rikens ständer äro svenska folkets representanter» enligt G.R.O. § 1). Och R.F. § 57 fastslår »svenska folkets urgamla rätt att sig beskatta». »Folket» måste i dessa uttryck vara synonymt med statsfolket, sammanfattningen av de svenska medborgarna.² När däremot R.F. § 49: 2 resp. R.O. § 1: 2 bestämmer proceduren för inhämtande av

¹ En dylik modernisering av uttryck utgör »budgetarbetet inom riksdagen» (Regl. föreskrifter för riksdagen, § 9: 1, tillagt år 1932), varmed kan jämföras den ålderdomliga beteckningen »publike medel» i 1810 års ansvarighetslag för statsrådet, § 10. Jfr »utrikespolitiska förhållanden» i R.F. § 54, tillagt år 1921.

² Betr. detta begrepp jfr *BloMBERG*, Svensk statsrätt, I, 1904, s. 113 f.

»folkets mening» genom folkomröstning, är ju härmed att förstå de röstberättigade vid val till riksdagens andra kammare. Alltså ett väsentligt mera inskränkt och konkretiserat »folk»-begrepp än det allmänna i förstnämnda lagrum, ehuru realiter de båda sammanfalla. »Folket» såsom den allmänna beteckningen för svenska statsfolket återfinnes t. ex. i ingressen till R.F. (»svenska folkets lagbundna frihet») eller, omväxlande med »allmänheten», »invånare» el. dyl., i de bekanta grundlagsprojekten vid 1809—10 års riksdag.¹ Såsom en motsats härtill står i R.F. § 57 »särskilda menigheter» (jfr T.F.F.O. § 2:2) i betydelsen kommunalförbanden av olika slag, eller »menigheter», »någon menighet» i R.F. § 77, resp. § 110 (jfr G.R.O. § 77) i sin speciella bemärkelse.² Vissa grupper av statsfolket avsevärdas härmed såsom subjekt för rättigheter eller skyldigheter. — När R.F. § 46 stadgar att »landet skall förbliva indelat i hövdingedömen» är »l a n d e t» synonymt med »riket». Så också t. ex. departementalstadgan (folkhus-hållningsdep.: »pristutvecklingen i landet»), 1941 års lag med vissa bestämmelser om tryckta skrifter vid krig eller krigsfara, § 2 (»ordningen inom landet»), eller stadgandet i lagen ²³/₅ 1924 om förvärvande och förlust av svenskt medborgarskap, § 9 (»hemvist här i landet», jfr §§ 2, 4, 5 o. s. v., där »riket» i stället nyttjas). Av annan, lokalt begränsad innebörd är »landet» i sammanhang som i R.F. § 80: »Krigsmakten — förbliver vid de med landet och städerna upprättade kontrakter —», eller »orterna», T.F.F.O. § 4:1 (jfr mom. 4). Det allmänna språkbrukets »fädernesland» eller »fosterland» återfinnas i ingressen till R.F. och i T.F.F.O. § 4:12 (»känslan av plikter mot fosterlandet»). T.F.F.O. § 3:9 anger såsom missbruk mot tryckfriheten smädliga o. s. v. omdömen och yttranden om »samtida nationer eller stater». Huruvida »n a t i o n» här är liktydigt med »stat» är tvivelaktigt. Den disjunktiva konjunktionen »eller» antyder snarast ett motsatsförhållande: nation behöver ju ej heller sammanfalla med statsbegreppet, jfr nedan. Närmaste parallellen torde väl vara »folket» i dess ovan berörda allmänna betydelse.³

Sistberörda lagrum i T.F.F.O. nämnde »stater» med det förklarande tillägget: »deras varande överhet, regering, regeringssätt, höge ämbetsmän och sändebud», o. s. v. Uttrycket kan ej giva rum för tvivelsmål: grundlagsbudet avser en suverän stat liksom riket Sverige. Jfr 1810 års ansvarighetslag för statsrådet, § 7 (»frågor, som röra krig — emellan riket och annan stat»). Ingressen till T.F.F.O. uttrycker samma sak enligt dåtida språkbruk med det allmänna »ett borgerligt samhälle». I 1924 års lag om förvärvande och förlust av svenskt medborgarskap talas i enahanda bemärkelse om »annat land» (§§ 2, 4, 8, 10, jfr § 5). Härmed tangeras begreppet »främmande makt» i grundlagarna.

»Främmande makt» är i grundlagsspråket synonymt med »främmande stat» resp. »andra makter» (T.F.F.O. § 5:13), »utländsk stat» (Succ. ordn. § 8), »utländsk makt» (T.F.F.O. § 3:9) eller »annat land», »annan stat» (jfr

¹ Numera som bekant samlade i volymen »1809 års regeringsform. Några aktstycken belysande dess tillkomst», 1940.

² Jfr härom »Menighet» i förf.'s arbete Förvaltningsrättsliga studier II, 1941, s. 104 ff.

³ Så nyttjas »nation» t. ex. i K.U.'s berömda memorial nr 1 av ²/₆ 1809 med R.F.

ovan). Det rör sig i samtliga fall om en med svenska riket jämställd suverän stat. När däremot i 1941 års departementalstadga till utrikesdepartementets handläggning hänföres ärenden rörande bl. a. »svenska medborgares rätt och bästa i främmande länder», så kan härmed (man tänke på nuvarande internationella förhållanden) även innefattas områden utan erkänd suverän statsmakt. »Främmande makt» såsom beteckningen för utländsk stat utgör en pendang till »riket» vad avser svenska staten. Uttrycket återfinnes såväl i grundlagarnas ursprungliga lydelse (R.F. §§ 7, 12, 32, 35, 58, G.R.O. § 30) som i konstitutionell lagstiftning från de senaste åren (t. ex. 1941 års lag med vissa bestämmelser om tryckta skrifter vid krig eller krigsfara, § 2). Sällan nyttjas uttrycket såsom sådant, ensamt för sig (T.F.F.O. § 3:9, 1937 års »sekretesslag», § 3). Regeln är, att beteckningen förekommer i vissa bestämda sammanhang: »rikets förhållande till främmande makt(er)» (R.F. §§ 9, 11, 54, 105, R.O. §§ 37, 56, T.F.F.O. § 2:2, 8, 1937 års lag om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar, o. s. v.), »överenskommelse (avtal) med främmande makt» (R.F. § 12, departementsstadgan, utrikesdep.), »traktater (underhandlingar) med främmande makt» (R. F. § 58, T.F.F.O. § 3:10, 1925 års instruktion för riksdagens revisorer, § 12 a), »krig mellan främmande makter» (R.F. § 74), »främmande staters sändebud eller deras regeringar» (T.F.F.O. § 5:13), »främmande makts myndigheter eller undersåtar» (1937 års sekretesslag, § 3), Sveriges »ministrar, sändebud och agenter för handeln hos främmande makter» (R.F. § 35), o. s. v. Begreppet »främmande makt» utgör en konkretion av sådana allmänna uttryck som »utlandet» (R.F. § 11), »utrikes» (R.F. § 39, Succ. ordn. § 7), eller »ur (utom) riket» (R.F. § 91, T.F.F.O. § 1:14, 19, 21, § 4:2, 4, 11), vilka senare endast avse att markera förhållanden utanför svenska riket (i motsats till »inom riket», jfr »in- eller utrikes» i R.F. § 76).

»Främmande makt» bör alltså tolkas såsom en stat med faktisk statsmakt, kapabel att med svenska riket träda i folk- (eller stats)rättsliga förbindelser, med oss ingå överenskommelser och traktater, mot oss eller annan företaga krigshandlingar eller annat våld. En suverän stat, sålunda, med dess statsfolk, »undersåtar», och utrustad med statsmaktens vanliga organ: »överhet», »regering», »ämbetsmän», »myndigheter» och »sändebud» (jfr ovan).¹ Uttrycket »främmande makt» enligt gällande statsrätt motsvarar äldre tiders »fremmande herrskap» (1634 års R.F., ingressen), »främmande potentater och republiker» (1719 och 1720 års Kon. försäkringar, p. 3). När därför, för att taga ett aktuellt exempel, i T.F.F.O. § 3:9 stadgas om »smådliga, förgripliga eller till osämja med främmande makter syftande omdömen och yttranden om samtida nationer eller stater, med vilka riket är i fredligt förhållande», kan, enligt vad ovan anförts, nation avse ett härtaget och ockuperat »folk», en f. d. stat alltså, vars ockupant (»främmande makt») reagerar mot hos oss framställda omdömen och yttranden om folket (»nationen») i fråga.

Erik Fahlbeck.

¹ Reuterskiöld, Sveriges grundlagar I, 1934, s. 26, anmärker också, att Folkförbundet icke kan anses såsom »främmande makt» i R. F.s mening.

Riksdagen och utrikespolitiken 1942.¹ I remissdebatten (17 jan.) yttrade sig partiledarna i båda kamrarna även om Sveriges utrikespolitiska läge. Yttrandena, som voro kortfattade och allmänt hållna, innehöllo efter vanligheten försäkringar om solidaritet och förtroende för regeringens neutralitetspolitik. Från regeringshåll förekom mot vanligheten intet utrikespolitiskt uttalande. Över huvud torde statsministern knappast under någon remissdebatt ha intagit en så tillbakadragen hållning som vid denna.

Vid några tillfällen, ehuru delvis endast i förbigående, har utrikespolitiken sedermera upptagits till offentlig diskussion i riksdagen. Den berördes åtminstone indirekt i den debatt som uppstod i första kammaren (21 mars) med anledning av Sam Larssons uppmärksammade interpellation om justitieministerns stora beslagtagande av vissa tidningar och tidskrifter. Regeringens tryckfrihetspolitik — i grund och botten en sida av dess utrikespolitik — blev här föremål för ingående ventilering. Meningarna voro delade. Vid sidan av förtroendeförklaringar från vissa partiledares sida fick justitieministern både från interpellanten och annat auktoritativt håll i kammaren (Undén och Sandler) uppbära en principiell, delvis skarp kritik. I andra kammaren (10 juni) framställdes av v. Friesen en fråga angående regeringens ställning till de neutralitetskränkningar, som förekommit genom inflygningar över svenskt luftterritorium i västra Sverige. Frågan gav statsministern anledning till en närmare förklaring av gällande instruktioner och deras tillämpning. Utom de nu nämnda har av inalles 80 interpellationer och enkla frågor under vårsessionen endast en interpellation — väckt i andra kammaren (8 juli) av Hagberg i Luleå i anledning av de inträffade neutralitetskränkningarna — haft utrikespolitisk innebörd. Den blev ej besvarad. Ytterligare en interpellation, i riksdagens sista timme, rörande de ryska u-båtarnas härjningar i Östersjön, torde ha varit påtänkt av en ledande partiman, men inställdes efter rådförande med regeringen.

Handelspolitiken har berörts vid ett par tillfällen i samband med behandlingen av regeringspropositioner angående dels nedsättning av textiltullarna (konstsilkevaror), dels statsgaranti för exportkredit å ett belopp av 300 miljoner kronor. Diskussion synes inte ha ansetts önskvärd vid avgörandet av dessa till resp. bevillnings- och statsutskotten remitterade propositioner och kom ej heller till stånd i andra kammaren. Rörande tullnedsättningen, som enligt bevillningsutskottets förslag blev något mindre än regeringen begärt, greps emellertid ordet i första kammaren (6 maj) av generaltulldirektör Wohlin, som protesterade mot den föreslagna åtgärden såsom i hög grad oförmånlig för landet. Han antydde att den tillkommit i samband med en handelsuppgörelse med Tyskland, varvid regeringen inte på tillbörligt sätt skulle ha förmått hävda Sveriges intressen. Under den debatt, som uppstod och vari både bevillningsutskottets ordförande och finansministern yttrade sig, framkommo i sak inga närmare upplysningar om uppgörelsen ifråga. I ett senare anförande lät Wohlin undfalla sig

¹ En översikt av Riksdagen och utrikespolitiken under senare halvåret 1941 finns i denna tidskr. 1942, s. 61 ff.

några uppseendeväckande ord att han i propositionen och den uppgörelse som låg bakom den för första gången spårade »vissa tendenser, som sammanfalla med vad man ute i världen och särskilt på visst håll kallat Europas ekonomiska Neuordning». I viss mån ger för övrigt anförandet intryck av att talaren därmed åsyftat att rehabilitera sig inför de förestående höstvalen till första kammaren. Rörande exportkrediten uppstod i första kammaren endast en kort debatt (13 juni), varvid professor Ohlin betonade angelägenheten att den fastställda kreditgivningen inte gjordes illusorisk genom att regeringen till utlandet lämnade andra krediter utan riksdagens bemyndigande.

Mot slutet av vårsessionen anordnades hemliga sammanträden med kamrarna för avgivande av ett utrikespolitiskt regeringsmeddelande enligt RO § 56 (16 juni). Meddelandet, som framfördes av utrikesministern, först i första kammaren och därefter i den andra, var ett långt, som vanligt skriftligt avfattat aktstycke, vars uppläsning tog omkring två timmar. Det torde, med förbigående av det allmänna världsläget, ha innehållit en utförlig, på vissa punkter verkligt ingående sammanfattning av händelser och förhållanden berörande vårt eget land, såsom permittenttransiteringen, överflygningarna, lejdtrafiken och därmed förknippade förhandlingar om de norska båtarna i Göteborgs hamn, avslutade handelsavtal m. m. Debatter, på ungefär en timme, följde i båda kamrarna. I allmänhet torde inte partiledarna ha deltagit i dessa och några förtroendeklarationer avgavs ej.

Den korta höstsession, vartill den förpuppade riksdagen samlades inom loppet av en arbetsvecka (månd. 2—lörd. 7 nov.), erbjuder åtskilligt av intresse. Sammankomsten, som allmänt gick under benämningen informations- eller opinionsriksdag, var ovanlig. Inga vare sig propositioner eller motioner förekommo, ingen utskottsapparat var i verksamhet, om man undantar konstitutionsutskottet, som överraskande nog fick mottaga en anmälan enligt RO § 57. Underlaget för de debatter, som dag efter dag fortgingo, var, med bortseende från en del interpellationer, ett flertal av olika statsrådsledamöter muntligt avgivna meddelanden. »Det är en i viss mån ny metod i kontakten mellan regering och riksdag, som härmed försökes», förklarade statsministern, som uttalade sin förhoppning om att den skulle visa sig gagnande och främja samarbetet statsmakterna emellan. Det talades på vissa håll också om nya sammanträdesformer, rent av om en »konstitutionell nybildning», vilket dock är något överdrivet. Vad som skedde var i själva verket en vidsträcktare tillämpning av RO § 56 än som någonsin tidigare förekommit. För första gången lämnades i överensstämmelse med de former denna bestämmelse föreskriver offentliga meddelanden, och för första gången rörde dessa meddelanden även inrikespolitiska ämnen.

Enligt den kungl. skrivelse (nr 365), vari de tilltänkta meddelandena jämlikt § 56 annonserades för riksdagens kamrar, uppdrogs åt statsministern, folkhushållningsministern och konsultativa statsrådet Domö att redogöra för landets försörjningsläge och den ekonomiska politiken — givetvis vid offentliga sammanträden — samt åt utrikesministern att lämna meddelanden av utrikespolitisk art. Om de sistnämnda bestämdes att i avseende å vissa av dem kamrarnas sammanträden skulle hållas inom lyckta dörrar.

I överensstämmelse härmed lämnades de inrikespolitiska redogörelserna månd. 2 nov., vilket tog större delen av dagen i anspråk. De diskuterades sedan i kamrarna under tisd. och torsd. samt i andra kammaren även under fredagen. På onsdagen gav utrikesministern ett meddelande inför lyckta dörrar och på lördagen ett annat, varvid kammarsammanträdena voro offentliga. Det hela blev sålunda en veritabel diskussionsvecka, i sin art utan motstycke i våra parlamentariska annaler.

Vad de utrikespolitiska meddelandena beträffar torde utrikesministern vid de hemliga sammanträdena — först i första kammaren och därefter i den andra — givit en längre orienterande framställning av den utrikespolitiska utvecklingen under de senaste månaderna. Liksom förra gången (i juni) följde överläggningar. De varade i båda kamrarna omkring tre timmar. Ej heller nu förekommo några förtroendeuttalanden å partiernas vägnar. Vid de offentliga sammanträdena avgav utrikesministern — nu med början i andra kammaren — korta regeringsdeklarationer om Sveriges utrikespolitiska läge. Till innehållet och delvis även formen erinra dessa deklarationer om dem som avgivits vid ett liknande tillfälle för ett år sedan (29 okt. 1941). Man observerar dock att tonen är mera öppen hjärtig och att formuleringen, som en talare (Andrén) anmärkte, vunnit i fasthet. Utrikesministern hävdade Sveriges vilja att försvara vår neutralitet och självständighet. »Den som med våld skulle vilja förmå oss att frångå denna vår ståndpunkt kommer att mötas med våld.» Han betonade vidare »vår ofrånkomliga samhörighet med de övriga nordiska folken» och framhöll Sveriges intresse av ett självständigt Finland under uttalande av förhoppningen »att se gammal nordisk frihet råda i hela Norden». Särskilt berördes utvecklingen i Norge och svenska folkets upprörda känslor inför »sådana åtgärder som stå i strid med nordisk rättsuppfattning». För Sverige vore det »en realistisk uppgift» att med neutralitetens bevarande »utgöra den sammanhållande länken i Norden». Även tryckfrihetspolitiken berördes, speciellt vad förhållandet till Tyskland angår, varvid utrikesministern ansåg sig böra påpeka att i vissa tidningar förekommit en del förgripliga eller olämpliga uttalanden.

Efter utrikesministerns deklaration, som på förhand delgivits partiledarna, uppträdde dessa — ritualmässigt vore man frestad säga — i kamrarna i tur och ordning och tillkännagåvo sin fulla anslutning till regeringens neutralitets- och utrikespolitik. Det var en upprepning av samma skådespel men därför inte mindre betydelsefullt, som tidigare ofta förekommit, avsett att utåt demonstrera svenska folkets obrottsliga enighet kring de kända av regeringen uppdragna riktlinjerna. I fråga om utrikesministerns ståndpunktstagande gent emot pressen var dock enigheten inte obruten. En viss reservation, om ock dämpad, kan utläsas i högerledaren Skoglunds anförande i andra kammaren. I första kammaren framförde Sam Larsson oförbehållsamt sin tidigare ofta uttalade kritiska inställning till regeringens tryckfrihetspolitik, särskilt det administrativa förfarandet med beslagtaganden och andra ingripanden mot tidningarna, som lätt får ett drag av godtycke över sig. Liknande erinringar gjordes av andra talare — utanför partiledarnas krets — bl. a. Knut Petersson, vars kritik i vissa punkter var särskilt ingående. Det anmärktes också, av Andrén, på utrikesministerns

snäva ton mot pressen, som dock varit förtjänt av ett erkännande ord från regeringsbanken för sitt mångstämmiga hävdande både av svensk fredsoch försvarsvilja och nordisk samkänsla eller just de grundsatser, som utgjorde ledmotiven i regeringens utrikespolitik. Nämnas kan också att både i första och andra kammaren vissa betänkligheter anfördes mot vår kreditgivning till utlandet.

De båda strax på varandra följande sammanträdena för mottagande av utrikespolitiska meddelanden äro i stort sett en upprepning av ett arrangemang, som första gången tillämpades vid höstsessionen året förut. Man hade då tydligen haft tillfälle lära känna fördelarna av en sådan anordning: först ett hemligt informationsammansammanträde, varvid kamrarna erhöillo ingående underrättelser och hade möjlighet att fritt diskutera dessa med regeringen; därpå ett offentligt demonstrationssammansammanträde, avsett inte minst för utlandet, varvid kamrarna manifesterade svensk enighet kring regeringspolitiken.

Riksdagens utrikesdelegationer ha under året haft ett antal sammanträden: utrikesnämnden fem (^{18/2}, ^{18/3}, ^{18/4}, ^{13/8}, ^{30/12}) och utrikesutskottet sex (^{18/1}, ^{17/2}, ^{17/3}, ^{18/4}, ^{30/6}, ^{7/7}). Två av utskottets sammanträden voro av formellt slag; vid två andra gåvos redogörelser för förhållandena i vissa länder av med dessa förtrogna experter; de återstående två, vid vilka utrikesministern var närvarande för att lämna utrikespolitiska upplysningar, voro närmast informationsammansammanträden av den art som åsyftas i RO § 37. Inga remissärenden, vare sig propositioner eller motioner, ha behandlats av utskottet; det har alltså över huvud ej fungerat som beredande organ.

Även på andra vägar än de nämnda ha riksdagsmännen orienterats i olika utrikespolitiska frågor. Det har skett vid partisammansammanträden eller andra tillfällen genom statsrådsledamöter, tillkallade experter, eventuellt också genom medlemmar i utrikesnämnden — i ganska stor utsträckning, efter vad det vill synas, åtminstone vad vissa partier angår. Tilläggas kan att en utrikespolitisk klubb under året bildats bland riksdagsmännen med 150 medlemmar ur alla partier (utom kommunisterna) och med föredrag var 14:de dag under sessionen i lilla partilokalen i riksdagshuset. Klubbens styrelse har bestått av fem medlemmar: Orgård, ordf. (s.), Vougt (s.), Ohlin (fp.), Persson i Skabersjö (bf.) och Håstad (h.). Som sekreterare har tjänstgjort sekreteraren i utrikespolitiska institutet, fil. lic. Ragnvald Lundström.

Håller man sig till de officiella, kända, i vår författning mer än eljest rikt differentierade utvägarna för upprätthållande av kontakt mellan regering och riksdag på det utrikespolitiska området, lär ej kunna sägas att denna varit utmärkt av någon större livlighet. I betraktande av tidsomständigheterna är förhållandet i någon mån förvånande, även om hänsyn toges till att situationen tett sig till en viss grad mera stabiliserad än tidigare. Man har ett intryck av att det, trots alla i riksdagen uttalade önskemål och där emot svarande regeringsförsäkringar, brustit en smula i initiativ och intresse både på det ena och det andra hållet. Såväl 1941 som 1942 anordnades två hemliga riksdagssammansammanträden och ett (kompletterande) offentligt för utrikespolitiska överläggningar. År 1940 var antalet dylika sammanträden dubbelt så stort. Utrikesnämnden sammanträdde 1941 tio gånger, men 1942

endast fem. Under vardera av de två närmast föregående åren var antalet sammanträden omkring 20. Utrikesutskottets verksamhet har alltid varit ringa. Det är möjligt att detta utskott framdeles kan bli till större gagn. Men för närvarande kan ifrågasättas om det gör skäl för sin existens. När utskottet en gång inrättades — det var ej längre tillbaka i tiden än 1937 — var huvudmotiveringen att ett sådant organ behövdes i en tid av annalkande utrikespolitisk oro. Det verkar en aning paradoxalt att när en sådan orostid verkligen kommit, då har utrikesutskottet mindre än någonsin att göra. Informationssammanträdena med utrikesministern som föredragande ha blivit allt fåtaligare (1940: 7, 1941: 3, 1942: 2). Något beredningsarbete åt riksdagen har utskottet som nämnt varken under 1941 eller 1942 utträttat; 1940 hade det endast en del motioner — skäligen betydelselösa — att avverka. Observeras kan i detta sammanhang att traktatpolitiken gått riksdagen förbi, varigenom utskottet möjligen kommit att undandragas visst arbetsmaterial. Åtskilliga avtal av handelspolitisk men på samma gång säkerligen lika mycket av rent politisk natur ha visserligen slutits, och vissa underrättelser därom torde ha meddelats riksdagen och dess delegationer, framför allt utrikesnämnden. Men någon medbeslutanderätt ifråga om dessa avtal, undantagandes möjligen vissa av dem betingade speciella åtgärder, har riksdagen ej haft. Avgörandet har legat hos regeringen. I vad mån detta förfaringssätt alltigenom står i full överensstämmelse med RF § 12 är en fråga som inte saknar intresse men som svårigen, utan närmare kännedom om de ifrågavarande avtalen, låter sig besvara.

En reform, som tidigare flere gånger påyrkats, gående ut på protokollföring vid de hemliga kammarsammanträdena enligt RO § 56, har efter motioner därom av Undén (FK nr 12 och 13) blivit genomförd. I kamrarnas 1933 antagna ordningsstadgor fanns en bestämmelse, som föreskrev förbud mot protokollföring vid sådana sammanträden. Detta konstitutionellt mer än tvivelaktiga och även ur andra synpunkter svagt grundade men allt sedan 1921 i praxis gällande förbud har nu upphävts. I stället infördes i reglementariska föreskrifter för riksdagen ett uttryckligt stadgande (§ 12 mom. 3) att protokoll vid ifrågavarande hemliga sammanträden skola föras och därvid hållna yttranden upptecknas samt att de efter justeringen skola överlämnas till riksdagsbiblioteket. Vidare föreskrevs i kamrarnas ordningsstadgor § 22 att här åsyftade justering skall ske vid sammanträde inom lyckta dörrar.

De nya bestämmelserna om protokollföring ha sedermera, huvudsakligen för garanterande av den härvidlag erforderliga sekretessen, strax innan de första gången skulle komma att tillämpas (vid de hemliga sammanträdena 16 juni) kompletterats genom vissa av talmännen för varje kammare särskilt meddelade föreskrifter. Dessa äro ej på alla punkter likalydande. Nedan återgivas »föreskrifter angående upptagande, utskrivning och justering av yttranden vid andra kammarens sammanträden inom lyckta dörrar» (AK:s prot. 13 juni):

1. »De yttranden, som av statsråd eller kammarens ledamöter avgivas vid kammarens sammanträde inom lyckta dörrar, skola upptecknas av

det antal stenografer, som för sådant ändamål tillkallas av kammarens talman.

2. Alla de tillkallade stenograferna skola i regel vara närvarande under hela sammanträdet.¹

3. Stenograferna, vilka icke annat än efter tillstånd av talmannen äga anlita biträde vid utskrivandet av de stenograferade yttrandena, äro pliktiga att iakttaga tystnad rörande vad som förekommit vid sammanträdet.

4. De utskrivna yttrandena skola sist å tredje dagen efter sammanträdet klockan 10 förmiddagen, försedda med uppsättarens namnteckning, i två exemplar avlämnas till kammarens sekreterare, hos vilken vederbörande talare äga att utkvittera en var sitt yttrande; skolande utkvitterat yttrande, efter verkställd justering, i slutet kuvert återställas till kammarens sekreterare.

5. De av stenograferna förda anteckningarna skola samtidigt med de utskrivna yttrandena överlämnas till kammarens sekreterare, vilken det åligger att, sedan det vid sammanträdet förda protokollet blivit justerat, förstöra anteckningarna.

6. Protokoll och yttranden vid sammanträde inom lyckta dörrar skola — så snart protokollet justerats på sätt, varom närmare bestämmelser meddelats i § 12 reglementariska föreskrifter för riksdagen och § 22 i andra kammarens ordningsstadga — jämlikt berörda § 12 överlämnas till riksdagsbiblioteket. I samband härmed skola dubblettexemplaren av de utskrivna yttrandena av kammarens sekreterare förstöras.»²

A. B—z.

Statens trafikkommission. Under världskriget 1914—1918 saknades ett centralt krisorgan för trafikväsendet. Regleringen av ägande och dispositionsrätten till svenska fartyg samt dessas utnyttjande för fraktfart tillkom den då fungerande handelskommissionen, under det att frågor i övrigt inom trafikväsendet icke reglerades särskilt.

En av de första åtgärder, statsmakterna hade att vidtaga vid krigsutbrottet 1939, var att skapa möjligheter för förbud mot överlåtelse eller upplåtelse av fartyg till utlänning och mot utrikes fraktfart med svenskt fartyg. Av 1939 års lagtima riksdag antogos två lagar i förevarande ämne, vilka utfärdades den 22 juni 1939 (nr 299 och 300). Ikraftsättandet av dessa lagar genom två kungörelser den 1 och den 6 september 1939 (nr 592 och 640) föranledde Kungl. Maj:t att tillsätta en statens sjöfartsnämnd. Instruktion för denna utfärdades den 6 september 1939 (SFS nr 641).

Nämndens uppgift skulle enligt instruktionen vara att handlägga frågor

¹ Denna punkt saknas i de av FK:s talman meddelade föreskrifterna.

² I de av FK:s talman meddelade föreskrifterna saknas i motsvarande punkt de inom tankestrecken gjorda hänvisningarna till reglementariska föreskrifter och ordningsstadgan. I stället heter det: »så snart protokollet i vederbörlig ordning justerats». Då därefter i förstakammarföreskrifterna sågs att överlämnandet till riksdagsbiblioteket skall ske »jämlikt § 12 i kammarens ordningsstadga», är denna hänvisning genom något förbiseende felaktig; bör vara: § 12 i reglementariska föreskrifter.

om tillstånd eller medgivande, varom förmäldes i ovannämnda två lagar. Ärende, som av nämnden funnes hava större principiell betydelse eller allmän räckvidd, borde dock underställas Kungl. Maj:ts prövning. Nämnden hade vidare att meddela de närmare föreskrifter samt på förfrågan lämna de råd och upplysningar, som erfordrades för tillämpningen av för dess verksamhet givna bestämmelserna, samt hos Kungl. Maj:t göra de framställningar, vilka kunde finnas av förhållandena påkallade.

På grund av föreskrift i utfärdade kungörelser om exportförbud den 8 september 1939 och den 8 december 1939 skulle på nämndens handläggning även ankomma frågor om undantag från stadgade exportförbud såvitt anginge skeppsförnödenheter och utrustningsgods för fartyg, vilka ärenden till en början handlagts av kommerskollegium.

Till ledamöter förordnade Kungl. Maj:t den 6 september nio personer, inberäknat ordförande och vice ordförande. Den 29 september utökades nämnden med en ledamot. Två av ledamöterna utsågos som jourhavande. Någon uppdelning på avdelningar skedde ej. Ledamöterna voro landshövdingen M. Jacobsson (ordförande), kommerserådet C. E. Landberg (vice ordförande), direktören J. L. Ekman, direktören K. E. Gillberg, direktören H. Hoogland (jourhavande), ombudsmannen C. Lindberg, sjökaptenen G. Osvald, kassachefen E. Persson, skeppsredaren P. Waller (jourhavande) och direktören P. O. Westerberg.

I september 1939 tillsattes av Sveriges redareförening en kommitté, Sjöfartskommittén 1939, med huvudsaklig uppgift att i samarbete med sjöfartsnämnden medverka till att svenska handelsflottan på mest rationella sätt utnyttjades för att så vitt möjligt säkerställa det svenska näringslivets legitima behov av tonnage för såväl export som import.

Beträffande trafikväsendet i allmänhet fattade Kungl. Maj:t den 22 september 1939 beslut om bemyndigande för chefen för kommunikationsdepartementet att tillkalla högst sju personer såsom ledamöter i en statens transportkommission med uppgift att utarbeta förslag till organisation av landets transportväsen enligt vissa angivna riktlinjer samt att till Kungl. Maj:t inkomma med dessa förslag liksom också förslag till instruktion för kommissionen.

I sitt yttrande till statsrådsprotokollet vid ärendets behandling hänvisade kommunikationsministern till de svårigheter, som kunde komma att beredas landets transportväsen genom begränsningar i bränsleimporten, ävensom de ökade krav som det pågående kriget kunde komma att ställa i fråga om transitotransporter liksom även i fråga om rent militära transporter. Transportkommissionen borde till en början upptaga till prövning frågan om den samordning av vårt lands transportväsen till lands och vatten, som under olika förutsättningar kunde behöva genomföras för tillgodoseende av kraven på sträng transporthushållning. Det borde undersökas, huruvida och i vilka former en sådan samordning lämpligen borde organiseras och fungera vid olika stadier i krissituationen. Kommissionen borde sålunda upprätta förslag till transportväsendets organisation och arbetsformer för olika situationer, från en samverkan mellan enskilda företag under ett statligt centralorgans medverkan och fram till en fullständig samordning av de skilda transportmedlen under enhetlig ledning.

Med stöd av bemyndigandet tillkallade kommunikationsministern den 10 oktober fem ledamöter i kommissionen. Bland dessa ingick en representant för järnvägsväsendet, en för sjöfarten, en för försvarsväsendet och en för lastbiltrafiken. De tillkallade voro disponenten E. Ericsson (ordförande), distriktschefen vid statens järnvägar A. Paulson, direktören i Stockholms Rederi Aktiebolag Svea E. Högberg, chefen för försvarsstabens kommunikationsavdelning numera överstelöjtnanten H. Kring samt ombudsmannen numera direktören i Svenska lasttrafikbilägareförbundet C. Byström. Såsom sekreterare tjänstgjorde revisionssekreteraren Chr. Gemzell.

Kommissionens uppgifter och organisation utformades sedermera i den instruktion, som utfärdades för densamma den 30 december 1939 (nr 964).

Enligt instruktionen skulle transportkommissionen under Kungl. Maj:t handhava ledningen av den reglering av landets inrikes transportväsen till lands och vatten, som under utomordentliga, av krig eller krigsfara för-
anledda förhållanden kunde vara erforderlig. Det skulle därjämte åligga kommissionen att handhava de övriga uppgifter, som av Kungl. Maj:t överlämnades till densamma.

Transportkommissionen skulle bestå av en ordförande och chef samt minst fyra och högst sex ledamöter, innefattande representanter för olika trafikmedel och försvarsstaben. Till ordförande och ledamöter i transportkommissionen förordnades av Kungl. Maj:t samma personer, som tidigare utsetts av chefen för kommunikationsdepartementet, varjämte kommissionen förstärktes med en ledamot, direktören G. Magnuson, vilken jämväl förordnades till vice ordförande. Arbetet inom kommissionen uppdelades på ett kansli och tre byråer, nämligen en för järnvägstransporter, en för inrikes sjötransporter och hamnfrågor samt en för motorfordonstrafiken. Till kanslichef utsågs revisionssekreteraren Gemzell och till byråchefer för respektive byråer i förut nämnd ordning förste trafikinspektören vid statens järnvägar E. G. Mihnoss, sjökaptenen Osvald och förste byråingenjören i väg- och vattenbyggnadsstyrelsen E. Lundeberg.

Sjöfartsnämndens licensgivning i avseende på fraktfarten omfattade från början endast resor i utrikes fart. Men eftersom kriget fortskred, visade sig emellertid, att fartyg, som vanligen gått i fraktfart på utlandet, sökte sig hem till kusttrafik. Efter utredning och förslag av sjöfartsnämnden och transportkommissionen utfärdades den 21 mars 1940 en ny lag om fraktfart med svenska fartyg (nr 176), varigenom möjlighet bereddes att även inbegripa inrikestrafiken under licenstvånget. Den nya lagen, vilken trädde i kraft den 1 april 1940, gavs tillämpning beträffande alla registreringspliktiga svenska fartyg och svenska bogserfartyg, medan gränsen förut var satt vid en fartygsstorlek av 200 registerton bruttodräktighet. Undantagna voro blott passagerarfartyg under 350 ton. Genom en samtidigt utfärdad kungörelse (nr 178) begränsades fraktfartsförbudet, så att licens erfordrades för resa mellan svensk och utrikes ort endast för fartyg med bruttodräktighet om minst 100 registerton och för resa mellan svenska hamnar endast för fartyg om minst 350 registerton. Sedermera har genom kungörelse den 11 december 1942 (nr 956) fraktfartsförbudet ytterligare utvidgats till att avse även bogserfartyg med en maskinstyrka av 100 effektiva hästkrafter eller därutöver och alla registreringspliktiga fartyg, som framdrivas med ång-

maskin och vars bruttodräktighet är 100 registerton eller därutöver, för resa mellan svenska hamnar.

Genom beslut den 10 maj 1940 uppdrog Kungl. Maj:t åt ordförandena i rikskommissionen för ekonomisk försvarsberedskap, statens industrikommission, statens vednämnd, statens sjöfartsnämnd och statens transportkommission att undersöka lämpligheten av en omorganisation av den centrala krisförvaltningen, såvitt anginge handläggningen av frågor om landets kraft- och bränsleförsörjning samt transportväsen och sjöfart, i syfte att uppnå en enhetligare behandling av berörda frågor. Utredningsmännen förordade i sitt den 31 maj 1940 avgivna utlåtande — dock ej enhälligt — en sammanslagning av transportkommissionen och sjöfartsnämnden. I enlighet härmed fattade ock Kungl. Maj:t den 1 augusti 1940 beslut om inrättande av en ny kommission, statens trafikkommission, vilken skulle träda i verksamhet den 15 augusti samt övertaga de uppgifter, som dittills tillkommit de två nyssnämnda organen (kungörelse den 1 augusti 1940, nr 748). Samma dag utfärdades instruktion för statens trafikkommission (SFS nr 747). Den nya kommissionen skulle lyda under folkhushållningsdepartementet. Dess uppgift angavs i instruktionen skola vara att under Kungl. Maj:t handha ledningen av den under rådande utomordentliga förhållanden erforderliga regleringen av landets trafikväsen, däri inräknat jämväl trafiken mellan utrikes orter med svenska fartyg, ävensom att handha de övriga uppgifter, som Kungl. Maj:t överlämnade till kommissionen.

Enligt instruktionen skall trafikkommissionen bestå av en ordförande och chef samt minst två och högst sex ledamöter. Av ledamöterna skall en vara representant för försvarsstaben. Bland ledamöterna utser Kungl. Maj:t en att vara vice ordförande och chefs ställföreträdare. Kungl. Maj:t förordade den 1 augusti 1940 till ordförande och chef förre generaldirektören och chefen för statens järnvägar A. Granholm, till vice ordförande och chefs ställföreträdare kommerserådet Landberg samt till ledamöter distriktschefen Paulson, överstelöjtnanten Kring och civilingenjören E. Nordendahl. Den 28 februari 1942 avgingo herrar Paulson och Nordendahl, under det att direktören vid Stockholm-Roslagens järnvägar A. Nerell, dåvarande vice ordföranden i Svenska lasttrafikbilägareförbundet direktören C. A. Eriksson och e. o. länsnotarien N. Johanson förordnades till ledamöter. Den 14 november 1942 utökades kommissionen med ytterligare en ledamot, direktören Gunnar Andersson.

Kommissionen organiserades på ett kansli och fyra sektioner, nämligen en för utrikes sjöfarten, en för inrikes sjöfarten och hamnarna, en för järnvägstrafiken och civila luftfarten samt en för motorfordonstrafiken. Sedermera har från och med den 1 oktober 1942 sistnämnda sektion uppdelats i två sektioner, den ena för ärenden rörande det till förfogande stående motorfordonsbeståndets utnyttjande i kristidens trafik (biltrafiksektionen), den andra för ärenden rörande motorfordonsbeståndets storlek, utrustning och förseende med drift- och underhållsmedel (motorfordonssektionen).

Kanslichef har alltsedan 1940 varit revisionssekreteraren Gemzell. Sektionschefer äro följande: direktören Hoogland och direktören Torsten Petterson (tidigare skeppsredaren Waller) gemensamt för utrikes sjöfartssektionen, direktören B. Waern (tidigare sjökaptenen Osvald) för inrikes

sjöfartssektionen, byråassistenten H. Brinck (tidigare förste trafikinspektören Mihnoss och numera trafikinspektören H. Johanson) för järnvägssektionen, direktören S. Fogelberg för biltrafikssektionen och majoren T. Fredrikson för motorfordonssektionen (för sektionen för motorfordons-trafiken före uppdelningen förste byråingenjören Lundeberg).

Vid kommissionens sida är såsom rådgivande organ ställt trafikkommissionens råd på 23 personer representerande här ifrågakommande intressen.

I fråga om trafikkommissionens organisation må ytterligare nämnas, att kommissionen för handläggning av ärenden, som sammanhängde med transitotrafiken över den finska hamnen Petsamo vid ishavskusten, inrättade en fristående byrå. Denna byrå avvecklades den 30 juni 1942 efter det trafiken över denna led upphört i följd av det tysk-ryska kriget.

Det kan här icke ifrågakomma att lämna en redogörelse för de olika åtgärder, som sedan krigsutbrottet vidtagits inom trafikväsendet. Här skall blott antydans några olika sidor av kommissionens verksamhet.

A utrikes sjöfartssektionen handläggas fraktfartsregleringar avseende den utrikes fraktfarten ävensom ärenden rörande fartygsförsäljningar till utlandet. Sistnämnda försäljningar ha blott förekommit i ringa omfattning. Licenssystemet för den utrikes sjöfarten har inneburit icke blott kontroll över frakterna utan även tillsyn, att tonnaget kommer till användning för sådana uppgifter, vilka i landets intresse framstå såsom nödvändiga. I sistnämnda hänseende har sektionen deltagit i planläggningen av den s. k. lejdtrafiken. Kol- och koksfrakterna ha kunnat regleras genom föreskrivna maximifrakter. Vad utfrakterna beträffar ha i fråga om såväl malm som trävaror avtal träffats mellan den svenska sjöfartskommittén 1939 och det tyska officiella organet Fachgruppe Reeder, Hamburg. Beträffande motorseglarna ha avtal träffats mellan Sveriges segelfartygsförening och Fachgruppe Küstenschiffer, Hamburg, i fråga om transporter av pappersmassa och trävaror.

Utrikes sjöfartssektionen meddelar även licenser i fråga om skeppsförnödenheter och utrustningsgods för fartyg. Sedan allmänt exportförbud utfärdats och antalet av de under ransonering lagda varorna oavlåtligt ökat, har licensgivningens blivit en alltmer arbetskrävande uppgift.

På sektionen för inrikes sjöfart och hamnarna ankommer att meddela licenser i fråga om den inrikes fraktfarten. Vidare omhänderhaver denna sektion bestyret med tilldelning av kol, smörjmedel och flytande bränslen för inrikes sjöfarten.

Beträffande de landväga transportmedlen har trafikkommissionens verksamhet främst varit inriktad på motorfordonstrafiken. Den snabba tillväxten i beståndet av gengasdrivna motorfordon skapade i början av år 1941 farhågor för brist på smörjolja och gummiringar. En reglering av motortrafiken genomfördes därför genom en kungörelse den 2 maj 1941 (nr 226) på indirekt väg under formen av en smörjmedelsransonering. Med tillhjälp av denna ansåg man att jämväl kunna ernå en önskvärd begränsning i gummiförbrukningen inom motorfordonstrafiken. Såsom allmänt villkor för rätten att använda smörjmedel för lastbilar samt för personbilar i yrkesmässig trafik skulle gälla, att fordonet icke utan särskilt tillstånd brukades på mer än 75 kilometers avstånd från fordonets

hemort eller stationsort. (Sedermera har rayonerna för lastbilar nedskurits till 40 kilometer). Tillstånd till färd utom de fastställda rayonerna skulle meddelas av trafikkommissionen, i vissa fall av länsstyrelserna. Tillämpningen av denna författning har medfört ett stort antal ansökningar om sådana tillstånd ävensom ansökningar om rätt att i trafik få insätta ett fordon, som tidigare varit avställt (s. k. förhandsbesked). — Vidare har den reguljära omnibustrafiken underkastats fortlöpande kontroll genom granskning av företagens turlistor, vilka länsstyrelsen fastställer efter trafikkommissionens direktiv.

Under krisens tryck har allt starkare framträtt önskvärdheten av en bättre samordning av de biltransporter, som utföras av de i yrkesmässig trafik gående lastbilarna, med åtföljande besparing av smörjolja, bilgummi m. m. och vidare behovet av en organisation, som i händelse av krig eller krigsfara snabbt kan ombildas till ett offentligt trafikledningsorgan, som i ett så allvarligt krisläge skulle kunna dirigera även de lastbilar, vilka nu gå i icke yrkesmässig trafik. Genom kungörelse den 20 november 1942 (nr 908) angående auktoriserade lastbilscentraler m. m. har såsom en krisföranstaltning skapats en enhetlig orderorganisation omfattande innehavare av tillstånd till beställningstrafik för godsbefordran. Till befrämjande av hushållningen med biltransportmedel under rådande utomordentliga förhållanden skola inom varje län finnas av länsstyrelsen godkända centraler för beställningstrafik för godsbefordran — auktoriserade lastbilscentraler — till det antal som länsstyrelsen bestämmer. Inom varje län skola därjämte finnas en eller flera, av de auktoriserade lastbilscentralerna inom länet bildade länscentraler för lastbilstrafiken. Anslutningsskyldigheten till en lastbilscentral är enligt kungörelsen sammankopplad med smörjoljetilldelningen. En trafikutövare kan nämligen berövas rätten att för sin lastbil bruka smörjolja, om han vägrar att ansluta sig till den lastbilscentral, länsstyrelsen föreskriver. Från anslutningsskyldighet må länsstyrelsen, om särskilda förhållanden därtill föranleda, befria viss trafikutövare eller trafikutövare med stationsort inom viss del av länet.

Länscentralernas föreståndare skola förordnas av trafikkommissionen. Länscentralerna skola användas såsom instrument för genomförandet av de trafikregleringsåtgärder, som kunna komma att behövas, samt för lämnandet av de anvisningar rörande trafikledningen, som äro nödvändiga för lastbilscentralernas verksamhet. Genom denna trafikledningsorganisation skapas möjligheter för att bilparken skall kunna disponeras på ett sådant sätt, att onödigt tomkörning i möjligaste mån undvikas och fordonsbeståndet jämväl i övrigt utnyttjas så ändamålsenligt som möjligt. I ett skärpt krisläge räknar man med att för angelägna samhälleliga behov kunna ställa lastbilar till förfogande allt efter transporterens samhälliga angelägenhetsgrad.

Järnvägarnas transportförmåga slutligen har under krisen blivit ställd på hårda prov, främst beroende på transporter för folkförsörjningen, bränsleförsörjningen, jordbruket och försvarsberedskapen. 1941 års godstrafik var den ojämförligt största, som hittills förekommit i de svenska järnvägarnas historia. På grund av den enligt järnvägstrafikstadgan järnvägarna påvilande absoluta befordringsskyldigheten voro dessa skyldiga

att i lika mån tillgodose vagnbehov för samtliga anmälda transporter. Kungl. Maj:t medgav därför genom kungörelse den 19 januari 1940 (nr 61) tillfälligt undantag från den ifrågavarande bestämmelsen i trafikstadgan. Enligt denna kungörelse tillades transportkommissionen, sedermera trafikkommissionen, beträffande statens järnvägar gemensamt med järnvägsstyrelsen, befogenhet att för tryggande av oundgängliga transporter meddela förbud under viss tid mot befordran av gods eller visst slag av gods mellan orter angivna i förbudet. Genom samma kungörelse upphävdes även den i järnvägstrafikstadgan föreskrivna skyldigheten att proportionellt fördela vagnar och presenningar efter inkomna beställningar. I stället utfärdades av transportkommissionen gemensamt med järnvägsstyrelsen och svenska järnvägsföreningen allmänna anvisningar rörande fördelningen. Ifrågavarande kungörelse, som gällde till 1940 års utgång, har senare förlängts för ett år i sänder, sista gången till 1943 års utgång.

Transporterna måste i ett tillspetsat krisläge upprätthållas i så stor utsträckning som möjligt. En uppdelning av trafikvolymen är ofrånkomlig i syfte att spara driftsförnödenheter, varå brist råder. Krisläget medför därför en genomgripande omgestaltning av de olika trafikmedlens förhållande till varandra. Ur allmän ekonomisk synpunkt är det följaktligen av utomordentlig betydelse, att varje trafikmedel så snart som möjligt efter kriget blir fritt från de inskränkningar i rörelsefriheten, som kriget medfört, och sättes i tillfälle att ombesörja de transporter, som det kan utföra snabbare, säkrare och billigare än varje annat trafikmedel.

Chr. Gemzell.

Lagprövningsrättens tillämpning i Eire. I slutet av år 1938 började den revolutionära irländska organisationen Irish Republican Army (vanligen förkortad som I. R. A.) att utöva en sannskyldig terror på Eire.¹ En rad delvis ytterst allvarliga våldshandlingar ägde rum. I början av år 1939 utsträcktes verksamheten till att även omfatta Storbritannien.² Den irländska regeringen dröjde enligt oppositionens mening otillbörligt länge med att ingripa. Delvis berodde detta säkerligen på att man ställde sig allt annat än avvisande mot den fanatiskt engelskfientliga organisationens strävanden. En annan viktig orsak var likväl, att ett kraftigt ingripande förutsatte rubbningar i den nyss (1937) antagna författningen, vilket regeringschefen De Valera i det längsta drog sig för. Grundlagsstadganden, som möjliggjorde verkligt effektiva motåtgärder mot en terror av det slag, som det här gällde, hade alltid varit en betydelsefull programpunkt för det näst största partiet, vilket intog en tämligen positiv hållning till frågan om samarbete med Storbritannien och imperiet.

Det problem, som regeringen till följd av denna terrorverksamhet ställdes inför vid det andra världskrigets utbrott, företedde många likheter med frågor, som tidigare uppkommit under den unga fristatens författningspolitiska utveckling. I 1922 års författning bestämdes det, att den person-

¹ I. R. A. är en underorganisation till Irish republican brotherhood. Se härom t. ex. Phelan, Ireland—Atlantic gateway (1941) s. 34 ff.

² Se t. ex. New year in Ireland (The round table vol. 29: 1938/39) s. 367 f.

liga friheten var okränkbar. Det fastslogs likväl, att detta stadgande icke finge utgöra en inskränkning till men för krigsmakten under krig eller vid uppror (art. 6). Men detta stadgandes användbarhet mot verkliga terrorister var dock mycket begränsad. Det uttalades nämligen på ett otvetydigt sätt i grundlagsdebatten, att det härvidlag enbart gällde arresteringar och dylikt men däremot ingalunda bestraffningar. Art. 70 bestämde däremot, att krigsdomstolarnas jurisdiktion i krig eller vid uppror skulle kunna utsträckas till att även omfatta civila medborgare men blott i enlighet med föreskrifter jämlikt lag. Den långa rad av oroligheter, som utmärkte Eires historia under det första årtiondet av självständighet, föranledde också en hel svit av lagar, »The Public safety acts».¹ Omedelbart innan den första av dessa lagar utfärdades, hade en domstol bestämt, att en fånge skulle frigivas med hänvisning till att varken krig eller uppror föreläge. Genom denna lagstiftning gävos vidsträckta arresteringsbemyndiganden icke blott under krig eller vid ett uppror, vilket faktiskt förelåg, utan även vid tillfällen av mera latent fara, varigenom några ingripanden från domstolarna av nyss nämnd art i praktiken omöjliggjordes. Hårtill kommo också straffstadganden och efter hand även bestämmelser om extraordinära domstolar. 1927 års lag innehöll ett stadgande om att dess bestämmelser skulle, i den händelse de befunnos strida mot grundlagen, betraktas som amendement till denna. 1931 infördes denna lagstiftnings grundsats, vars grundlagsenlighet på sina håll ifrågasatts, i själva författningen genom art. 2 A. Bland annat innehöll art. 2 A ett bemyndigande om internering på blott och bar misstanke.

Denna bestämmelse rönt en stark opposition av De Valeras parti och spelade i 1932 års valkampanj en mycket betydande roll. De Valera hemförde en stor seger men tvangs om några år att själv en gång tillämpa den av honom så starkt kritiserade bestämmelsen. I 1937 års författning infördes dock icke någon bestämmelse i stil med art. 2 A. Art. 38 mom. 3 innehåller däremot ett stadgande, som erinrar om art. 70 i 1922 års författning. Undantagsdomstolar kunna inrättas i de fall, då de ordinarie domstolarna icke visa sig tillfyllest. Bestämmelser härom skola träffas i lag.

I februari 1939 framlades förslag om straffskärpningar i förening med bemyndigande för regeringen att inrätta extraordinära domstolar. Åter skulle häktning kunna ske på blotta misstanken. De Valera måste vid förslagets framläggande konstatera, att hans förutsägelser om onödigheten av dylika bestämmelser visat sig otillförlitliga.² Den tillämnade lagstiftningen genomfördes i maj och i juni.³ I augusti tillämpade regeringen denna »Offences against the state act» genom att konstituera en krigsdomstol, vilken bestod av precis samma ledamöter, vilka suttit i en likartad domstol 1931, och vars verksamhet då drabbats av De Valeras våldsamma kritik.⁴

¹ Se härom t. ex. Kohn, *The constitution of the Irish free state* (1932) s. 148 ff. och Mansergh, *The Irish free state* (1934) s. 306 ff.

² *Ireland's vital problems* (The round table vol. 29: 1938/39) s. 593 f.

³ *Disunited Ireland* (The round table vol. 29: 1938/39) s. 805 och O'Sullivan, *The Irish free state and its senate* (1940) s. 590 ff.

⁴ *Neutral Ireland* (The round table vol 30: 1939/40) s. 135.

I september häktades 67 extremister men de frigåvos efter en tid, sedan de etablerat hungerstrejk. Den 1 december förklarade High court, att häktning på blotta misstanken vore grundlagsstridig. Det påpekades, att art. 2A i detta hänseende icke erhållit någon motsvarighet i den nya författningen.¹ Domstolen förklarade vidare, att den påtalade maktutövningen var en judiciell funktion och att en dylik jämlikt författningen icke kunde tilläggas en minister. Det hänvisades till art. 37, vilken innehåller ett be- myndigande till lagstiftning, som medger ämbetsman, vilken icke är domare, att utöva judiciella funktioner, men härifrån äro brottmål undantagna.

Den 15 december uttalade högsta domstolen, att den saknade befogenhet att upptaga vad från High court i denna fråga. Uppmuntrade av dessa händelser begingo extremisterna nya terrordåd. Regeringen framlade då i januari 1940 nya lagförslag, vilka dock icke avsågo att ändra författningen utan dels att modifiera Offences against state act och dels att utsträcka interneringsbefogenheten i den vid krigsutbrottet beslutade Emergency powers act, vilken gällde utläningar, till att även omfatta irländare. Oppositionen yrkade på en författningsändring, vilket De Valera vägrade att gå med på, ehuru han medgav, att det var absolut nödvändigt att kunna internera personer på blotta misstanken. Den 9 januari sammankallades för första gången den rådgivande korporation, som benämnes Council of state (författningen art. 31—32). Det består av ett antal självskrivna högre ämbetsmän, vartill kommer, att statschefen kan utse ytterligare högst sju ledamöter efter fritt skön. Denna gång utsågos sex. Statsrådet uttalade, att lagförslaget borde remitteras till högsta domstolen, vilket skedde. Tre av dennas ledamöter, varav en ägde utslagsröst, förklarade, att någon grundlagsstridighet icke förelåg, varefter billen antogs och utfärdades. Tre ledamöter av domstolen förklarade den tillämnade lagstiftningen vara grundlagsstridig.²

Efter hand har regeringens hållning gentemot I. R. A. skärpts. Även dödsstraff ha avkunnats och gått i verkställighet.³

Lars Frykholm.

Eires referendum- När Eire 1922 fick sin första konstitution, inskrevs regler. både referendum och folkinitiativ i denna. Alla författningsfrågor skulle obligatoriskt gå till folkomröstning, och lagar skulle fakultativt kunna underkastas folkomröstning efter vissa regler, enligt vilka hälften av senatens eller $\frac{2}{5}$ av Dail Eireanns medlemmar skulle kunna påkalla uppskov med lagens promulgerande, varefter frågan om referendum blev beroende av om $\frac{3}{5}$ av senaten eller $\frac{1}{20}$ av elektoratet fullföljde referendumbegäran. Folkinitiativet, som förutsatte att framställningen stöddes av 50.000-röstberättigade, skulle kunna avse såväl författnings- som lagfrågor men be-

¹ Om lagprövningsrätten i Eire se t. ex. Betänkande med förslag till ändrad lydelse av § 16 regeringsformen (1941) s. 73 f.

² Ireland's war problems (The round table vol. 30: 1939/40) s. 387 ff. och Keith, Notes in imperial constitutional law (Journal of comparative legislation ser. 3 vol. 22: 1940) s. 212 f.

³ Ireland in the vortex (The round table vol. 31: 1940/41) s. 118 ff.

hövde beträffande lagar inte utlösa folkomröstning, om parlamentet biföll det. Med hänsyn till den stora politiska oro, som rådde på »den gröna ön» i början av 20-talet, ansågs det dock klokast att stadgandena om folkrättigheterna successivt sattes i kraft. Man ville nämligen först pacificera landet. Och man önskade dessutom ha tillfälle att i detaljer ändra författningen efter de första årens erfarenheter utan de hinder, som lågo i det obligatoriska författningsreferendum, helst som detta uppställde så stränga villkor för en författningsändrings godtagande som att antingen majoriteten av de röstberättigade eller $\frac{2}{3}$ av de röstande voterat för densamma; i senare fallet skulle majoriteten av de röstberättigade ha deltagit i folkomröstningen. Man uppsköt därför ikraftträdandet av det obligatoriska författningsreferendum i åtta år och folkinitiativet i två år; endast lagreferendum — med tanke på senatens befogenheter ett intressant försök att på irländska förhållanden tillämpa det skiljedomsreferendum, som föresvävade den engelska högern från 1911 års överhusreform — skulle omedelbart kunna tillämpas. Lagreferendum fick emellertid ingen faktisk betydelse, beroende på den nära politiska samstämmigheten mellan de bägge kamrarna, och under de politiska striderna mellan Cosgrave's och De Valeras partier avskaffade den förres regim på slutet av 20-talet både lagreferendum och folkinitiativet samt förlängde ända till 1938 den frist, som skulle föregå ikraftträdandet av det obligatoriska författningsreferendum. Den direkta demokratiens principer sattes sålunda i Eire liksom i många andra europeiska efterkrigsländer så småningom på indragningsstat.

Emellertid fick Eire 1938 — nu under De Valeras och Fianna Fáils ledning — en ny författning, som genom kasuellt beslut gick ut till och godkändes i folkomröstning — folkomröstningen ägde rum den 2 juli 1937. Och i denna konstitution ha folkrättigheterna restaurerats, ehuru blott i begränsad omfattning. Folkinitiativet har strukits, och kvar stå blott det obligatoriska författningsreferendum och det fakultativa lagreferendum. Från lagreferendum ha utslutits »money bills» och brådskande beslut, som dock i vissa fall kunna innebära författningsavvikelser. Reglerna för folkomröstningarna ha ändrats i flera avseenden och på ett signifikativt sätt. Sålunda fordra författningsförslag för att godkännas blott enkel majoritet av de röstande, medan ett lagförslag anses som förkastat, om majoriteten av de röstande avvisat det och denna majoritet uppgår till $\frac{1}{3}$ av de röstberättigade. Villkoren ha sålunda tvärt emot tidigare gjorts strängare för lagar än för författningsändringar. Vidare har den nyheten införts, att statspresidenten — som bekant en novitet i den nya konstitutionen — ytterst har rätt att bestämma om en lag skall undergå folkomröstning. Han kan dock inte träffa ett sådant beslut utan att framställning därom föreligger från $\frac{1}{3}$ av senaten eller den absoluta majoriteten inom Dail Eireann; han måste vidare rådföra sig med den areopag, som går under namnet av statsrådet (ej att förväxla med ministären), och han kan även välja den utvägen att han återförvisar lagen till parlamentet. Anordnandet av en folkomröstning eller parlamentets nya beslut få enligt författningen inte dröja längre än 18 månader.

Men också denna gång lät man anstå en tid med tillämpningen. Stadgandena om lagreferendum skulle ej träda i kraft förrän efter tre år, och

stadgandena om författningsreferendum suspenderades på samma tid, dock med undantag för det fall, att presidenten fann en fråga vara av mycket stor vikt för landet. Dessutom tillades det, att referendumbestämmelserna denna gång inte skulle under väntetiden få ändras genom vanliga parlamentsbeslut. Allt har denna gång också försiggått programenligt. År 1941 antogs en Referendum Bill, som innehåller nödiga tillämpningsbestämmelser. Den är utomordentligt utförlig — den engelska versionen skulle i Svensk Författningssamling nog motsvara ett femtiotal sidor. Givetvis ändrar den inte de huvudregler, som upptas i 1938 års konstitution. Den behandlar huvudsakligast blott rent tekniska förfaringsätt utan större principiellt intresse. I några hänseenden kan ett kort omnämnande dock vara motiverat.

Dagen för folkomröstning skall bestämmas av inrikesministern (Minister of Local Government and Public Health) inom en vecka efter det parlamentet godtagit en författningsändring eller presidenten beslutat underställa en lag folkets dom. Folkomröstningen skall äga rum tidigast efter en och senast inom tre månader. Ett referendum i författningsfrågor kan äga rum samtidigt med val till Dail Eireann. Omröstningen skall försiggå blott en dag och äga rum samma dag över hela landet. Berättigade att delta i omröstningen äro de, som äga rösträtt vid val till Dail Eireann. Med vissa undantag skola de röstberättigade rösta i de distrikt, där de äro registrerade som väljare.

Själva omröstningen skall ske under ledning av »Local returning officers». Anmärkas må, att ledamöter av både senaten och Dail Eireann ha rätt att å sina vägnar utse röstkontrollanter. Omröstningen skall ske på det viset att väljaren skriver sitt ja eller sitt nej på det »ballot paper», som han får av valförrättaren — alltså inte före valdagen. Äro flera omröstningar anordnade samma dag, skall i regel blott ett »ballot paper» ändock användas, ehuru med olika kolumner för de olika frågorna; i särskilda fall kan emellertid inrikesministern föreskriva att olika sedlar skola brukas. En egenhet är att den röstandes registreringsnummer finnes på baksidan av sedeln, uppenbarligen i avsikt att hindra att annan person utnyttjar hans rösträtt; eljest synes det på mångahanda vis sörjt för att valhemligheten skall skyddas. Lagen innehåller mycket utförliga regler för de frågor, som valförrättaren har rätt att ställa till personer, som på grund av dålig syn eller andra skäl äro oförmögna att skriva och därför påkalla hans hjälp; han skall sålunda i första omgången blott få fråga, om vederbörande vill rösta ja eller nej, och skulle han då inte få besked får han fråga, om vederbörande gillar förslaget eller önskar dess antagande; endast efter svar på dessa frågor får valförrättaren fylla i sedeln, och han är strängeligen förbjuden att motta eller ta hänsyn till något papper eller annat, som väljaren har med sig och visar hur han vill rösta. Besvär över referenda avgöras av högsta domstolen.

Officiell upplysningsverksamhet för en omröstning synes — såvitt det framgår av lagen — blott ske i den formen, att exemplar av det under omröstning ställda förslaget skola finnas till gratis påseende i postkontoren fr. o. m. tredje dagen efter det att referendum utlysts och till omröstningsdagen. Exemplar av förslaget skola även kunna säljas på postkontoren,

till ett pris, som inrikesministern bestämmer och som inte får överstiga 6 pence. Att döma av de röstsedlar, som finnas bifogade Referendum Bill, innehålla dessa blott rubriken till förslaget, och alltså ges inte heller på dessa någon objektiv upplysning eller vägledning till folket.¹

Elis Håstad.

Befolkningsrörelsen i Det Statistiske Departement i Danmark har nu Danmark under år 1941. framlagt siffror över befolkningens förändringar under senast förflutna år 1941. En jämförelse mellan Sveriges och Danmarks befolkningsutveckling är givande icke minst ur den synpunkten att det befolkningspolitiska läget i Danmark länge varit gynnsammare än i Sverige och att markanta olikheter sedan gammalt konstaterats. Allmänt bekant torde vara att visserligen har födelsetalet i Danmark liksom det i Sverige varit i sjunkande men också att födelsetalet därstädes aldrig varit så lågt som här. I gengäld visar den danska nativiteten icke någon förbättring av samma stora mått som den svenska har gjort sedan åren 1933—1934. I nedanstående tabell angives giftermålstal, födelsetal och dödstal i Sverige och Danmark sedan 1931.

Folkmängdens förändringar i Sverige och Danmark åren 1931—1941.

År	Giftermål per 1000 av folkmängden		Födda per 1000 av folkmängden		Döda per 1000 av folkmängden		Reproduktions-tal i Danmark
	Sverige	Danmark	Sverige	Danmark	Sverige	Danmark	
1931	7.0	8.1	14.8	18.0	12.5	11.4	0.949
1932	6.8	7.8	14.5	18.0	11.6	11.0	0.950
1933	7.0	8.8	13.7	17.3	11.2	10.6	0.907
1934	7.7	9.5	13.7	17.8	11.2	10.4	0.930
1935	8.2	9.3	13.8	17.7	11.7	11.1	0.922
1936	8.5	9.3	14.2	17.8	12.0	11.0	0.941
1937	8.9	9.1	14.4	18.0	12.0	10.8	0.947
1938	9.2	8.9	14.9	18.1	11.5	10.3	0.935
1939	9.7	9.4	15.4	17.8	11.5	10.1	0.919
1940	9.1	9.2	15.0	18.3	11.4	10.4	0.965
1941	8.9	8.7	15.6	18.5	11.2	10.3	0.964

Det danska giftermålstalet ligger avgjort högre än det svenska i början och mitten av senaste decennierna. En uppgång har varit förhanden, och giftermålstalet uppgick under decenniet 1931—1940 till 8.9 ‰ mot 7.8 ‰ åren 1921—1930. Ökningen är dock betydligt mindre än den i svenska giftermålstalet. Under de fem senaste åren 1937—1941 har giftermålens antal per 1000 av folkmängden varit av ungefär samma storlek i Sverige och Danmark fränsett obetydliga differenser än i den ena, än i den andra riktningen. Orsaken till

¹ Om referendumbestämmelserna i 1922 och 1938 års författningar och andra författningsbestämmelser se min uppsats Irlands författningsutveckling och nya konstitution, Statsv. Tidskr. 1938, sid. 52 ff. och där anförd litteratur. Ett ex. av Referendum Bill har översänts till utrikesdepartementet och har tack vare dess förmedling här utnyttjats av mig.

den tidigare olikheten mellan den svenska och danska befolkningen i detta avseende är svår att angiva. Den större urbaniseringen i Danmark (mindre än hälften av folkmängden bor på landsbygden) är måhända delvis förklaring här till, då en viss olikhet mellan landsbygdens och städernas befolkning i giftermålsavseende förekommer till städernas favör.

Nativiteten är genomgående högre i Danmark. Skillnaden uppgår till mellan 3 à 4 ‰. Skillnaden mellan den svenska och danska födelsesiffran är dock icke uttryck för någon skillnad i äktenskaplig fruktsamhet, som bl. a. S. D. Wicksell tidigare visat i Statsvetenskaplig tidskrift 1933. Den är förorsakad av en skillnad i antalet gifta i olika åldrar. De giftas andel i den danska befolkningen är större än i den svenska, vilket i sin tur är en följd av det högre giftermålstalet. Det i Danmark högre giftermålstalet (1 à 2 ‰) medför faktiskt en ökning av födelsetalet med mer än det dubbla beloppet (3 à 4 ‰). Eftersom giftermålstalet icke nämnvärt stigit, är det naturligt att någon motsvarighet till den svenska nativitetsökningen icke observeras i Danmark. Födelsetalet under femårsperioderna 1926—1930, 1931—1935 och 1936—1940 voro 19.4 ‰, 17.8 ‰ och 18.0 ‰ resp.

Reproduktionstalet i Danmark ligger trots det betydligt högre födelsetalet sedan 10 år tillbaka mellan 0.9 och 1.0. I Sverige är det som bekant mellan 0.7 och 0.8. Faran för folkminskning är icke så utpräglad i Danmark men finnes dock förborgad i talen trots en naturlig folkökning på mellan 7 och 8 ‰.

Dödstalet är i Danmark mycket lågt, obetydligt mer än 10 ‰ och ligger under här angiven tidsperiod genomgående under det svenska dödstalet. Det uppvisar i stort sett samma nedgång i båda länderna. Trots det är dödligheten i Sverige lägre än i Danmark, vilket bl. a. framgår av dödlighetstabellerna för åren 1931—1935. Den beräknade återstående medellivslängden uppgår i Danmark för män till 62.0 år och för kvinnor till 63.8 år. Under samma tid var medellivslängden i Sverige 63.2 och 65.3 år; sålunda icke oväsentligt högre och dödligheten därför väsentligt gynnsammare. Sedan dess har dödligheten sjunkit i båda länderna, men skillnaden däri torde trots det högre allmänna dödstalet fortfarande vara till Sveriges fördel.

Men den danska befolkningsstatistiken för år 1941 innehåller icke endast summariska data utan även relativt utförliga fördelningar, särskilt beträffande de födda efter skilda indelningsgrunder bl. a. efter tiden mellan vigsel och nedkomst för barn födda inom äktenskapet och även de föddas ordningsnummer. Den senare uppgiften saknas som bekant helt i svensk befolkningsstatistik.

Födelsernas fördelning på inom och utom äktenskapet födda visar, att ökningen 1940—1941 uteslutande kommer på den inomäktenskapliga fruktsamheten. Den utomäktenskapliga har av allt att döma avtagit. Ockupationen av Danmark 9 april 1940 spåras därför icke i den utomäktenskapliga födelsestatistiken och vidare synes den icke hava inverkat deprimerande på befolkningens livslust, i den mån man kan säga att den äktenskapliga fruktsamheten giver ett uttryck härför.

Fördelningen av de födda efter tiden för äktenskapets ingående eller durationen är av betydligt intresse. En jämförelse mellan år 1940 och 1941 visar en total ökning av antalet födda inom äktenskapet med något mer än

1100. Större delen härav kommer på de gamla äktenskapen ingångna för mer än 10 år sedan. Antalet födda i denna grupp har stigit från 10.102 till 10.754 eller räknat per tusen födelser från 157 till 164. Icke fullt vart sjätte barn födes mer än 10 år efter föräldrarnas vigsel. I Sverige var siffran år 1939 ungefär densamma eller 158 per tusen födda inom äktenskapet. I övrigt märkes en mindre ökning i äktenskapets andra durationsår, där antalet födda stigit från 8049 år 1940 till 8509 år 1941. Möjligen beror det på att antalet äktenskap med denna varaktighet ökat från 1940 till 1941.

Av särskild betydelse är de föddas fördelning efter ordningsnummer. (Dock avses i den danska statistiken med ordningsnummer antalet havandeskap hos modern oavsett resultatet, levandefödda barn, dödfödda eller missfall). Tyvärr gives för år 1941 endast fördelningen efter ordningsnummer för samtliga födda utan avseende på äktenskaplig eller utomäktenskaplig börd.

Fördelningen efter ordningsnummer år 1938 och 1941 anges i nedanstående tabell. Den är i huvudsak likartad båda åren. Barn med ordningsnummer 6 eller högre ha dock avtagit såväl i absolut som relativt antal, medan barn med ordningsnummer 5 tilltagit i absolut antal men avtagit relativt. Det är dock glädjande att konstatera att antalet barn med ordningsnummer 3 och 4 tilltagit.

Födda efter ordningsnummer.

Barnets ordningsnummer	Absoluta tal		Relativa tal i ‰	
	1938	1941	1938	1941
1	25132	26712	367	375
2	17973	18736	262	263
3	10008	10728	146	150
4	5663	5983	83	84
5	3398	3488	50	49
6 eller högre	6278	5628	92	79

I anslutning till förda diskussioner om eventuellt en förkortning av den genomsnittliga tiden för det första barnets födelse, räknad från tidpunkten för vigseln, har inträffat, är det av intresse att taga del av den danska statistiken häröver. Det Statistiske Departement giver fördelningen av de förstfödda inom äktenskapet efter tid mellan vigsel och nedkomst, och i efterföljande tabell givas siffror för de två åren 1938 och 1941.

Antalet födda innan nio månader efter vigseln förflutit var i Danmark år 1941 7832. I relation till antalet ingångna äktenskap bliver siffran 23 per 100 äktenskap. Siffran ligger något under motsvarande svenska tal, vilket år 1939 var 26 % men tidigare varit över 30 %.

Inga större förskjutningar i fördelningen har inträtt mellan åren 1938 och 1941. Det är dock intressant att konstatera att antalet förstfödda, som fötts mer än fem år efter vigseln, tilltagit om än endast obetydligt. Befolk-

Förstfödda efter tid mellan föräldrarnas vigsel och nedkomst.

Tid mellan vigsel och nedkomst	Absoluta tal		Relativa tal i ‰	
	1938	1941	1838	1941
0—9m.	7116	7832	339	348
9—12 m.	2292	2421	110	108
1—2 år	4870	5318	233	236
2—3 »	2566	2569	123	114
3—4 »	1485	1495	71	67
4—5 »	840	885	40	39
5 år eller mer	1331	1698	64	76

ningsutvecklingens något annorlunda karaktär i Sverige och Danmark förhindrar dock att detta faktum kan anses vara tillämpligt på svenska förhållanden.

Den danska befolkningsstatistiken anger även antalet in- och utvandrade ur riket och därvid icke endast summariska data utan även uppgift om utbytet med olika länder.

Emigrationen var sålunda år 1941 6243 och immigrationen var 7675 personer. Invandringsöverskottet var därför 1432 personer. Av de inflyttade resp. de utflyttade voro endast 1446 resp 2328 utlänningar och resten danska medborgare. I jämförelse med de svenska siffrorna över emigranter och immigranter äro de danska högre i proportion till folkmängden, trots att man till följd av ockupationen kunde ha förväntat mindre siffror. Större delen av emigrationen och immigrationen sker dock till eller från Tyskland, vilket siffrorna 5757 inflyttade till och 3354 utflyttade från detta land tydligt visa. Den danska statistiken redovisar dock icke alla dem, som under kortare tid har arbete i Tyskland. Det Statistiske Departement säger nämligen: »De anförte Tal giver icke Udtryk for den Ind- og Udvandring, der faktisk har fundet Sted, idet kun et Faatal av de Personer, der midlertidigt søger Arbejde i Tyskland, indføres av Folke-registrene som Ind- og Udvandrede».

Närmast efter Tyskland kommer Sverige i storleksordning med hänsyn till antalet in- och utflyttade. Som ett kuriosum kan nämnas, att statistiken upptager 15 inflyttade från Storbritannien och 90 utflyttade dit, trots att ingen kommunikation direkt mellan länderna kan förekomma.

Allt som allt giver den nu tillgängliga danska befolkningsstatistiken ett glädjande vittnesbörd om att ockupationen av Danmark icke inneburit några ogynnsamma rubbningar i befolkningsutvecklingen.

Carl-Erik Quensel.

LITTE R A T U R G R A N S K N I N G A R

HANS JENSEN: *Nordisk Statsstyre*. København, Berlingske Forlag 1942.

Föreliggande arbete utgör en översiktlig framställning av författningsutvecklingen i tre av Nordens fem stater, Danmark, Norge och Sverige, i nu nämnd ordning och med tyngdpunkten lagd på Danmark. At Norges författningshistoria efter skilsmässan från Danmark ägnas blott 7, åt Sveriges hela konstitutionella utveckling blott 13 av bokens 84 sidor. Fördelningen är rimligen betingad av förf:s nationalitet och skall ej klandras. Ju mer man känner en utveckling i detalj — och det gör man vanligen bättre, när det gäller det egna landet än när det gäller grannländerna — dess bättre är man rimligen i stånd att därav ge en fängslande aperçu. För d:r Jensens vidkommande är denna kännedom i många stycken synnerligen ingående. En intressant konstitutionell företeelse, de danska ständerförsamlingarna (1830—1848), har han gjort till föremål för en av den danska riksdagen utgiven framställning i två stora band. Och den för hans värdering av det danska enväldet så betydelsefulla landboreformen av 1788 har han behandlat i sin doktorsavhandling om dansk jordpolitik 1757—1919. Ej mindre än tre från varandra i tiden rätt långt avskilda partier av *Det danske Folks Historie* (1730—66, 1814—48, 1920—28) ha honom till förf. D:r Jensen vet således vad han talar om. Därtill kommer, att flera av de problem, som i ovan angivna översikt särskilt fängsla läsaren, äro något utförligare behandlade i en 1941 utgiven essaysamling: *Myten om det lille Danmark*. Till dess framställning skall anm. tid efter annan anknyta. Nyssnämnda tvenne detaljundersökningar skall han däremot nu icke söka penetrera. Det skulle föra för långt och för övrigt spränga denna anmälsans ram. Anm. nöjer sig med att söka återge förf:s aperçu och diskutera dess riktighet och värde utifrån vad han vet om den konstitutionella utvecklingen i andra länder och då främst sitt eget fädernesland. Sist skall också något sägas om förf:s framställning av norsk och svensk författningsutveckling, den förra i någon ringa mån, den andra i relativt stor utsträckning av anm. själv behandlad i föreläsningar och utgivna skrifter. Alltid kan en dylik konfrontation av en dansk och en svensk forskares erfarenheter ha något att skänka den, som överhuvud är intresserad av konstitutionella spørsmål.

Den första statsförfattning, förf. uppehåller sig vid i den danska översikten, är rådsväldet, så till vida just för Danmarks del synnerligen intres-

sant som det danska rådsväldet, ehuru besläktat med det svenska och därav också påverkat, nådde en högre utveckling än detta. Valriket, som var dess rätta förutsättning, dröjde sig kvar i Danmark mer än ett århundrade efter det att det i Sverige fått vika för arvriket och kom törhända 1600-talets svenska riksråd att se hän till sin danska motsvarighet såsom en i särskild grad avundsvärd maktägare. Att man i varje fall kände en viss solidaritet med detsamma framgår av Per Brahes yttrande i rådet 1660, det danska rådsväldets dödsår, att ingenstädes vore senatoris officium så nobile som i Sverige, Polen, Danmark och Ryssland. Dock har det danska rådet, sådant det framträder i den av d:r Jensen på ett intressant sätt analyserade handfästningen av 1648, även bortsett från valriket, en helt annan ställning än det svenska rådet vid samma tid. Det förra har, såsom framgår av vad i nämnda aktstycke stipuleras om dess rekrytering, snarast karaktären av ett av adeln valt parlament, för stort för att kunna taga del i förvaltningen och utan fast administrativ verksamhet. Det senare har utbytt den ställning av överhus, som det tidigare ägt, mot ställningen av en fast kunglig konselj med stark förankring i den vardagliga förvaltningen. Vad i handfästningen stipuleras om skyldighet för konungen att i olika angelägenheter inhämta rådets samtycke för väl så mycket frihetstidens ständer som storhetstidens rådkammare i tankarna. På de förras rätt att upprätta tremannaförslag i och för rekryteringen av riksrådet, frihetstidens regeringsmakt, tänker en svensk obetingat, då han läser, hurusom återbesättandet av de danska riksämbetena, dåtidens ministerposter, skulle äga rum »efter Indstilling» från riksrådet av tre män, som kungen var skyldig att välja mellan. Likheten hade det varit förf. så mycket angelägnare att framhålla, som han ju i sin bok också behandlar frihetstidens författning. I stället bringar han på tal de efterkrigsförfattningar, i vilka parlamentets inflytande på regeringens sammansättning »ikke blot skulde være Skik men Lov» (s. 7), och är härvid också så till vida i sin rätt som efterkrigsparlamentarismen lika väl som dansk rådsparlamentarism och frihetstida ständerparlamentarism har eller hade legal, icke konventionell karaktär. Olikheterna mellan 1848 års danska författning och här aktualiserade senare författningar äro dock större än likheterna. Mest träffande är jämförelsen med den polska adelsrepubliken, av okunniga utlänningar ofta bragt på tal, då det gäller att karakterisera frihetstidens författning. Fredrik III:s handfästning har för en svensk mest intresse som vittnesbörd om vad medeltidens aristokratiska konstitutionalism kunnat mynna ut i.

Som bekant slog i Danmark den renodlade rådssuveräniteten 1660—1661 över i en vida mer extrem kunglig absolutism. Den tvära övergången i och för sig måste i särskild grad frappa en svensk redan så tillvida som arvrrike och envælde i Danmark göra varandra sällskap, medan i Sverige det senare följer det förra på ett avstånd i tiden av närmare halvtannat sekel. Förändringens våldsamt är dock ej inskränkt härtill. Det svenska envældet är ett envælde på landslagens grund, åvägabragt genom en låt vara skev uttolkning av sagda lags bestämmelser. Fursteabsolutismen smög sig, så har anm. själv i sin doktorsavhandling uttryckt saken, nästan försåtligt in i den svenska statsbyggnaden. Det danska envældet sticker däremot icke ett ögonblick under stol med att det är en radikal nyskapelse. Varje

rättslig anknytning till tidigare dansk statsordning försmår det. Sin rättsgrund söker det i en total maktöverlåtelse men icke enbart från den, som dittills varit Danmarks suverän, riksrådet, eller ens dem, som vid 1660 års riksdag återskänkt Fredrik III hans handfästning, tillerkänt hans äkta avkomlingar arvsrätt till Danmarks tron och uppdragit åt honom själv att författa en ny regeringsform, rikets ständer, utan i sista hand det korporativt differentierade folk, som undertecknat den s. k. Enevolds-arveregeringsakten av 1661. Den för germansk rättsuppfattning främmande folksuveränitetsprincipen erkännes momentant, men folkets uppgift blir blott att genom en överlåtelsehandling, konstruerad i enlighet med den *lex regia*, genom vilken *populus romanus* en gång tänktes ha transporterat sin makt på *princeps* — därav beteckningen på den 1665 färdiga nya regeringsformen, Kongeloven — överlåta den på Fredrik III och hans ätt med det ovissa hopp att först den dag se den återvända till sig, när ingen mer finns, som vare sig på svärds- eller spinnsidan räknar äkta härkomst från Danmarks förste arvkonung. Det är klara linjer och rent språk, och anm. skall icke tvista med den, som föredrar den danska metoden för enväldets införande framför Karl XI:s och senare Gustav III:s metod att hölja sin maktsträvan i fagert tal om ett återvändande till rikets gamla lagar.

För nu närmast med ledning av Fabricius' analys återgivna rättskonstruktion har förf. just intet intresse. Det är politiska, icke i första hand vare sig juridiska eller allmänt statsfilosofiska synpunkter, som förf. anlägger, då han om 1660—61 års totala omvälvning s. 10 förklarar: »det var Folkets Vilje der skete Fyldest, fordi man nu engang ønskede at komme helt bort fra det gamle politiske System», och s. 11 med Grundtvig rosar 1660 års ständer, »fordi de ikke bar sig ad som de franske af 1789 men overlod alt til Kongen». Synpunkter av sistnämnda slag anlägger förf. först, då det blir fråga om enväldets maktfullkomlighet och försöket att ange dess innehåll i en författningsurkund. »Intet andet Sted i Verden er», säger han s. 12, »disse Tanker» — d. v. s. samtidens tankar om det absoluta kungadömet såsom den ideala statsföfattningen — »som i Danmark blevet nedfældet rent paragrafmæssigt i en formelig Statsforfatning, og saaledes kom det danske Folk gennem en lang og betydningsfuld Periode av sin Historie til at leve under den mest udprægede Enevælde, et europæisk Land har kendt». Och han tillägger: »Noget ejendommeligt dansk har det i dette Tilfælde været at føre en politisk Idé ud i dens sidste Konsekvenser.» Villigt skall ock anm., vilken såsom professor i svensk statskunskap är van att till vardags sysselsätta sig med en utpräglad historisk författning, erkänna, att det kan ligga något fängslande i att se, huru — vi låna här Fabricius' av d:r Jensen i hans essaysamling s. 96 citerade ord — »en Litteratur nedfældet sig direkte i et politisk Aktstycke». Han har dock svårt att tänka sig, att danskarna av naturen skulle vara mer doktrinärt inriktade än t. ex. svenskarna. Och än mindre kan han tänka sig, att de i gemen skulle annat än beklaga, att de under närmare två hundra år varit mer enväldigt styrda än något annat folk i kristenheten. Bättre förstår han de fransmän, som i sina *cahiers* 1789 visade hän på det danska enväldet såsom ett varnande exempel. Med det av d:r Jensen framhävda rekordet är det icke heller längre så helt. Det tredje riket får väl anses ha slagit det och det redan i sin start. Så till

vida får dock Hitler anses som konsekventare än sin föregångare Fredrik III, som han, på trots av att en tysk statsrättslärare, Ernst Wolgast, visat honom hän på Kongeloven som ett efterföljansvärt mönster, underlåtit kodifiera sitt envælde. Utan något slags konstitutionell maktindelning blir varje författningsurkund meningslös, vad också svenska jurister funno lämpligt erinra Karl XI om, när han kanske ej utan vetskap om vad Fredrik III gjort 1665 vid slutet av sin regering sökte kodifiera enväldet genom att, såsom Emil Hildebrand uttryckt saken, gjuta dess vin i konungabalkens gamla lägel. Den, sade de, som har ett så fullkomligt välde över sitt rike, att han själv kan förordna vad dess bästa fordrar, har ingen anledning att låta de kungliga rättigheterna »till vissa jura majestatis circumscriberas». En formell författning förutsätter en materiell fast icke tvärtom (se och jfr Zweig, Die Lehre vom Pouvoir Constituant s. 142). Endast genom de små inskränkningar i fråga om statsreligion och riksintegritet, som Kongeloven gör i kungens makt, och som successionsordning har den någon egentlig mening utöver Enevolds-arveregeringsakten.

Större intresse än åt enväldets teori ägnar förf. åt dess praktik. När han sysslar med den senare, släpper han dock så mycket mindre den förra ur sikte, som han anser av enväldet utförd reformarbete ge uttryck för dess egenart och ej ha kunnat under ett annat regeringssätt komma till stånd; i varje fall skulle det under ett sådant mer eller mindre förfuskats. Det är härvid den sociala utjämningen, som d:r Jensen främst har i tankarna. Maktens koncentration i monarkens hand skulle i Danmark så väl som i andra länder utgjort en betingelse för dess genomförande. Den danska enväldsmonarkien var till sitt väsen — termen är ej skapad av d:r Jensen men blir av honom med glädje accepterad — »en socialmonarki». Och den uppnådda likheten har gjort förlusten av friheten fullt försvarlig även så till vida som tack vare den förra i tidens fullbordan en ny frihet kunde utveckla sig av mer reell art än den mer formella, som 1660 gick förlorad.

Schablonen känner en svensk läsare väl igen från sitt eget lands historia. Med tacksamhet tages den till utgångspunkt för en komparativt inriktad kritik.

Först må då sägas, att den sociala utjämningen i Danmark kommer något långt efter enväldets genomförande. Detta är resultatet av en samverkan av konung och ofrälse mot adeln alldeles som motsvarande författningsändringar i Sverige 1680 och 1789 — med vissa modifikationer i fråga om det förra året — kunna sägas så vara, men några sociala frukter därav, svarande mot reduktionen vid det förra tillfället och privilegieutjämningen vid det senare, få Danmarks ofrälse stånd ej med detsamma skörda. Tvärtom stärkes enligt förf:s eget vittnesmål den privata godsbesittningen under de första enväldskungarna mycket genom försäljning av kronogods. Det dröjer med en social reform ända till 1702 — förf. är bra anspråkslös, då han säger »allerede» — då det på Sjælland, Laaland och Falster rådande Vornedskabet upphävdes. Men vad är denna reform värd, när den ofrihet, som Vornedskabet innebar, efter ett par årtionden under namn av Stavnsbaand — d:r Jensen framhåller själv i essaysamlingen s. 132, att reell identitet till stor del förelåg — utsträcktes till hela riket. Vad man härvidlag möjligen kan märka såsom en »Enevældens politiske Princip» är en sent

påkommen ohåga att se ett rättstillstånd råda i en provins, ett annat i en annan. Så bli först för en tid alla bönder fria, så åter alla ofria. Den sociala utjämningen bestod, när man räknar båda förändringarna i ett, däri att Själlands bönder för ett halvsekel framåt kunde säga sig, att Jutlands bönder numera hade det lika illa ställt som de själva enligt en maxim, som Karl IX lär ha ansett vara specifikt svensk: *mir nichts und dir nichts, so haben wir alle beide nichts*. Förf. söker skylla försämringen på den längesedan politiskt vanmäktiga adeln. Ehuru enväldig i teorien kände sig kungen ej nog stark att undvara godsägarna såsom ett slags administrativt mellanled mellan regering och allmoge. Anm. har dock svårt att förstå, vad reella hinder skulle rest sig mot en konung, som sökt draga ut konsekvenserna av de principer, som accepterats 1660, och uttalar en blyg misstanke om att Kristian VI icke kände något sådant konsekvenskrav. Är det orimligt föreställa sig, att konungen trots det han berövat adeln dess politiska makt dock kände en viss social solidaritet med densamma. Alldeles säkert är att han hade sina militära skäl för 1733 års lagstiftning, vad förf. ju också själv säger, då han s. 25 förklarar Stavnsbaandet vara »et Kompromis mellem Kongemagtens Interesse i at have en Landmilits og de af en Landbrugskrise haardt betrængte Godsejeres Ønske om at have saa meget Baand som muligt paa den Arbejdskraft, der fandtes paa deres Godser». En svensk läsare kommer härvid gärna att tänka på 1686 års tjänstehjonsstadga, som i syfte att trygga så väl försvarsmaktens rekrytering som adelns behov av tjänare förbjöd bönderna att på sina gårdar försvara mer än ett visst antal tjänare, vuxna barn inklusive. Nog ligger det närmast till hands att för så väl den danska som den svenska tvångsätgården lägga ansvaret på den makt, som kunde göra och låta, och icke på den, som passivt såg sina önskningar förverkligade.

Det danska enväldet har ägt bestånd ända fram till 1788, således i mer än fem kvartssekel, innan det utfört någon verkligt stor social reform av varaktighet. Det av Frihedsstøtten hugfästa befrielseverk, som det då utför, innebär ju dock i huvudsak endast ett upphävande av det tvång, som det pålade 1733, och ger räknat i ett med vad sistnämnda år inträffade just intet positivt resultat alls. Först om man räknar de tre åren 1702, 1733 och 1788 tillsammans, finner man något märkligt att kreditera enväldets konto. Läsaren undrar då, om en så sen social reform kan motivera den politiska frihetens förlust 1660. Han är snarast benägen att däri se ett uttryck för att även den danska regeringen låtit sig påverkas av moderna idéer, alltför starka för att någon regering, huru konstituerad den än vore, skulle kunna undandraga sig deras inflytande, nämligen upplysningens. Så ser dock icke förf. på saken. Han menar s. 24, att vad som skedde 1788 »passede med Tendenser, der allerede i Enevældens første Tid havde været fremtrædende i dens Styrelse uden nogensinde principielt at blive opgivet». Man har kommit fram till en demokratisk ordning av »Landboforholdene» på så att säga deduktiv väg. Den överensstämmer bäst »med det inderste Væsen i en Enevælde, der efter sine Principer og sin Grundlov ikke anerkendte nogen Form for politisk Aristokrati men Lighed for Tronen mellem alle Statsborgere» förklarar förf. i essaysamlingen s. 48 och anför s. 26 till stöd för att även samtiden såg saken så vad en av Landbokkommissionens mest fram-

trädande ledamöter, Chr. Colbjørnsen, yttrar om godsägarens befogenhet enligt 1733 års ordning: »en saadan herskabelig Myndighed sætter ham alt for nær ved Tronen og krænker paa een Gang baade den kongelige Magt og Medundersaatters Rettigheder».

Förf:s resonemang härvidlag är otvivelaktigt intressant och har särskilt fånglat anm., därför att denne känner samma deduktiva form för politiskt tänkande från frihetstiden. Också då kunde man påyrka en reform, för det den vore lämpad efter »l'esprit de la constitution» och kritiserade en anordning för det den därmed befunde sig i »en otrolig kontradiktion». Särskilt Nordencrantz' politiska tänkande behärskas av en sådan strävan att bringa både inre och yttre politik i överensstämmelse med författningens principer.

Är då verkligen, frågas det, social jämlikhet en konsekvens av politiskt envælde? Frågan är närmast av statsfilosofisk art, men skall som sådan här ej behandlas. I stället tillåter sig anm. att till den verkan det kan ha för uppmjukande av förf:s tes, som ju icke direkt avser mer än det danska envældet, framdraga exempel ur historien på monarkier, där ett sådant samband icke förelegat.

Först skall då, eftersom just Vornedskab och Stavnsbaand äro på tal, i anslutning till Martin P:n Nilssons framställning i kap. Gods och livegna i hans bekanta arbete om den romerska kejsartiden anföras, att den form av social ofrihet, av vilken nämnda institut voro ett slags avläggare, uppstod i det senromerska riket icke som en omedelbar följd av anhopningen av storgods utan på föranledning av kejsarstatens fiskaliska tvångspolitik. Då de skatter, den nödställda statsmakten pålade jorden, blevo så tunga, att det ej längre var någon affär att odla den, måste staten finna sig i att godsägaren, vartill den närmast vände sig med sina skattekrav, ej blott införde odlingsplikt för sina coloni utan också band dem vid torvan. Analogt ursprung har enligt Nilsson så väl nyssnämnda danska institut som den ryska livegenskapen, som bekant tillkommen under den regent, som först gjorde sig enväldig, Peter I.

Det bör också framhållas, att den konungamakt, som vid början av nyare tiden uppreste sitt välde på spillrorna av feodalstat eller ständerstat, ingalunda ansåg politisk maktkoncentration böra åtföljas av social nivellering. För l'ancien régime är tvärtom en förening av enväldig konung och privilegierade stånd konstitutiv. Konungen behövde helt enkelt socialt distingerade människor att umgås med. Så pass mycket av politiskt inflytande dröjde sig ännu kvar hos de kvarlevande medeltida korporationerna, att Montesquieu kunde förklara »pouvoirs intermédiaires» såsom konstitutiva för varje monarki. I varje fall var en adel så omistlig för densamma att Montesquieu uppställde tesen: point de monarche, point de noblesse och vice versa. Ingen av upplysningstidens monarker utom Josef II var fri från bördsfördomar, allraminst Fredrik den store och Gustav III. Den senare krävde i särskild grad en adel såsom en social infattning för kungadömet. Samma behov kände tydligen ock den andre av Danmarks enväldskungar, Kristian V, då han »Os og vort Hof til større Lustre» upprättade en ny högadel av grevar och baroner.

Å andra sidan kan naturligtvis också anföras exempel på parlamentariska församlingar fyllda av sociala fördomar. Den engelska friheten startar på så sätt olyckligt att mycket av vad som stadgas i Magna Charta har karaktär av feodal reaktion, illa kontrasterande mot de moderna nivellerings-tendenser, som representerades ej blott av Henrik II utan ock av hans tyranniske son Johan Utan Land. D:r Jensen nekar sig icke heller att framhålla, att det engelska parlamentets agrarpolitik hade en destruktiv inverkan på Englands bondestånd, och förmenar, att något liknande kunde blivit följden i Danmark, därest 1788 års reformarbete legat i händerna på en dansk ständerförsamling. Nu sekunderades tack vare enväldskonungen bondefrigörelsen av en »Bondebekyttelse». Han borde dock besinnat sig på att intet ur demokratisk synpunkt torde vara att invända mot den bondeemancipation, som strax efteråt genomfördes av Frankrikes som nationalförsamling konstituerade états généraux. Man kan icke heller säga, att senare parlamentariska församlingar varit främmande för socialpolitiska synpunkter allraminst i fall de samhällsklasser, vilkas väl det gällt att tillgodose, själva varit däri representerade. Och gör man det tankeexperimentet, att en dansk ständerförsamling existerat 1788, bör man väl gärna tänka sig även bönderna däri representerade. Så var ju förhållandet i Danmark intill 1627 och i Sverige hela ståndstiden igenom. När en svensk överväger, vad det danska enväldet tillfört Danmark av värden, som det skulle gått miste om, därest det bevarat sin självstyrelse, tänker han sig gärna samma självstyrelse igen utvecklad till konformitet med den svenska. D:r Jensen är benägen betrakta frihet och likhet såsom alternativ, mellan vilka det gäller att träffa ett val, när han icke rent av talar om den frihet, som enväldet skänkte. Att nämnda begrepp skulle i viss utsträckning utesluta varandra menar ju ock elsassaren Redslob, vilken såsom representanter för vardera principens exklusiva hävdande nämner England och Frankrike. Att i det senare landets rättighetsförklaringar frihet och jämlikhet ingått en oupplöslig förening må gälla vad det kan. Faktum är att den frihetstida parlamentarismen förutsatte en förglömmelse av ståndsmotsättningarna och stupade på försöket att bringa en privilegieutjämning till stånd. En praktiskt taget slutgiltig sådan åstadkoms i samband med den konstitutionella frihetens återupprättande 1809. De privilegieutjämningar, det karolinska enväldet åstadkom, äro små, och de, som Gustav III bragte i hamn, skulle han själv helst sett ogjorda.

På det danska enväldets kreditsida uppför förf. emellertid icke blott 1788 års stora landboreform utan överhuvud det milda och landsfaderliga sätt, varpå det i regel utövades. Som en despoti kan det rimligen icke betecknas. Till verifiering av sitt påstående anför han den respekt, som visades för äganderätt, personlig frihet, trosfrihet och tryckfrihet, de två förra garanterade genom tvenne särskilda förordningar av resp. 1801 och 1796, som föregripa bestämda rättssatser i junigrundloven, och den sista reglerad i en förordning av 1799, som visserligen stadgar livets förlust som straff för »direkte Tilskyndelser til Forandringer i Regeringsformen» — motsvarande straffbestämmelser i 1766 års svenska tryckfrihetsförordning äro böter å trehundra daler silvermynt — men känner censur endast för författare, som dömts därtill »for Overtrædelse av Lovens Bestemmelser».

Ingen har väl heller satt i fråga, att Danmark någonsin skulle styrts efter turkiska maximer, men då alla rättigheter, även när de kodifierats i särskilda stadgar, när som helst av konungen kunde återkallas, var ju den faktiska friheten alltid ett lika stort rättsligt precarium. Det är förunderligt att en dansk man vid enväldets jubelfest 1760 kan prisa ett dylikt faderligt styrelsesätt, som ju till sitt väsen förutsätter folkets omyndighet, såsom det för Danmark mest lämpade.

Det danska enväldet tog ju en gång slut, men det är egendomligt att se, huru sakta det gick. Varken den stora franska revolutionen eller julirevolutionen utlöste någon dansk folkrörelse. Det synes, som om det danska folket var immunt mot dylik besmittelse. Incitamentet till den fria författningen kom egendomligt nog, såsom förf. framhåller i sin framställning, från de europeiska makter, som besegrat revolutionen och Napoleon. Fredrik VI såg sig nämligen för likformighetens skull föranlåten att, när han ändock i kraft av en bekant bestämmelse i den tyska förbundsakten av 1815 skulle ge Holstein »eine landständische Verfassung», också lyckliggöra så väl Slesvig som kungariket med ständerförsamlingar. Under de förberedande förhandlingar, som härvid ägde rum, fällde en dansk statsman som argument mot varje konstitutionellt medgivande det dråpliga yttrandet (se s. 46), att det låg »noget anstødeligt i at blive regeret af sine Medundersaatte», och det behövdes — *mirabile dictu* — påstötningar från själve Metternich för att få den danska regeringen att övergå »from sounds to things». När det så äntligen blev allvar av, fick kungariket — hertigdömenas problem kan här lika väl som i d:r Jensens lilla bok lämnas å sido — icke en utan två ständerförsamlingar. Längre hade det danska enväldet ännu efter sju kvartssekel icke hunnit i en strävan, som väl särskilt bort ligga det om hjärtat såsom ett uttryck för dess eget väsen, den folkliga integreringen, än att ett dylikt återfall i medeltidens i Frankrike ännu omedelbart före den stora revolutionen rikt florerande landskapspartikularism kunde äga rum. Som en stor demokratisk merit kan åter förf. framhålla, att den danska ordningen icke såsom den preussiska gynnade godsägar-klassen genom att låta denna utse majoriteten av ständerförsamlingen. Ingen av de tre klasser, som utsågo ledamöter i den under gemensamt rådpläggande provinsförsamlingen, kunde taga en »Særstilling» i anspråk. På ett självständigt sätt tillgodogjorde sig enväldet främmande impulser och bragte härvid i dagen den demokratiska åskådning, som förf. anser från början ha varit ett med dess väsen.

Då Fredrik VI införde rådgivande ständer, kan han tänkas ha resonerat utifrån lärdomar av det slag, som berättelsen om de sibyllinska böckerna är avsedd att skänka. Genom att i tid ge folket en liten gåva, ville han, såsom framgår av förf:s framställning, förebygga, att det någonsin begärde mer. Beräkningen visade sig vara oriktig. Danskarna eller vissa ledande skikt bland dem fingo genom ständerförsamlingarna smak för konstitutionellt liv och begärde snart en författning av modernt snitt. Resultatet blev junigrundloven, som enligt förf. icke ens hade så mycket av nationell prägel som ständerförfattningen ägt. Belgiska förebilder ha blivit avgörande. De levande krafter, som rörde sig i de utifrån lånade konstitutionella formerna, voro dock rimligen skapelser av den föregående inhemska utveck-

lingen. Särskilt gäller detta om bondevänstern. Den har enväldets stora landboreform att tacka för tillvaron. Ehuru »tænksomme» bönder ursprungligen enligt förf. icke ville höra talas om enväldets avskaffande, förstodo de snart till sin förmån utnyttja junigrundlovens demokratiska valordning. Icke minst var den valkretsordningen härvid till gagn, så till vida som den icke såsom den svenska valkretsordningen från 1866 ända fram till 1909 favoriserade städerna utan lät stad och land välja gemensamt.

Emot ett hotande bonderegemente är 1866 års grundlov på så sätt en reaktion, att genom särskilda privilegier för de större »Landejendomsbesiddere» och de mer välställda »Købstadboere» förhindrades, att böndernas representanter kommo att behärska landstinget. Synnerligen intressant är härvid förf:s ord i hans essay »Aristokratiet i Danmark» (s. 49): »det var, skønt i helt andre Former, ligesom lidt af det gamle Rigsraad, der blev genrejst i det nye Landsting, hvor Mænd med store Godser og af gamle Slægter kunde faa Sæde ved Standsfællers Tillid eller undertiden ved Kongens Udvalgelse». Denna högadliga renässans under tvåkammerssystemets skydd, vartill paralleller i Sverige från samma tid icke saknades — i första kammaren sökte den godsägaradel, som av ämbetsadeln undanträngts från riddarhuset, en tillflykt — fick dock ett slut genom parlamentarismens genombrott 1901. Sehested och Frijs få såsom ministernamn lämna plats åt Christensen, Hansen och Sørensen. Den parlamentarism, dessa herrar inaugurerade, är dock av annat slag än den engelska, som åberopats som mönster. Medan den parlamentariska demokratin i England »dækkede over og var betinget af en faktisk politisk og social Aristokratisme» (s. 56) var den danska demokratisk icke blott formellt utan i verkligheten. Häri ser förf., om anm. förstätt honom rätt, i sista hand ett resultat av enväldets sociala nivelleringsarbete. »Moderne dansk Demokrati er i sin Oprindelse», säger förf. i essayen »Enevælde og demokrati» s. 64, »knyttet til gammel dansk Enevælde, til hvad A. D. Jørgensen kaldte det friheds- og lighedssøgende danske Kongedømme».

I framställningen av Norges författningsutveckling från 1814 är det byråkratien, som framträder som det danska enväldets skapelse. Eidsvoldsförfattningen är sedan i sin ordning byråkratiens verk. Den skarpaste inrikespolitiska motsättningen i det nittonde århundradets Norge är den mellan bonde och ämbetsman. I början misstrogen mot »denne mærkelige nye Indretning, der skulde kaldes for Stortinget» (s. 68) har den förre i det långa loppet trätt in för en utökning av dess makt och 1884 bragt byråkratien »der havde historisk Rod i den gamle Forbindelse med Danmark og som havde haft en Støtte i den gældende Forbindelse med Sverige» (s. 71) på knä genom maktdelningsförfattningens förvandling till parlamentarism.

Kontentan av Kieltraktaten återger förf. på ett sätt, som måste väcka anm:s gillande. »Kongen af Danmark afstod Norges Rige til Kongen af Sverige», heter det s. 65 med en lydelse, som ju svarar mot lydelsen av den omstridda art. IV. Problemet om kungens veto i grundlagsfrågor, det mest intrikata som den nordiska statsrätten känner, löser han genom en

kategorisk förklaring s. 70, att sagda vetorätt »var uden Hjemmel i Grundloven». Så enkelt ligger den dock icke till. Det centralaste av alla problem i detta sammanhang upptar han icke: huru kom det sig, att norrmännen, vilka, såsom förf. framhåller, helt hade sin militär till sitt förfogande, i det längsta troget framhårdade i sin trohet mot det enväldigt styrda Danmark, men voro så ängsliga för en förbindelse med Sverige, som, självt konstitutionellt styrt, aldrig satte i fråga annat än att Norge i sagda förbindelse skulle inträda som konstitutionell stat. Och huru kom det sig, att norrmännen plötsligt 1814 infekterades av franska revolutionens läror, medan danskarna först fingo smak för frihetens ädla vin, när deras konung nödgat dem att läppja därpå.

Framställningen av Sveriges författningsutveckling är i stort sett korrekt, men har icke samma personliga prägel som den, förf. ger av motsvarande företeelser i eget land. Ett par faktiska oriktigheter ha insmugit sig. I framställningen av frihetstidens statsskick talas om »Statsraadet». Det bör heta »Rigsraadet». Gustav III erhöll icke 1772 utan först 1789 »fuld Magt over Administrationen». Vår nu gällande regeringsform är icke daterad samma dag som Danmarks Grundlov utan den 6 juni. Den, som har intresse för kuriositeter, kan i alla fall taga sig en funderare över det egendomliga i att i Danmark den 5, i Sverige den 6 och i Norge den 7 juni äro nationella bemärkelsedagar.

Presentationen av d:r Jensens skrift är därmed till ända. Den kan sägas ha blivit alltför lång i förhållande till skriftens eget blygsamma omfång. Längden låter sig emellertid försvara med hänsyn till de synnerligen centrala problem, den behandlar. Anm. anser sig också kunna skylla på dess i viss mån utmanande karaktär. Den, som i en miljö, i vilken konstitutionella ideal stå högt i kurs, drar en lans för det personliga regementet, låt vara under tider, som nu ligga ett århundrade och mera tillbaka i tiden, får vara beredd på ivriga motsägelser och ingående diskussion, även om eller helst när han utvecklar sina teser på ett bestickande sätt i en framställning, lika mycket präglad av ingående sakkunskap som stora vyer och fyndig kombinationsförmåga.

Fredrik Lagerroth.

CARL ARVID HESSLER: *Staten och konsten i Sverige*. Sthm 1942. 125 sid.
Pris kr. 3: 50.

Inom ett litet utrymme beskriver förf. en lång utveckling av den svenska statens förhållande till konsten från frihetstiden till våra dagar. Den lilla boken är utomordentligt väl komponerad, den fångslar genom sin knappa, klara saklighet och stimulerar både genom det originella valet av ämne och det sätt varpå detta behandlats.

Förf. redogör för allt eller det mesta statsmakterna utträttat för att befordra konstutvecklingen under olika tider. Början gjordes 1739 med ett litet anslag av ständerna till kungl. ritareakademien, konstakademiens före-

gångare. Anslaget höjdes avsevärt redan under frihetstiden och ökades under Gustav III, då akademien kan sägas ha fått en fullt tryggad ställning. Genom konungens stora skulptur- och tavelsamlingar lades grunden till vårt nationalmuseum. Förf. anför greve Ruuths intressanta principdeklaration efter Gustav III:s död att dessa samlingar, såsom köpta med statens medel, borde tillfalla staten, vilket också i viss mån skedde genom inrättandet av ett museum i en av slottsflyglarna, fullt i överensstämmelse för övrigt med en av konungen redan uppgjord plan.

Med rätta betecknar förf. 1700-talet som grundläggningstiden för statens konstvårdande verksamhet. Han låter oss närmare följa hur denna sedan fortsatte och utvecklades under 1800-talet. Om tillkomsten av det stora nationalmuseibygget, som efter hårda strider beslöts vid 1844—45 års riksdag i förstärkt statsutskott med endast två rösters majoritet, lämnas en jämförelsevis ingående framställning. Vi få vidare se hur riksdagen efter segt och långvarigt motstånd på 1850-talet börjar anslå medel till konstinköp i det dubbla syftet att rikta sina samlingar och stödja de inhemska konstnärerna. »Därmed hade staten överskridit gränsen till ett verksamhetsfält, som tidigare främst odlats av monarken, hovet och aristokratien.»¹ Inköpsanslaget höjdes sedermera väsentligt, och krav på dess ytterligare ökning och fördelning till olika ändamål återkomma med växlande framgång ständigt i det följande. Möjligen kunde i detta samband omnämnas det största konstförvärv staten väl någonsin gjort genom inköp (med lotterimedel) av det Thielska galleriet 1924. Skapandet av en ny förvaltningsgren för konstsamlingarna, organiserandet av statens konstinstitutioner och konstundervisningens ordnande under 1800-talets senare hälft ägnas ett särskilt kapitel. Den expansion statens konstpolitik genomgår under 1900-talet får en intresseväckande belysning. Förf. berör olika strävanden att popularisera konsten, att göra den till folkets andliga egendom dels genom decentralisation av samlingarna (vidgad depositionsverksamhet), dels genom ökat understöd för utställningar, bl. a. vandringsutställningar. Uppslag av konstnärer, såsom Richard Berg och Georg Pauli, gå här hand i hand med initiativ av arbetarklassens ledande män, Värner Rydén och Olof Olsson. Slutligen behandlas det betydelsefulla initiativ, som under 1930-talet togs av Arthur Engberg till konstnärernas understöd genom att de bereddes möjlighet till arbete med den konstnärliga utsmyckningen av statens byggnader. Förmedlingen av detta arbete skulle handhas av ett statens konstråd, som skulle ha för ändamålet särskilt avsatta anslag till sitt förfogande. Det var en central händelse i historien om staten och konsten, framhåller

¹ Precedensfall från äldre tid hade dock inte alldeles saknats. Vid 1738—39 års riksdag genomdrev Tessin »att en summa på 5000 d. s. m. skulle utsättas av byggnadsfonden för att förvärva sällsynta tavlor och möbler, som voro i fara att uppköpas ur riket». Holst, Carl Gustaf Tessin, Lund, 1931, s. 209. — Då förf. omtalar ett par i riksdagen vid olika tider framförda förslag att inköpa verk av vissa konstnärer, bl. a. av Marcus Larsson 1856, kunde måhända Lorenzo Hammarskjölds motion 1818 om 25000 rdr till von Breda för att sätta honom i stånd att utföra sin stora kröningstavla har berörts. Motionen föranledde rätt intressanta debatter, i vilka bl. a. konstnären själv deltog. R. o. A. 1817—18, II: 1, s. 100 ff.; II: 2, s. 24 ff., 324 ff.; V: 2, s. 202 ff.

förf., då proposition härom framlades 1937. Genom dess antagande togos konstnärerna i statens tjänst.

Mera än den rent faktiska utvecklingen av statens konstvårdande verksamhet medels penningunderstöd och andra åtgärder intressera emellertid förf. de idéer, som därunder bröto sig mot varandra, och de krafter, som framdrovo eller motverkade denna utveckling. Till en början, under frihetstiden, anlades företrädesvis nationalekonomiska, merkantilistiska synpunkter på statens ställning till konsten — man ville uppamma konstnärer inom landet för att slippa ifrån att inkalla utlänningar — men småningom växer intresset för konstodlingens främjande utan direkt ekonomiska biavsikter. Under 1800-talet stadgar sig alltmer uppfattningen om konsten såsom ett element i den nationella kulturen, som därför kräver statens vård och uppmuntran. På denna uppfattning bygger 1900-talets demokratiserade stat vidare i sin strävan att »socialisera konsten» och alltmer infoga konstnärerna i det svenska kulturarbetet. Förf. visar hur konstvården sålunda blir en positiv uppgift för staten i samma mån som den själv växer ut till en modern kulturstat.

Ett karakteristiskt drag i framställningen — kanske det mest karakteristiska — är den sociologiska synvinkel, ur vilken utvecklingen betraktas. Författaren undersöker hur olika partier, klasser och samhällsgrupper ställt sig till konstpolitiken och låter dem komma till tals genom företrädare i riksdagen, ur vilkas anföranden ett flertal väl utvalda, belysande citat meddelas. Ett visst gagn för dessa delar av sin undersökning har förf. haft av de av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala publicerade studierna om riksdagens sociala sammansättning. Han konstaterar att de två lägre stånden, framför allt bönderna, ställde sig njuget, inte sällan helt avvisande mot konstanslag och institutionella nyordningar på konstvårdens område, medan de två högre, ämbetsmannabetonade stånden intogo en mera gynnsam hållning. Samma motsats inom representationen återkommer till en viss grad under tvåkamarsystemet mellan böndernas och herrarnas kammare. På 1900-talet utjämnas denna motsats i samband med förskjutningar i kammarnas sociala sammansättning, om den ock stundom alltjämt gör sig gällande i meningsbrytningar mellan lands- och stadsrepresentanter. Inom den borgerliga medelklassen, de affärsdrivande och näringsidkande kretsarna höjdes röster både för och mot ett statsingripande till konstens förmån. Arbetarklassens politiska maktillväxt på 1900-talet har betytt en utveckling i avgjort konstvänlig riktning, nära sammanhängande med denna klass' bildningssträvanden i den demokratiska kulturpolitikens tecken.

»En frågas utgång blir alltid i överensstämmelse med vars och ens intresse uti saken», är ett uppriktigt ord av en bondeståndsledamot på 1840-talet, som förf. i olika sammanhang citerar och vars giltighet han velat närmare pröva på den sak han upptagit till utredning. Man får en god inblick i de sociala intressenas spel bakom den utveckling av statens konsthägnande verksamhet, som leder från den aristokratiska partiledaren och konstyänen Karl Gustav Tessins insats för 200 år sedan till den socialdemokratiska ecklesiastikministern Arthur Engbergs i vår tid. Alldeles har väl inte förf., trots att han synbarligen är på sin vakt, undgått den fara att schematisera, som lätt inställer sig vid undersökningar av här ifrågakörande

slag. Men i det hela äro hans iakttagelser träffande. Han älskar vida utblickar och förstår att ge sina sammanställningar en pregnant formulering.

Det hade varit värdefullt om den svenska konstpolitiska utvecklingen, låt vara i största korthet, även setts ur komparativ synpunkt. Förf. nöjer sig härvidlag med några få notiser. En blick på förhållandena utomlands skulle ytterligare ha belyst förutsättningar och möjligheter här hemma. Och helt säkert skulle impulser utifrån på konstvårdens — liksom konstens — område varit värda att beakta.

Med en elegant form förenar Hesslers skrift redan genom ämnesvalet nyhetens behag. Efter vad han själv påpekat har hans mening med den bl. a. varit att visa hän på en viktig forskningsuppgift, som hittills alltför mycket försumrats.¹ Konstvården är endast en liten gren av statens kulturella verksamhet. Det vore av intresse, framhåller förf., att åtminstone ifråga om huvudlinjerna ta upp till undersökning den väldiga expansion, varigenom den moderna staten i allt raskare tempo lagt under sig det ena området efter det andra av andlig och materiell kultur. Han nämner exempel på en del sådana områden, lämpliga som undersökningsobjekt, och en del andra skulle kunna tilläggas; den högre och lägre undervisningen, socialvården i dess olika förgreningar, statens ekonomiska företagarverksamhet m. m. Särskilt betonar han intresset att lära känna vad de i riksdag och regering härskande sociala grupperna »betytt som drivande eller återhållande krafter i statslivet och av vilka motiv de handlat som de gjort». Över huvud vill förf. framhäva vikten att beakta »statens sociologiska sammanhang, som är större än det författningspolitiska». Först därigenom får man det rätta realistiska greppet på statslivets skilda problem. Förf:s synpunkter äro i hög grad intresseväckande, om också inte allt igenom nya. Han har pekat på ett vidsträckt forskningsfält, där mycket finns att göra, så vidsträckt att det delvis, som han själv antyder, kanske ligger »utanför statsvetenskapens gränser».

A. B-z.

EDVARD THERMÆNIUS: *Adressdebatten i underhuset*. En studie i parlamentarisk teknik och tradition. Skrifter utg. av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom Axel Brusewitz. XV. 236 sid. Pris kr. 5:—.

Docent Thermænius' arbete om den engelska adressdebatten — det femtonde i den nu tioåriga skriftserie, som utgives av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala — ansluter sig värdigt till den tradition i fråga om på grundliga källstudier fotade arbeten om engelsk politik, som skapats särskilt genom avhandlingar av Knut Petersson och Georg André.

I betraktande av den essayistiska prägel, som ofta utmärker den engelska litteraturen på området, är det med särskild tillfredsställelse man hälsar dessa svenska undersökningar, som utgå från ett väl redovisat material. Liksom i tidigare arbeten har doc. Thermænius dessutom bifogat en särskild resonerande litteraturöversikt av betydande värde för framtida forskare. Här

¹ Hessler, En forskningsuppgift. Sv. tidskr. 1942, s. 168 ff.

fäste man sig emellertid vid att han blott i ringa utsträckning begagnat statsmannabiografierna. På en eller annan punkt borde detta dock ha kunnat utnyttjas mera än som skett: så återopas på tal om Gladstone's avgång 1894 (s. 216 n. 5) endast Morley's arbete, men icke den långt modernare framställningen i Gardiner's biografi över Sir William Harcourt. Ett studium av denna skulle ha löst den fråga förf. här finner sig nödsakad att gå förbi. A andra sidan är det troligt, att en systematisk genomgång av biografierna för förf:s ämne icke skulle ha givit så mycket att den lönat mödan, och det material som redovisas har även därförutan ett högst imponerande omfång.

En stor förtjänst är, att författaren ägnar väsentlig uppmärksamhet åt 1700-talets statsskick. I allmänhet ha både engelska och utländska iakttagare skytt att ge sig in på hithörande problem, vilka onekligen äro ganska svårbehandlade och främmande för nutidens människor. Men den engelska parlamentarismens former bli obegripliga, om man icke ser dem mot bakgrunden av 1700-talsutvecklingen. Atskilligt av vad som nu är rena kuriositeter hade då en högst avsevärd reell betydelse och stod i nära sammanhang med andra institut, vilkas vikt det icke skulle falla någon in att förneka. Med sitt utpräglade intresse och sinne för betydelsen av dessa former har docent Thermænius visat sig utomordentligt väl skickad att klargöra dylika sammanhang, och han har också givit en mycket god bild av särskilt det tidigare 1700-talets parlamentariska förhållanden. I fråga om fortsättningen, då de grundläggande handlingsvanorna hunnit bli någorlunda stadgade, är hans framställning naturligt nog mera knapphändig, men dock tillräckligt utförlig för att kunna rätta åtskilliga missuppfattningar i tidigare författarens arbeten.

Adressdebattens uppkomst hänförf. därtill, att underhuset hyste bekymmer för att den underdåniga svarsadressen till trontalet skulle kunna missförstås som ett förhandsgodkännande av regeringens förslag, eventuellt också av sådana tidigare regeringshandlingar, vilka kunde göras till föremål för ansvarsutkrävande. Redan i mitten av 1700-talet förvandlades adressdebatten emellertid till vad den senare kommit att bli, nämligen en »generaldebatt», där vad som helst kan diskuteras och intresset knyter sig till själva överläggningen snarare än till dess resultat. Bakgrunden härtill är givetvis det av förf. betonade förhållandet, att just under detta skede det parlamentariska statsskicket började taga form, att man började skilja mellan monark och regering och att hövlighetsfraserna gentemot monarken därför icke vidare behövde innebära något förtroende för regeringen, lika litet som kritik mot regeringen under debatten behövde innebära sidvördnad mot monarken. Kanske hade det också varit värt att något starkare framhålla sambandet med de fastare majoritetsförhållandena i underhuset: när regeringen var säker på sin majoritet, kunde den med större lugn ge oppositionstalarna tillfälle att lufta sin indignation över regeringspolitiken.

I fråga om tiden efter 1832 års parlamentsreform är det måhända naturligt, att en framställning med så pass stark inriktning på författningens former blir något mindre givande. Docent Thermænius har dock i ett slutkapitel givit en analys av adressdebattens författningspolitiska betydelse under 1800-talet — som mönster för andra länder (något större utrymme hade där kanske kunnat ägnas Schwerins och andras försök att efterbilda

institutet i Sverige), för utlösningen av regeringskriser, som allmänt kontrollinstitut och som instrument för upplysning och propaganda. Vad han här lyckas göra klart, är att adressdebattens avgörande betydelse icke ligger i att en regering kan fällas genom votering och ändringsförslag till adressen — ehuru även detta förekommit t. o. m. så sent som 1924 — utan i att den ger möjligheter till en kontroll av regeringens politik och ett klarläggande av denna, som icke skulle kunna komma till stånd utan en sådan regelbunden »generaldebatt». Att det »prat», varom parlamentarismens kritiker pläga tala så föraktfullt, har lika stor betydelse som blod och järn, därom kan ingen läsare av Thermænius' bok stanna i tvivelsmål. Även andra anförda synpunkter äro väl värda uppmärksamhet, och det är icke författarens fel, att en ännu mera ingående studie över denna sida av problemet icke skulle kunna göras utan att glida över i en framställning av Storbritanniens parlamentariska historia i dess helhet — så nära är adressdebatten sammanknuten med hela det parlamentariska systemet.

Författaren ägnar en betydande del av arbetet åt den nuvarande adressdebattens former, och hans framställning är här instruktiv om också proportionsvis kanske väl utförlig. Beträffande den nutida adressdebattens innehåll — vars begränsning till ett mindre antal frågor klart ådagalägges — saknar man däremot en mera genomförd jämförelse med andra allmänna debatter: om misstroendevota, på grundval av frågor (»adjournment to discuss a matter of urgent public importance») o. s. v. Det vore onekligen rätt intressant att veta, i vad mån sådana debatter äga rum under veckorna närmast efter adressdebatten, och om de behandla frågor, vilka upptagits i sådana ändringsförslag till adressen, vilka aldrig hunnit komma under behandling. Utan kännedom härom kan man i själva verket icke fälla något slutligt omdöme om adressdebattens betydelse vare sig som generaldebatt eller som kontrollinstitut, och det borde knappast ha vållat förf. några oöverkomliga svårigheter att genom stickprov för ett antal år bilda sig en uppfattning i frågan.

En synpunkt, som förf. särskilt framhåller vid sidan av adressdebattens betydelse som kontroll- och kritikinstitut, är att den ger både regering och opposition tillfälle till upplysning och propaganda. Att detta gäller den parlamentariska debatten över huvud har mer än en gång påpekats, men det är icke alldeles klart, att adressdebatten därvidlag intar någon särställning. Det gäller om varje »stor» debatt, att den tjänar upplysnings- och propagandasiften, men adressdebatten är ju blott en av sessionens stora debatter (vilket förf. också i annat sammanhang framhåller). Också härvidlag hade en jämförelse med de sistnämnda varit önskvärd: koncentreras adressdebatten verkligen till de allra viktigaste stridsfrågorna, eller finns det måhända en tendens att reservera dessa för särskilda debatter? I förra fallet kan man med skäl framhålla just adressdebatten som ett särskilt viktigt propagandainstrument, i det senare däremot naturligtvis icke.

Författaren tilltror icke underhusdebatterna något större värde, när det gäller att inverka på den enskilde parlamentsledamotens ståndpunkt, sådan den kommer till uttryck i voteringarna. I anledning härav finns det emellertid skäl att erinra om, att det för regeringen ej blott är av vikt att över huvud bevara majoriteten, utan även att få så stor övervikt som möjligt. Man

skulle därför ha kunnat önska, att denna ingående studie över den moderna adressdebatten också omfattat en analys av röstsiffrorna för ett större antal voteringar om ändringsförslag under de senare åren. Att ändringsförslagen avvisas, är välkänt, liksom även att röstsiffrorna växla på grund av underhusmedlemmarnas större eller mindre plikttrohet vid voteringarna. Men vad är det som betingar dessa växlingar? Är det helt enkelt så, att röstsiffrorna (på båda sidor, men särskilt på regeringssidan) sjunka, när frågor av mindre intresse förekomma till behandling? Eller händer det i adressdebatten liksom vid behandlingen av särskilda lagförslag att fallande majoritetssiffror uttrycka ett minskat förtroende för regeringens politik i den förevarande frågan? Det är dock betydligt lättare att stanna borta från en votering än att rösta mot sitt parti. I denna fråga torde ett närmare studium av icke blott röstsiffrorna, utan även förteckningarna över de röstande ha vissa upplysningar att ge.

Om således alltjämt vissa frågor kvarstå obesvarade särskilt när det gäller den nutida adressdebatten, måste det å andra sidan sägas, att detta förhållande väger lätt i jämförelse med de stora, förut nämnda förtjänsterna hos docent Thermænius' arbete. Som specialundersökning fyller det högt ställda krav, och även den som i ganska ringa grad är förtrogen med den engelska parlamentarismens särskilda problem kan studera det med stort utbyte, ej minst tack vare författarens som vanligt levande, konkreta och klara framställningssätt. Man skulle även önska, att denna bok, liksom flera andra av dem som ingå i Statsvetenskapliga Föreningens skriftserie, snarast möjligt kunde bli överförd till utländskt språk.

Gunnar Heckscher.

ADOLF TÖRNGREN: *Från Finlands strid för rätt och frihet. Personliga upplevelser åren 1901—1914.* Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, CCXC. Helsingfors 1942. 496 sid.

Material till belysning av den händelserika och utomordentligt betydelsefulla period i Finlands moderna historia, som tiden från förra seklets slut fram till det första världskriget utgör, har redan i anmärkningsvärt stor utsträckning framlagts i tryck. Här må erinras om memoarverk sådana som Aug. Langhoffs digra »Sju år såsom Finlands representant inför tronen» och Edv. Hjelts »Från händelserika år» (1:sta delen), biografier sådana som Sigurd Nordenstrengs bok om Mechelin och Ernst Estlanders levnadsteckning över V. M. v. Born, en brevsamling sådan som Carl Alexander Armfelts »Politiska brev», många andra arbeten att förtiga. Ett nytt memoarverk utkom förlidet år, dr Adolf Törngrens »Från Finlands strid för rätt och frihet, personliga upplevelser åren 1901—1914».

Törngren hör till dem som stodo i de politiska händelsernas centrum under den s. k. ofärdstiden. Han var en bland ledarna av det passiva motståndet mot förryskningssträvandena, sådant detta motstånd tog sig uttryck såväl i hemlandet som i verksamheten utomlands till Finlands förmån. Under den korta mellantiden av konstitutionellt styre 1906—1909 tjänstgjorde

han vid Finlands statssekretariat i Petersburg och fick därigenom en ökad inblick i ryska politiska förhållanden. Törngren har tidigare i olika skrifter framlagt sina minnen och intryck från dessa brytningstider, bl. a. i arbetena »Med ryska samhällsbyggare och statsmän» (1929) och »På utländsk botten» (1930).

Det nu publicerade verket bygger på ett mycket omfattande otryckt källmaterial: 1.200 brev till författaren från olika politiskt aktiva personer — bland dem Leo Mechelin, Alexis Gripenberg, R. A. Wrede, Eero Erkkö och Konni Zilliacus — samt författarens egna brevkoncept, anteckningar och promemorior. Framställningen har karaktären av minnesanteckningar i nära anknytning till de nämnda källorna. Den energi, varmed åttioåringen — Törngren är född 1860 — gått till verket är värd allt erkännande; det bör nämnas att han på grund av en ögonsjukdom varit helt hänvisad till att diktera. Som en följd av denna metod vid bokens nedskrivande får man väl betrakta det förhållandet, att det otryckta materialet, speciellt naturligtvis breven, mycket ofta avtryckes in extenso inne i texten. Detta förfarande — som erinrar en finländsk läsare om historikern Danielson-Kalmari, även han på gamla dagar tvungen att diktera i stället för att själv skriva — innebär kanske ur rent litterär synpunkt ett minus, men ter sig för vetenskapsmannen, som främst är intresserad av memoarverkets källvärde, närmast som en fördel. Törngren synes f. ö. själv betrakta dessa i boken avtryckta arkivalier såsom stommen i sin framställning. »För att göra i synnerhet breven, men också övriga källskrifter förståeliga för läsaren, ha de», säger han, »infogats i sammanhängande skildring av händelser och åtgärder, i vilka förf. på ett eller annat sätt medverkat, ofta som initiativtagare.» Det framgår även, att denna sammanbindande skildring av händelseförloppet stundom är mer eller mindre direkt hämtad ur författarens tidigare utgivna arbeten.

Man antecknar med tillfredsställelse, att Törngren i form av bilagor publicerat ett antal promemorior, brev och betänkanden av betydande intresse för dem som ämna vetenskapligt behandla denna händelserika tidsperiods historia. Dock frågar man sig, vartill det egentligen tjänat att såsom bilagor återge två rätt vidlyftiga promemorior av Mechelin (tillsammans 33 tättryckta sidor), som författaren redan tidigare offentliggjort i sitt arbete »Med ryska samhällsbyggare och statsmän».¹ Även en tredje bilaga (»Finlands förhållande till Ryssland kan uttryckas i följande satser — — —») återfinnes i det äldre arbetet. Detsamma är f. ö. fallet med vissa i texten in extenso anförda aktstycken (ss. 72, 73 och 80—82).

Törngren uppehåller sig såväl vid utvecklingen hemma i Finland som vid underhandlingarna med olika ryska oppositionsgrupper och propagandan till förmån för Finland ute i Europa. Intressant är den framställ-

¹ Betr. promemorian »Tankar om Finlands ställning till det ryska kejsardömet» lägger man märke till att den i sin nytryckta form i fråga om ett par enstaka ord skiljer sig från den äldre återgivningen. Medan sålunda Plehwe i den tidigare versionen betecknas såsom »bundsförvant» till Bobrikoff, finner man i den nu föreliggande texten ordet »överordnad». Det verkar därför som om här vore fråga om två skilda avskrifter av den ursprungliga promemorian.

ning, som ges om förhandlingarna med det något år före rysk-japanska kriget bildade liberala semstvo-partiet i Ryssland (som sedermera spjälktes upp på två grupper, 'oktobristerna' och de konstitutionella demokraterna, de s. k. kadetterna). Dessa underhandlingar ha visserligen tidigare skildrats såväl av Törngren själv som av andra författare (Nordenstreng i Mechelinbiografien och Estlander i levnadsteckningen över v. Born), men de ägnas nu en i vissa avseenden utförligare behandling. En anmärkningsvärd episod under dessa sonderingar var Törngrens sammanträffande i januari 1904 med tre av semstvopartiets ledande män, furst Peter Dolgoroukoff, statsrättsprofessorn Vladimir Hessen och nationalekonomen Vladimir v. Dehn. Det framgår av anteckningarna om detta sammanträffande — delvis återgivna redan i boken »Med ryska samhällsbyggare och statsmän» — huru de synpunkter Törngren och hans följeslagare dr J. N. Reuter framlade för de ryska politikerna åtminstone till formen voro avsevärt modestare än det rätt långt gående reformprogram Mechelin kort förut uppgjort och tillstått Dolgoroukoff (de delvis ganska radikala reformkraven i detta program hade f. ö., enligt vad Ernst Estlander förmodar i sin v. Bornbiografi, influerats av v. Borns mera outrerade tänkesätt).

Bland de uppgifter som ges om den inre politiska utvecklingen i Finland har anmälaren med speciellt intresse tagit del av en brev- och telegramväxling mellan Törngren, Mechelin och Alexis Gripenberg, som belyser de närmare omständigheterna vid den Mechelinska senatens tillkomst och besättandet av ministerstatssekreterarposten i Petersburg. Man får ett starkt intryck av de svårigheter som framträdde — svårigheter som klart visa hur överdrivet det vore att beteckna novemberhändelserna 1905 såsom ett *parlamentariskt* genombrott. Hur föga de konstitutionella partiernas i Finland opinion kunde räkna med en definitiv bestämmanderätt över vilka som skulle träda i spetsen för landets styrelse belyses kanske bäst av följande brev från Törngren till Gripenberg:

»Förutsättas måste att listan icke antages eller förkastas helt och hållet, utan att enskilda förändringar göras. Troligen inga utsikter för Kari. De övriga presentabla. Obolenski handlar där möjligen uppriktigt, men utsättes här för stark påtryckning av missnöjda mäktiga vännar. På Linders hjälp för listan kan man ej lita — — —. Mechelin duger ej ens framdeles [till ministerstatssekreterare] för kejsarn, Björnberg kan man få utnämnd till ministerstatssekreterare, men enligt min uppfattning olämplig och intrigant. Träffade grevinnan Olga [Heiden] som sade att änkekejsarinnan kommer att arbeta energiskt för sina två skyddslingar, Björnberg och Castrén, vilket hon ansåg böra tagas i betraktande. Jag anser början böra göras med Linders avsked. I nödfall kunde Oerström tillsvidare sköta tjänsten. Viceordföranden och de övriga i senaten borde dessförinnan [förrän Linder avgått] icke pressas fram.» — — —

Det var ett försiktigt loverande och kryssande mellan många klippor och blindskär, som krävdes — trots att slutresultatet i fråga om senatsuppsätt-

ningen kom att utåta sig som en eftergift åt den parlamentariska grund-
satsen eller rentav som ett godtagande av denna.

Det anförda må tjäna som exempel på de intressanta ämnen, som i Törn-
grens bok belysas av nytt primärmaterial. Författaren nämner, att han
numera överlämnat sina brev och anteckningar till Finlands riksarkiv. De
ha uppenbarligen ännu mycket att bjuda forskaren.

S. L.

REDOGÖRELSE FÖR FAHLBECKSKA STIFTELSENS VERKSAMHET ÅR 1942

Sedan professor Erik Lindahl i början av året utnämnts till professor i Uppsala och härvarande professur i nationalekonomi med finansrätt därmed blivit vakant, har Stiftelsens kollegium utgjorts av professorerna Lagerroth, Bolin, Gjerstad, Quensel och undertecknad i egenskap av ordinarie ledamöter och därjämte av professor Malmgren, vilken under hela året såsom förordnad att uppehålla det efter honom lediga professors-ämbetet varit adjungerad ledamot. Som præses har undertecknad fungerat. Professor Malmgren har liksom förut innehaft posten som sekreterare och redaktör för Statsvetenskaplig Tidskrift.

Under året har Kollegiet hållit åtta sammanträden, av vilka ett som vanligt var förlagt till Stiftarens födelsedag den 15 oktober och förenat med nedläggning av krans på hans grav.

I serien »Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen» har under året ett nytt nummer utkommit: *Gustaf Olsson*, 1935 års indiska författning.

Av Statsvetenskaplig Tidskrift har årgången 45 utkommit med fyra häften, varav ett dubbelhäfte, på tillsammans 431 sidor. I redaktionen ha såsom förut utom redaktören professor Malmgren medverkat professor Axel Brusewitz, Uppsala (litteraturgranskningar: politik) och docenten Edvard Thermænius, Göteborg (översikter och meddelanden: politik).

Något premium har icke under året utdelats.

Enligt uppdrag av universitetets rektor har professor Olivecrona deltagit i revisionen av Stiftelsens räkenskaper.

Lund i februari 1943.

Gottfrid Carlsson.

**Räkning över Fahlbeckska Stiftelsen för räkenskapsåret
1941—1942.**

(Utdrag ur räkenskaperna för Lunds Universitet.)

Balans från föregående räkenskapsår.

Sydsv. Kraft A.-B:s 4 1/2 % obligationer.....	96,000: —	
Sthlms int.-garanti A.-B:s 4 1/2 % d:o.....	25,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 4 1/2 % obl. av 1933	20,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 4 1/2 % obl. av 1932	30,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 4 % obl. av 1934	75,000: —	
Sthlms stads 4 % obl. av år 1940	15,000: —	
Sparbanken i Lund	3,423: 14	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank.....	18,337: 49	
Skandinaviska Banken.....	2,368: 22	285,128: 85

Uppbörd.

Räntor å obligationer	11,346: —	
Räntor å i banker inestående medel	1,251: 97	
Kursvinst å obl. och bonus vid konvertering av obl. ...	842: 50	
A.-B. C. W. K. Gleerup, skriftserien	86: 50	13,526: 97
	Summa kr.	298,655: 82

Utgifter.

1) *Statsvetenskaplig Tidskrift.*

Tryckningskostnader.....	4,750: 55	
Redaktörsarvode	1,000: —	
Kontant till expeditionen	4,000: —	9,750: 55

2) *Övriga utgifter.*

Överfört till Fahlb. understödsfonden	3,167: 79	
Präsesarvode	450: —	
Räkenskapsföraren	100: —	
Revisorsarvode	50: —	
Kostnader vid konvertering av obliga- tioner	40: —	
Depotavgifter	195: —	
Granskning av manuskript	25: —	
Diverse omkostnader	99: 73	
	4,127: 52	13,878: 07
	Transport	13,878: 07

Transport	13,878: 07
-----------	------------

Balans till följande räkenskapsår.

Sydsv. Kraft A.-B:s 4 1/2 % obligationer	96,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 4 1/2 % obl. av 1933	20,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1941	30,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 4 % obl. av 1934	75,000: —	
Sthlms stads 4 % obl. av år 1940	15,000: —	
Sparbanken i Lund	30,493: —	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank	18,284: 75	284,777: 75
	<u>Summa kr.</u>	<u>298,655: 82</u>

**Räkning över Fahlbeckska understödsfonden för räkenskapsåret
1941—1942.**

Balans från föregående räkenskapsår.

Sparbanken i Lund	12,053: 12	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank	28,947: 47	41,000: 59

Uppbörd.

Överföring från Fahlbeckska Stiftelsens fond	3,167: 79	
Räntor å i banker inestående medel	1,335: 12	4,502: 91
	<u>Summa kr.</u>	<u>45,503: 50</u>

Utgifter.

Docent Arne Wählstrand, premium	1,000: —	
Tryckn. av n:r XXVII—XXIX av Skr. utg. av Fahlb. St.	3,649: 18	
Korrekturläsning	97: —	4,746: 18

Balans till följande räkenskapsår.

Sparbanken i Lund	10,869: 07	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank	29,888: 25	40,757: 32
	<u>Summa kr.</u>	<u>45,503: 50</u>

Räkning för Statsvetenskaplig Tidskrift för räkenskapsåret

¹/₇ 1941—³⁰/₆ 1942.

a) Sammandrag av kassa-kontot.

Balans från föregående räkenskapsår.

Skand. Banken, å sparkasseräkning	897: 74	
Kontant i kassan	64: 11	961: 85 ¹

Inkomster.

Prenum.-avg., lösnummer m. m.	545: 10	
A.-B. C. W. K. Gleerup	745: 55	
Extra särtryck	91: 75	
Kontant från Fahlbeckska Stiftelsen	4,000: —	
Ränta å sparkasseräkning	23: 74	
Diverse	11: 85	5,417: 99
	Summa kr.	6,379: 84

Utgifter.

Författarearvoden (H. 3 år 1941—H. 1 år 1942)	1,838: 75	
Avlöningar	1,900: —	
Telefon	125: 10	
Tryckeriet för extra särtryck	91: 75	
Diverse omkostnader	438: 87	
Inlösta jetonger	200: —	4,594: 47

Balans till följande räkenskapsår.

Skand. Banken, å sparkasseräkning	1,730: 73	
Kontant i kassan	54: 64	1,785: 37 ¹
	Summa kr.	6,379: 84

b) Översikt för räkenskapsåret ¹/₇ 1941—³⁰/₆ 1942.

Debet.

Prenumerationsavgifter m. m. (exp.)	545: 10	
A.-B. C. W. K. Gleerup (exp.)	745: 55	
Extra särtryck (exp.)	91: 75	
Ränta å sparkasseräkning (exp.)	23: 74	
Diverse (exp.)	11: 85	1,417: 99
Förlust för räkenskapsåret		8,727: 03
	Summa kr.	10,145: 02

¹ Dessutom inneliggande tidskriftslager, här ej upptaget till särskilt värde.

Kredit.

Författarearvoden (exp.)		1,838: 75
Tryckn.-kostnader (Fahlb. St.)		4,750: 55
Avlöningar: utbet. av exp.	1,900: —	
» » » Fahlb. St.	<u>1,000: —</u>	2,900: —
Telefon (exp.).....		125: 10
Tryckn. av extra särtryck (exp.)		91: 75
Diverse omkostnader (exp.)		438: 87
	Summa kr.	<u>10,145: 02</u>

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- BRATT, EYVIND, Diplomater och konsuler. (Utrikespolitiska institutets broschyrserie.) Pris kr 1:20. Sthlm 1943. Kooperativa förbundets bokförlag.
- LUNDBORG, RAGNAR, Die staatsrechtlichen Sonderbestrebungen der keltischen Völker. (Sonderabdruck aus Zeitschrift für Völkerrecht. Band XXV. Heft 4.) Berlin 1941.
- MELANDER, C. G., En folkbokföringsrättslig begreppsrelation. Pris kr 2:—. Sthlm 1942. Ivar Hæggströms Boktryckeri och Bokförlags A.-B.
- Riksgäldskontoret budgetåret 1941/42. Årsbok utarbetad inom Riksgäldskontorets räkenskapsbyrå. Pris kr 2:—. Sthlm 1942. Nordiska Bokhandeln.
- Riksskogstaxeringen av Jämtlands län åren 1939 och 1940. Rapport till statsrådet och chefen för Kungl. jordbruksdepartementet. (Bilaga till Norrlands skogs- och vårdförbunds tidskrift 1942: IV.) Sthlm 1942.
- SJ 1942. En kort redogörelse utgiven av Kungl. Järnvägsstyrelsen. Sthlm 1942.
- Abo Akademi. En översikt. Tredje upplagan, redigerad av fil. mag. GÖTA TEGENGREN. Åbo 1942.

Fortlöpande nummer av följande tidskrifter:

Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Finsk Kommunaltidskrift, Finsk Tidskrift, Forschungen und Fortschritte, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Industria, International Labour Review (Montréal), Kommersiella Meddelanden, Kommunaltidningen (Hfors), La Giustizia Penale (Rome), Landskommunernas Tidskrift, Mercator (Hfors), Nationalökonomisk Tidskrift, Neue internationale Rundschau der Arbeit (Berlin), Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidskrift for international Ret, Revue internationale d'Agriculture (Rome), Skandinaviska Banken (Kvartalskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Socialt Tidskrift (Kbhvn), Statistisk Maanedsskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statsökonomisk Tidskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidskrift for Rettsvitenskap, Weltwirtschaftliches Archiv, Vi, Økonomi og Politik.

AV SKRIFTER UTGIVNA AV FAHLBECKSKA STIFTELSEN
HAR UTKOMMIT:

- I. SVEN HELANDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skånemarknaden. 1922. Pris kr. 3: 50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1: 25.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4: 50.
- VII. CURT ROHTLIEB: Johan Fischerström. 1926. Pris kr. 1: 50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nådefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2: 75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekretä utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4: 50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsåld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—. Slutsåld.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.
- XVIII. E. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen ... i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—.
- XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—.
- XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges härader, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—.
- XXI. KARL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2: 25.
- XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2: 50.
- XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—.
- XXIV. JOHAN ÅKERMAN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—.
- XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt länsbygdsområde (Motala fögderi). 1937. Pris kr. 2: 50.
- XXVI. LARS FRYKHOLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfalls-samlingar. 1939. Pris kr. 2: 50.
- XXVII. CARSTEN WELINDER: Företagens inkomstbeskattning. 1941. Pris kr. 8:—.
- XXVIII. HANNEŠ HYRENIUS: Studier rörande den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer. 1941. Pris kr. 3: 75.
- XXIX. IVAR SUNDBOM: Modern handels- och valutapolitik. 1941. Pris kr. 6:—.
- XXX. GUSTAF OLSSON: 1935 års indiska författning. 1942. Pris kr. 4:—.